

19635

T. C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ATEBETÜ'L - HAKAYIK GRAMERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Yöneten

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY

Hazırlayan

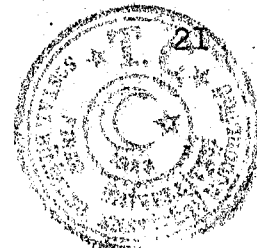
Bilgehan Atsız GÖKDAĞ

19 FÖRSEBİ ÖĞRETİM KURULU
DOĞUMANTASYON MERKEZİ

ELAZIĞ - 1989

İ Ç İ N D E K İ L E R

ÖNSÖZ	V
GİRİŞ	IX
SES BİLGİSİ	
Alfabe ve transkripsiyon	I
Vokaller	5
Vokallerin sınıflandırılması	5
Uzun vokaller	5
Vokal uyumu	7
Kalınlık-incelik uyumu	7
Düzlük-yuvarlaklık uyumu	8
Vokal Hadiseleri	10
i/e meselesi	11
Yuvarlaklaşma	13
Düzleşme	14
Orta hece vokalinin düşmesi	14
Birleşme	15
Konsonantlar	15
Konsonant hadiseleri	15
Dudak konsonantları b/p, v/f,m	15
Diş konsonantları d/t,s	15
Gırtlak konsonantları g/k,g/k	17
Ön damak konsonantı-r-	21
Art damak konsonantı-l-	21
Diş konsonantı z,s	21
Hece düşmesi	21

KELİMELERİN YAPIMI

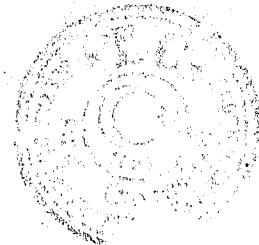
İsimlerin yapımı	22
İsimden isim yapma ekleri	22
Fiilden isim yapma ekleri	27
Fiillerin yapımı	31
İsimden fiil yapma ekleri	31
Fiilden fiil yapma ekleri	33
Birleşik Fiiller	41
Bir tarafı isim, bir tarafı fiil olan birleşik fiiller	42
İki tarafı fiil olan birleşik fiiller	48

KELİME GRUPLARI VE ÇEKİM

A. İSİM	49
İsim çekimi	49
Çokluk	49
İyelik ekleri	49
Hâller	51
B. SIFAT	59
Çekim	59
Karşılaştırma	59
C. SAYILAR	60
Asıl sayılar	60
Sıra sayılar	61
Üleştirme sayıları	62
Kesir sayıları	62
Belirsizlik sayıları	62
D. ZAMİR	63
Şahıs zamirleri	63
İşaret zamirleri	68

Dönüşlülük zamirleri	71
Birliktelik zamirleri	71
Soru zamirleri	71
Belirsizlik zamirleri	73
Bağlama zamirleri	74
E. ZARF	75
Yer zarfları	75
Zaman zarfları	76
Hâl zarfları	77
F. EDATLAR	80
Çekim edatları	81
Bağlama edatları	83
Kuvvetlendirme edatları	85
Karşılaştırma- denkleştirme edatları	86
Soru edatları	86
Çağırma-hitap edatları	88
Ünlem edatları	88
Gösterme edatları	88
Tekerrür edatları	88
G. FİİL	89
Fiil çekiminde şahıs	89
Fiillerde olumsuzluk	91
Fiillerde soru	91
Fiil çekiminde şekil ve zaman	91
Görülen geçmiş zaman	91
Görülen geçmiş zamanın kullanılışı	93
Öğrenilen geçmiş zaman	95

Geniş zaman	96
Geniş zamanın kullanılışı	98
Gelecek zaman	100
Emir	101
Emir kipinin kullanılışı	102
Şart	105
Şart kipinin kullanılışı	107
Gereklik	108
Fiillerin iki kipli çekimi	108
Fiillerin iktidar şekli	109
Ğ. SIFAT-FİİLLER	112
Geçmiş zaman sıfat-fiilleri	112
Geniş zaman sıfat-fiilleri	114
Gelecek zaman sıfat-fiilleri	117
H. ZARF-FİİLLER	121
KISALTMALAR	126
BİBLİYOGRAFYA	128

ÖNSÖZ

Türkoloji araştırmaları başlayalı bir, bir buçuk asır olmuştur. Bu süre içinde Türk dili, edebiyatı, tarihi ve sanatı hakkında bir çok çalışmalar yapılmıştır. Buna rağmen Türk dilinin hâlâ tam aydınlatılamamış meseleleri mevcuttur. İlk yazılı abideleri on üç asır önceye dayanan Türk dilinin, bu derinliğine, coğrafî genişliğini de eklersek, aydınlatılamamış meseleleri daha iyi anlama imkânına sahip olabiliriz.

Türkçenin bugün tarihi bir grameri yazılamamıştır. Çünkü, Türk dili yadigarlarının devirlere göre ele alınıp, tek tek incelemesi henüz yapılamamıştır. Tarihi bir gramerin yazılabilmesi için öncelikle bu işin tamamlanması gerekmektedir. Bundan dolayı, özellikle Karahanlı Türkçesine ait eserler üzerinde çalışmaların yetersizliğini göz önünde tutarak, bu dönem eserlerinden Atebetü'l-Hakayık üzerinde bir gramer çalışması yapmayı maksada uygun gördük. Eserin Reşit Rahmeti Arat tarafından mükemmel bir tenkitli neşrinin yapılması cesaretimizi artırmış oldu.

Eseri fişlerken Arat'ın tesbit ettiği ve en doğru kabul ettiği metni esas aldık. Arat'ın yaptığı tenkitli neşir elimizde olduğu için nüshalar üzerinde ayrı ayrı durulmamıştır.

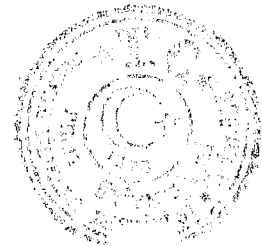
İncelememizde devrin diğer eserleri Kutadgu Bilig ve Divanü lûgat-it Türk'e de sık sık müracaat ettik. Ayrıca Kaşgarlı Mahmud'un verdiği gramer bilgilerini de göz önünde bulundurarak çalışmamıza yön vermesini sağladık.

İncelememiz esasen bir eseri kapsadığından, öncelikle metindeki gramer özelliklerini açığa çıkarma yoluna gittik. Zaten maksadımız da Türkçenin tarihi gramerini yazmaktan ziyade, ilerde tarihi gramerin yazılmasında yapı taşı olarak kullanılacak bir eserin incelenmesidir. Buradan hareketle karşılaştırmalar daha çok Eski Türkçe devresi dediğimiz Köktürk ve Uygur eserleri ile yapılmıştır. Ayrıca devrin diğer iki önemli eseri Kutadgu Bilig ve Divan ü lugat-it Türk deki örneklerle de zaman zaman atıfda bulunulmuştur. Bununla birlikte aynı coğrafya parçası üzerinde daha sonra gelişen ve Karahanlı Türkçesinin devamı sayılabilecek Harezmi ve Çağatay Türkçeleri üzerinde yapılan çalışmalardan da istifade edilmiştir.

Çalışmamız giriş kısmından sonra başlıca üç ana bölüm halinde ele alınmıştır. Giriş kısmında, Karahanlı Türkçesinin Türk dili tarihi içindeki yeri tesbit edilerek, bu döneme ait olmak üzere yapılan gramer çalışmalarından söz edilmiş ve AH'nın Karahanlı Türkçesi içindeki yeri belirtilmeye çalışılmıştır.

Ses bilgisi, çalışmamızın birinci bölümünü teşkil etmektedir. Bu bölümde AH'da geçen ses özellikleri Eski Türkçe ile mukayese edilerek verilmiş, imla özellikleri bu bölümde ele alınmamıştır. Zira Arat'ın transkripsiyon sistemi, seslerin değerlerini çok açık bir şekilde göstermektedir. Dolayısıyla Alfabe ve Transkripsiyon başlığı altında bu mesele dikkatlere sunulmuştur. Daha sonra vokal ve konsonant hadiseleri ele alınmıştır.

"Kelimelerin yapımı" başlığını taşıyan ikinci bölümde yapım eklerinin fonksiyonları üzerinde durulmuştur. Ayrıca "fiilden fiil yapma ekleri" kısmında metin içinden örnekler, mısralar halinde verilmiş ve fonksiyonlarının daha iyi anlaşılması esas tutulmuştur.

Üçüncü bölüm, "kelime grupları ve çekim" başlığı taşımaktadır. Bu bölümde ; isim, sıfat, sayı, zamir, zarf, edat, fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil olmak üzere kelime grupları 9 başlık altında ele alınmış ve bu kelime gruplarının kullanılışları, çekimleri örneklerle açıklanmıştır.

Kısaltmalar kısmında çalışmamızda yer alan kısaltmaların açıklamaları verilmiş, bibliyografya'da ise, faydalandığımız eserlerin tam künyeleri yazılmıştır.

Kelimelerin yapımı bölümünde örneklerin bugünkü Türkçeyle manalarını verdik. Bunun dışında diğer örneklerin manalarını vermeyi lüzumsuz gördük. Örneklerin sonunda parantez içinde verdiğimiz mısra numaraları ile, Arat neşrinde bu mısraların karşılıklarını bulmak mümkündür.

Atebetü'l-Hakayık, Türk yazı dilinin ve kültürünün tarihi gelişimine ışık tutacak bir eserdir. Ayrıca diğer devir ve sahalara ait eserlerin de tek tek ele alınması sonucu, ilerde Türkçenin tarihi gramerinin yazılacağına inanıyoruz.

Bu çalışmayı hazırlarken başından sonuna kadar karşılaştığım her güçlükte bana yol gösteren, yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof.Dr. Sayın Tuncer GÜLENSOY'a teşekkür etmeyi zevkli bir vazife saymaktayım. Zaman zaman uyarıcı fikirleri ile çalışmama yön veren hocam Yrd.Doç.Dr.

Z. ÖNLER'e ve Rusça kaynakların tercümesinde yardımlarını esirgemeyen arkadaşım Erzurum Atatürk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü Araştırma Görevlilerinden Mehmet Tezcan'a da teşekkür ederken Türkoloji sahasının görkemli Türkologlarından Reşit Rahmeti Arat'ı da saygı ve rahmetle anmayı bir vicdan borcu kabul etmekteyim.

20 Haziran 1989- ELAZIĞ
Bilgehan Atsız Gökdağ

GİRİŞ

Karahanlı Türkçesi tabiri, Türkoloji alanında ; XI - XIII, asırlarda Orta-Asya'da meydana gelen dil yadigarlarının bağlı bulunduğu bir dönemin adı olarak, yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bu döneme, "Hakaniye Türkçesi" de denilmekte ve daha çok Türk dili tarihinin Orta Türkçe devresine dahil edilmektedir. Tahsin banguoğlu ; Karahanlı devri eserlerini Eski Türkçe dönemine sokmaktadır.¹ Orta Türkçe dönemi, X - XVI. yüzyılları içine alan ve sadece Orta-Asya edebi Türkçesi mahsullerini değil, Mısır'da, Anadolu'da, İran'da ve Avrupa'ya kadar yayılan Türklerin buralarda meydana getirdiği eserleri de ihtiva etmektedir.² Burada hareketle birçok Türkolog, Orta Türkçe dönemini ; 1- Güney-Batı (Oğuzca), 2- Kuzey-Batı (Kıpçakça), 3- Doğu (Karahanlıca) olmak üzere başlıca üç grupta toplamaktadır.³

Orta Türkçe döneminin özellikle doğu kolunu teşkil eden Karahanlıca, Harezme ve Çağatayca gibi daha çok Orta-Asya'da gelişen edebiyat dilleri bugün çeşitli adlarla Harezme, İran ve Altın-Ordu sahasında meydana gelen eserleri "Müşterek Orta-Asya Türkçesi" başlığı altında toplamaktadır.⁴

1- Tahsin Banguoğlu, Eski Türkçe üzerine, TDAY-Belleten 1964, Shf. 80.

2- Ali Karamanlıoğlu, Türk Dili, İstanbul, 1978, Shf. 51-86.

3- N.A. Baskakov Vvdenie v izuçenie Tyurkskih Yazıkov Moskova, 1969, Shf. 12.

4- Türk Dili Tarihi, C. II, İstanbul, 1964, Shf. 49.

F.E. Kors¹ ve W. Radloff² Karahanlıcadan zamanımıza kadar Orta-Asya'da ve Sibirya'da gelişen dili "Doğu Türkçesi" gibi genel bir başlıkta ele almaktadır. A.N. Samoyloviç³, C. Brockelmann⁴ ve J. Eckman⁵, "İslami Orta-Asya edebi Türk dili" içinde, Karahanlıca dan itibaren 19. yüzyıla kadar Orta-Asya'da meydana gelen eserleri değerlendirmeye tabii tutarlar.

İkinci dünya savaşından itibaren Sovyet Türkologları, söz konusu dönem için daha çok "Eski Özbekçe" terimini kullanmaktadırlar. Özellikle Sovyet Rusya'da 1950'lerden sonra yoğunlaştırılın "milli diller ve edebiyatlar siyaseti" çevresinde Türk lehçeleri birer dil olarak gösterilmek istenmiş ve bu dillere (!) kökler aranmaya çalışılmıştır. "Eski Özbekçe" terimi de, bu ideolojik tutumun bir mahsülü olarak ortaya çıkmıştır.

M.A. Şçerbak⁶ ve V.V. Reşetov⁷, Karahanlıca'yı,

-
- 1- Drevniy narodniy stix tareckih plemen ZVO XIX, 1909, Shf. 140.
 - 2- W. Radloff, Phanetik der nördlichen Türksprachen, Leibzig 1883, C. II, Shf. 280.
 - 3- A.N. Samoyloviç, K istorii literaturnogo sredneaziatsko-tureckogo yazıka, Mir Ali Şir, Sbornik k pyatisotletiya so dnya rozdeniya, Leningrad 1928, Shf. 23.
 - 4- Ostürkische Grammatik, Leiden 1954, Shf. 1 - 20.
 - 5- J. Eckman, Zur Charakteristik der İslamischen mittelasiatisch - Türkischen literatursprache, Studia Altaica, Festschrift for Nikolaus Poppe, Wiesbaden, 1957, S.51-59.
 - 6- A.M. Şçerbak, K istorii uzbekskogo literatuenogo yazıka drevnego perioda, Akademiku Vladimiru Aleksandroviçu Gordlevskomu k ego semidesyatipyatiletiyu, Sbornik statey Moskova, 1953, Shf. 317 - 323.
 - 7- V.V. Reşetov, Uzbekskiy yazık, Part I, Taşken, 1959, Shf. 16.

"Eski Özbekçe"nin başlangıcı kabul ederler. N.A. Baskakov¹, Karahanlıca'yı "Karluk grubu Türk dilleri" içinde ele almakta ve "İslami Orta-Asya edebi Türk dili"nin bütün eserlerini "Eski Özbekçe" adı altında toplamaktadır. Azerbaycanlı Türkolog F.R. Zeynelov², Karahanlıca'yı Orta Türkçe içinde ele almaktadır. Bu dönemi X-XVI. asırlar olarak kabul eden Zeynelov, Karahanlıların etnik teşekküllerinde daha çok Karluk ve Uygur Türklerinin varlığına işaret eder.

Bu görüşlerin ışığı altında Karahanlı Türkçesi, Orta Türkçe devrine ait edilmekte ve umumiyetle "Orta-Asya islami edebi Türk dili" ile birlikte ele alınmaktadır.

Türkçenin tarihi gelişiminde, Karahanlıcanın önemli bir yeri vardır. İlk islami eserler bu dönemde yazılmaya başlamıştır. Bunlar arasında Divanû Lûgat-it Türk, Kutadgu Bilig, Atabetü'l-hakayık, Kur'an tercümesi³, Ashabu'l Kahf⁴ vs. gibi eserler başta gelmektedir.

Bu dönemde Alfabe olarak Uygur alfabesinin yanı sıra Arap alfabesi de kullanılmıştır. İslam dini vasıtasıyla Arapça ve Farsça kelimeler dilimize girmeye başlamıştır. Bu devir eserlerinde gördüğümüz "Türkçe sevgisi" Arapça ve Farçanın kuvvetli tesirinden olsa gerektir.

1- A.N. Baskakov, Tyurskie Yazıki, Moskova, 1960, Shf. 178-179.

2- F.R. Zeynelov, Gedim Türk Yazılı Abideleri (orta Türk dövrü) Bakü 1980.

3- J. Eckman, Doğu Türkçesinde bir Kur'an çevirisi (Ryland nüshası) TDAY-Belleten 1967, Ankara, 1968, Shf. 51-69.

4- A.K. Borovkov, Iz Materialov. dlja İstorii Uzbekskogo yazuka, Tyurkologičeskiy Sbornik I. Moskova - Leningard 1951, Shf. 73 - 79.

Bugüne kadar Atabetü'l-hakayık'ın doğrudan doğruya grameri üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Ancak, Orta-Asya'da gelişen edebi Türk dili incelenirken Atebetü'l hakayıkdan da bahsedilerek örnekler verilmiştir.

Mecdut Mansuroğlu'nun "Fundamenta" adlı eserde yayınlanan "Das Karakhanidsche" makalesi ¹, Karahanlı Türkçesini bir bütün olarak ele alan incelemedir. Mansuroğlu Divanu Lugat-it Türk'ü esas alarak Kutadgo Bilig'den ve Atabetü'l-hakayık'tan da faydalanarak, Karahanlı Türkçesinin özet bir gramerini hazırlamıştır.

C. Brockelmann'ın², çok geniş bir sahayı ve uzun bir devreyi içine alarak Karahanlılardan itibaren XIX. yüzyıla kadar olan devrenin dilbilgisi özelliklerini ortaya koymaktadır. AH'dan da örnekler verilmiştir.

Rus Türkologlarından M.A. Şçerbak X-XIII. yüzyıllarda Orta-Asya'da meydana gelen eserlerin gramerini hazırlamış ³ ve AH'dan da bahsetmiştir.

A. Dilaçar'ın, "Karahınlı Türkçesi Klavuzu" ⁴ pratik maksatla hazırlanmış küçük bir gramer denemesidir. Örnek olarak verilen kelimelerin nereden alındığı belirtilmemiştir.

1- Das Karakhanidische, Fundamenta I, Wiesbaden, 1959, Shf. 87 - 112.

2- C. Brockelmann, Osttürkische Grammatik, Leiden 1954,

3- M.A. Şçerbak, Grammaticeskiy oçerk yazıka tyurkskih tekstov X - XIII v.v. iz vostoçnego Turkestana, Moskova - Leningrad, 1961.

4- A.Dilaçar, 900. Yıldönümü Dolayısıyla Kutadgo Bilig İncelemesi, Ankara, 1972, Shf. 50 - 70.

Ahmet B. Ercilasun'un "Kutadgu Bilig Grameri (Fiil)"¹ adlı çalışması, KB'deki fiilleri inceler. Burada yer yer AH ve DLT'le de mukayese yapılmıştır.

Ayrıca, Eski Türkçenin sözlüğü üzerine yapılan Clauson'un "etimolojik sözlüğü"² ve Sovyet Bilimler Akademisinin yayınladığı "Eski Türkçenin Sözlüğü"³ adlı eserlerde, AH'dan da kelimeler alınmıştır.

Aslı 484 mısra olan AH, Edib Ahmed Yükeki tarafından yazılmıştır. Esere müellifi bilinmeyen biri tarafından, Edib Ahmed hakkında bir dörtlük yazılmıştır. Daha sonra Emir Seyfeddin'in bir dörtlüğü ve Emir Arslan Hoca Tarhan'ın 20 mısralık bir takrizi yer almaktadır. Böylece eser 512 mısraya ulaşır. AH'ın elimizde altı nüshası bulunmaktadır. A nüshası Uygur alfabesi ile yazılmış olup en güveniliridir. B nüshası Uygur harfleri ile yazılmış olmakla birlikte altta Arap alfabesi ile de okunuşu verilmiştir. Arap harfleri ile de okunuşu verilmiştir. Arap harfleri ile yazılan C nüshasında yer yer eksiklikler göze çarpmaktadır. Diğer üç nüsha ise çok eksiktir.⁴

1- Ahmet B. Ercilasun, Kutadgu Bilig Grameri (Fiil), Ankara, 1984.

2- Sir Gerard Clauson, An etymological dictionary of Pre-Thirteenth - Century Turkish, Oxford, 1972.

3- Drevnetyurkskiy Slovar, Leningard, 1969.

4- Eserin yazarı, nüshaları ve muhuti hakkında geniş bilgi için bkz. R. Rahmeti Arat, AH, Shf. 1 - 39.

Atabetü'l-hakayık'ın yazılış tarihi tam bilinmemekle birlikte, XII. yüzyıl mahsullerinden sayılmaktadır. Edib Ahmed her ne kadar eserini Türk dili ile yazdığını :

anın uş çıkardım bu türki kitab (478)

mısrası ile açıklamışsa da, esere ek yapan Arslan Hoca Tarhan daha fazla açıklama yolunu tutarak :

tamamı erür kaşgari til bile

ayıtmış edib rikkat-i dil bile

eger bilse kaşgar tilin her kişi

bilür ol edibning ne kim aymış (499-502)

şeklinde ifade etmeyi lüzumlu görmüştür. Kaşgarlı'nın yaptığı tasnifte de Türkçe tabiri, sadece Kaşgar yahut "Kaşgari til"in yerine kullanılmaktadır.

AH'1 ilim alemine ilk defa Necib Asım tanıtmıştır. ¹ Avrupalı Türkologlardan W. Radloff, T. Kowalski ve İ. Deny, Necib Asım'ın neşrini tenkit eden ve tamamlayan makaleler yazmışlardır. ² Eserin edebi özelliği, devri, yazarı, nüshaları vs. hakkında Fuad Köprülü çok kıymetli makaleler yazmıştır. ³ Eseri en son olarak bütün nüshalarını karşılaştıracak R.R. Arat neşretmiştir. ⁴ Arat, önsöz kısmında

1- Necib Asım, Hibetü'l-hakayık, İstanbul 1334 (1918), Uygur yazısı ile Hibetü'l-hakayık'ın diğer bir nüshası. TM. I. İstanbul, 1925, Shf. 227 - 233.

2- Geniş bilgi için bkz. AH. Shf. 2 - 3.

3- Fuad Köprülü, Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar, İstanbul, 1934, Shf.

4- R.R. Arat, Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki - Atabetü'l-hakayık, İstanbul, 1951.

eser üzerinde yapılan çalışmalardan bahsetmiş, giriş bölümünde, yazar, eser, muhit ve müşhalar üzerinde doyurucu bilgiler vermiştir. Daha sonra eserin transkripsiyonla metni ve altta nüsha farklılıkları gelmektedir. Eserin Türkiye Türkçesi ile karşılığı verildikten sonra, notlar bölümünde, metinde geçen bazı kelimeler hakkında geniş açıklamalar yapan Arat, eserin indeksini de hazırlamıştır. Bütün nüshaların faksimileleri de bu neşirde sona eklenmiştir.

Konu ve tip itibarıyla KB tesirinde kalan AH, dil ve şive yönünden bazı farklılıklar göstermektedir. Bu durum o dönem ve saha içinde meydana gelen bütün eserlerde göze çarpmaktadır. A. Caferoğlu bunun sebeplerini "yazarın belli bir Türk boyuna mensup olması, müstensihlerin bilgi ve kültür seviyeleri, eserin birkaç asır sonra müstensihler tarafından yeniden işlenmesi, coğrafi ve kronolojik şartlar" vs. gibi birtakım faktörlere bağlamaktadır.¹

AH'da KB'e göre vezin hataları daha fazladır. Ayrıca şiir ve nazım tekniği açısından bakıldığında da zayıf olduğu görülecektir.² Bu durumun, dilin ve nazım tekniğinin umumi tekamülünden kaynaklandığını belirten F. Köprülü; aruz hatalarını da aruzun Türkçeye yeni uygulanmasından dolayı olduğunu bildirir.³

1- A. Caferoğlu, Türk Dili Tarihi, C. II, İstanbul, 1964, Shf. 76.

2- T. Tekin, Karahanlı dönemi Türk şiiri, Türk Dili (Türk şiiri özel sayısı I), Sayı 409, Ankara, 1986, Shf. 155-156.

3- Fuad Köprülü, Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar, Shf. 103 - 104.

Kaşgarlı Mahmud'un Oğuzca için verdiği fonetik ve morfolojik bilgiler, AH'da pek görülmez. ¹ Kelime hazinesi bakımından Oğuzca ile ortaklıkların olduğu bir gerçektir. AH'ın ve dolayısıyla Karahanlı Türkçesinin Eski Türkçe, Harezmce ve Çağatayca ile gramatik olarak aralarında kalın çizgiler yoktur. Farklılıklar daha ziyade fonetik ve leksikolojik sahadadır. AH, bu dönemler içinde Karahanlı Türkçesinden başka Harezm Türkçesine de yaklaşmaktadır.

1- Zeynep Korkmaz, Kaşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi, Türk Dili, (Divanü lugat-it özel sayısı), Sayı 253, Ankara 1972, Shf. 3 - 20.

I. BÖLÜM

- SES BİLGİSİ -

I - ALFABE VE TRANSKRİPSİYON

AH'da yazı olarak Arap ve Uygur alfabesi kullanılmıştır. Reşit Rahmeti Arat, AH'a ait altı nüshayı karşılaştırarak en doğru metni tesbit etmeye çalışmıştır. Arat'ın AH'da kullandığı transkripsiyon alfabesindeki harflerin kıymetleri aşağıda gösterilmiştir:¹

) "Arap alfabesindeki hemze işâreti ; msl. zi'n-nureyn (33)

("Arap alfabesindeki ayın (ع) harfi ; msl. akl (47)

a normal a

a Arapça ve Farsça kelimelerde gördüğümüz bir şekil yazıda gösterilmeyen işarettir. msl. hamd (1)

a, Değişik a. Arap alfabesinde kalın sırada l yerine o ve u ile işâret edilen a'lar. Msl. zemand (407)

b Normal b.

c Normal c.

ç Normal ç.

d Normal d.

d d ~ z arası ses

e Normal e.

1 - Geniş bilgi için bkz. Reşit Rahmeti Arat, Türk İlmî Transkripsiyon Kılavuzu, İstanbul 1946.

e Alınma kelimelerde yazıda gösterilmeyen e. msl.

şerr

e. Değişik e. Arap alfabesinde ince sırada l yeri~
ne o ve 4 ile işaret edilen e'ler, msl. hedyeo
(66)

f Normal f

g Türk alfabelerindeki ince g harfleri, msl.
edgü (375)

ğ Türk alfabelerindeki kalın g harfleri. msl.
uluğluk (286)

h Arap alfabesindeki Q harfi ; msl. hem (17)

h Arap alfabesindeki ٢ harfi ; msl. hal (274)

h Arap alfabesindeki hırıltılı h harfi (ح) msl.
haş (236)

ı Normal ı. msl. ıdur (31)

ı Eksik ı. Alınma kelimelerde yazıda gösterilmeyen
ı, msl. 'ayıbka(507)

i Normal i, msl. yigit (195)

i Eksik i, Alınma kelimelerde yazıda gösterilme-
yen i, msl. nikab (221)

j Türk alfabelerindeki j, harfleri. msl. ajun (177)

k Türk alfabelerindeki ince k harfleri, msl.
kelgü (232)

k Türk alfabelerindeki kalın k harfleri, msl.
kamug (200)

l Türk alfabelerindeki l harfleri ; msl. yılan (215)

m Türk alfabelerindeki m harfleri ; msl. tamak (207)

n Türk alfabelerindeki n harfleri ; msl. anda (276)

ng Arap ve Uygur alfabelerinde birlikte yazılan

n-g (n) harfleri ; msl. anıṅ (488)

o Normal o ; msl. tolḡan (199)

ö Normal ö ; msl. köṅül (220)

p Türk alfabelerindeki p harfleri ; msl. pēd (125)

r Türk alfabelerindeki r harfleri ; msl. raziṅ
(169)

s Türk alfabelerindeki ince s harfleri ; msl.
sebeb (509)

ş Türk alfabelerindeki kalın s harfleri ; msl.
ṣabr (352)

s Arap alfabesindeki peltek s harfi (س) ; msl.
senamu (3)

ş Türk alfabelerindeki ş harfleri ; msl. tişṅ (131)

t Türk alfabelerindeki ince t harfleri ; msl. teg
(161)

t Türk alfabelerindeki kalın t harfleri ; msl.
ṭabi'at (249)

u Normal u ; msl. sunup (208)

u Eksik u. Türk alfabelerinde, kalın sırada, voka-
li işaretsiz bulunan u'lar ; msl. muraḍka (234)

ü Normal ü ; msl. küç (331)

ü Eksik ü. Türk alfabelerinde, eksik veya kusurlu
yazılmış ü'ler ; msl. sürur (211)

v Türk alfabelerindeki v harfleri ; msl. velikṅ
(52)

ǎ Arap alfabesi ile yazılan Türkçe metinlerdeki
ǎ harfi ; msl. uǎut (417)

y Türk alfabelerindeki y harfleri ; msl. yağı (134)

z Türk alfabelerindeki ince z harfleri ; msl.

uzun (295)

z Arap alfabesindeki kalın z harfi ; msl. meva'iz
(465)

ž Arap alfabesindeki peltek kalın z harfi ; msl.
kaža (456)

z Arap alfabesindeki peltek ince z harfi ; msl.
zıkr ((76)

II - VOKALLER

A - VOKALLERİN SINIFLANDIRILMASI

AH'da sekiz vokal vardır. Bunlar :a,e,ı,i,o,ö,u,ü aşağıdaki tablo AH'da geçen vokallerin sınıflandırılmasını göstermektedir.

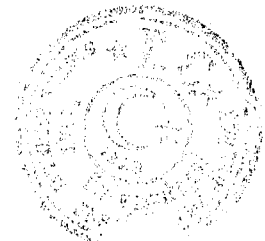
	Kalın Vokaller		İnce Vokaller	
	Geniş	Dar	Geniş	Dar
Düz	a	ı	e	i
Yuvarlak	o	u	ö	ü

B - UZUN VOKALLER

Türk dil ve lehçelerinde asli uzun vokallerin varlığı ilk olarak geçen yüzyılın ortalarında Otto Böhtlingk'in "Yakutça gremeri" ile ortaya çıkmıştır.¹ Böhtlingk'ten sonra birçok araştırmacı, Türk dil ve lehçelerinde uzun vokaller üzerinde bir çok çalışmalar ortaya koymuşlardır.²

1- O. Böhtlingk, Über die Sprache der Yakuten I-II, St. Petersburg 1848-1851 (Yeni baskı : Leiden 1967).

2- Bkz. Talat Tekin, Ana Türkçede Asli Uzun Ünlüler, Ankara 1975 Shf. 1 - 35.

Ancak bugüne kadar Türkçedeki asli uzunlukların hepsinin tesbit edildiği söylenemez.

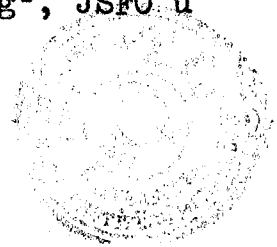
Asli uzun vokaller Yakutça ve Türkmencede kendini korumuş diğer lehçelerde kısalmış veya kısa vokallerle karışmışlardır. Kısaltmalardan dolayı, bu lehçelerde bir takım fonetik değişmeler kendini göstermiştir.

Karahanlı Türkçesinin eşsiz eseri Divan-ı Lugat-it Türk'de, Kaşgarlı Mahmut uzun vokallerden doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak, yani şu ya da bu kelime hakkında "şöyle yazmak daha iyidir" ya da "aslı şudur" tarzında tamamlayıcı bilgi vermek suretiyle bahsetmektedir. Ayrıca birtakım imla özellikleri eserde uzun vokalleri bulmamıza yardımcı olmaktadır.¹

Atabetü'l Hakayık'daki uzun vokaller konusuna hasrettiği makalesinde Talat Tekin, konuyu iki ana grupta toplamıştır. Birinci grupta, vezin zaruretinden dolayı meydana gelen uzunluklar, ikinci grupta ise, ilk ve diğer hecelerdeki asli uzun vokaller yer almaktadır. Ayrıca eklerdeki uzun vokallere de temas edilmiştir.² Tekin'e göre vezin gereği birçok kelimedeki vokaller ya uzatılmakta veya kısaltılmaktadır. F. Köprülü bu durumu "Henüz aruz kalıplarına yeni yeni alışmaya başlayan türkçenin, gerek Kutadgu Bilig'de gerek Hibet al-Hakayık'ta bundan daha muvaffakiyetle kullanılması esasen imkansızdı. Yani

1- DLT. I,II,III, Ankara, 1939 - 1941.

2- T.Tekin "Long Vowels'in 'Atabatu'l-Haqa'ig", JSFO u
68 : 5, 1 - 20.

bu kusur ve iptidailik, Yusuf Has Hacib'e yahut Edip Ahmed'e değil, dilin ve nazım tekniğinin umumi tekamülüne aittir." şeklinde değerlendirmektedir.¹

AH'daki uzun vokalleri Talat Tekin söz konusu makalesinde gösterdiği için biz burada vermeyi gereksiz bulmaktayız.

C - VOKAL UYUMU

AH'da kalınlık - incelik ve düzlük - yuvarlaklık olmak üzere iki türlü vokal uyumu vardır.

1- Kalınlık - İncelik Uyumu :

AH'da kalınlık - incelik uyumu Türkçe kelimelerde bozulmamıştır. Ancak Arapça ve Farsçadan alınma kelimelere Türkçe ekler getirildiğinde uyum bozulmaktadır :

'adl-iñg (40), bahil-ka (228), bahil-lık (253), bahil-lıkı (235), halim-lık, (340), haris-lık (301,302,304,306, 310,313,316), hired-ka (47), hired-lıgmu (137), hüner-ligka (441), hüner-ligda (362), hüner-sızka (442), kafes-ka (460), medh-ı (43), mü'min-lık (279), neşeb-sızka (128), ra'ıyyet-ka (51).

Görüldüğü gibi ince vokalli heceden sonra kalın vokalli ekler gelmektedir. Alınma kelimelerde görülen bu durum, o dillerdeki seslerin değerleri ile ilgili olsa gerektir. Ayrıca üç örnekte kalın vokalli hecelerden sonra ince vokalli Türkçe ekler gelmektedir : hukm-i (451), rikkat-i (500), simak-tin (49).

1- Köprülüzade M. Fuat, Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar. İstanbul, 1934, Shf. 103 - 104.

2- Düzlük - Yuvarlaklık Uyumu :

Düzlük - yuvarlaklık uyumu kanununa göre, o,ö,u,ü, yuvarlak vokallerinden birini ihtiva eden kökler l,i,u, ü'lü eklerden u,ü,lü olanlarını alırlar. Metnimizde bu uyum tam değildir. Özellikle Eski Anadolu Türkçesinde bu uyum çok bozulmuştur.¹

a)- Düzlük - Yuvarlaklık Uyumunun Bulunduğu Ek ve Yardımcı Vokaller :

1- İyelik ekleri (ilk vokal) :

- ım, - im, - um, - üm : iş-im (173), öz-üm (39),
- ıng, - ing, - ung, - üng : dost-uñg (359), mal-
ıñg (428), iş-iñg (171).

2- Görülen Geçmiş Zaman Ekleri (ilk vokal) :

- dım, - dim, - dum, - düm : çıkar-dım (70), beze-
dim (77), ketür-düm (478).

3- lıg, - lig, - luğ, - lüg : hıred-ligmu (137,
kork-lüg (317), kut-luğ (251), kerek-lig (117).

4- lık, - lik, - luk, lük : akı-lık (230), haris-
lık (301), ne-lük (183), kişi-lik (385).

5- ıg, - ig, - uğ, - üg : öl-üg (96), bil-ig (89),

6- ıl, - il, ul, - ül : bir-il (34), sök-ül (247),
ur-ul (164).

7- ım, - im, - um, - üm : ked-im (168), öl-üm (12).

1- Faruk K. Timurtaş, Eski Türkiye Türkçesi Grameri, İstanbul, 1981, Shf. 49.

8- in, - in, - un, - ün : bul-un (83), kör-ün (418), sev-in (44).

9- ip, - ip, - up, - üp : kıl-ip (9), kiter-ip (15), kod-up (167).

10- ık, - ik, - uk, - ük : kıl-ık (270), süz-ük (477).

11- siz, - siz, - suz, - süz : asığ-sız (110), bilig-siz (86), körk-süzi (250).

b)- Düzlük - Yuvarlaklık Uyumunun Bulunmadığı Ek ve Yardımcı Vokaller :

a)- Yalnızca Düz Şekilleri olan Ek ve Yardımcı Vokaller :

1- çı, - çı : at-ğuçı (159), öğ-güçi (450).

2- dı, - di : bol-dı (93), ko-dı (401), tökül-di(142).

3- dın, - din, - tın, - tin : edgüsi-ndin (378), kız-dın (444), ökünç-tin (244).

4- ğıl, - gil : kör-gil (99), ötün-gil (41), tut-ğıl (131).

5- iyelik eki 3. tekil şahıs -ı,-i : huy-ı (317), öz-i (506).

6- mış, - miş : ay-mış (490), kop-mış (180), ökün-miş (144).

7- nı, - ni veya ın, - in (Akk) : söz-ni (156), tününg-ni (15), yokluk-ın (188), yüz-in (159).

8- ğlı, - gli : okı-ğlı (44), busu-ğlı (294), tüş-ügli (178).

b)- Yalnızca Yuvarlak Şekilleri Olan Ek ve Yardımcı Lokaller :

1- duk, - dük : aşındur-dukuṅ (433), biti-dük (509), sun-dukuṅ (286).

2- dur, - dūr, - tur, - tür : aşın-dur (433), bil-dūr (107), öçük-tür (139).

3- ğu, - gü : yi-ğü (189), okla-ğü, (213), bel-ğü (93).

4- ğuz, - güz : tir-güzmek (20).

5- ğaru, - gerü : sınıĝ-aru (366), kınıĝrū (412).

6- mu, - mü : sena-mu (3), kerek-mü (368)

7- u - iktidari fiil : ay-u-ğay (3), bil-ü-mez (45).

8- uk, - ük : az-uk (187), tan-uk (5),

9- ur, - ür : bir-ür (5), ay-ur (119), kıl-ur (110),

10- su, - sü, - sun, - sün (emir) : teg-sü (29), kıl-su (72), bil-sün (166), kelme-sün (231), sın-ma-sun (131).

11- u, - ü (zarf-fiil) : ti-yü (166), sina-yu (99), tal-u (257).

D - VOKAL HADİSELERİ

AH'da vokallerin hepsi kelime başında ve ilk hecede bulunabilir. o, ö sezleri yalnız ilk hecede bulunur. Bunun dışında diğer sesler kelimenin her yerinde bulunmaktadır. Türkçe kelimelerde iki vokal yanyana gelince araya y, n, s yardımcı konsonantları girer.

Türkçe kelime köklerindeki vokallerde olduğu gibi, eklerdeki vokallerde de çeşitli sebeplerden dolayı bir takım değişmelerin olduğu görülmektedir. AH'da rastlanan vokal değişme ve hususiyetleri şunlardır:

1- i/e meselesi (i > e, e > i, e)

Türkçede bu ses değişmesi çok karışıktır. Vokalin i > e, e > i, i > e, e > e gibi şekillerde değiştiği görülmektedir. Aslında Türkçenin hemen her devrinde i > e e > i değişikliğine daima rastlanmaktadır. R.R. Arat, "Eski Türkçe eserlerin tetkikinde, diğer ünlü ve ünsüzlerde olduğu gibi, e ve i seslerinin tesbitinde de çok dikkatli davranmak ve bu seslerin eserin yazıldığı tarihteki durumu ile bunların daha sonra istinsah edilmiş olan nüshalarındaki yenilikleri ayırt etmeye çalışmak zaruridir. Kutadgu bilig, 'Atabetü'l-hakayık vb. gibi, değil müellif nüshaları, hatta yazıldıkları tarihlere yakın nüshaları dahi bulunamayan eserlerde ise, bu bir mecburiyet halini almaktadır. Bu gibi hallerde, bir taraftan türk yazı dilinin tarihi inkişâf seyrini gözönünde tutmak ve diğer taraftan mevcut nüshalardaki farklar vasıtası ile bu inkişâfı kontrol suretiyle ancak eserdeki seslerin hakiki durumunu tayin etmek mümkün olacaktır. Ben burada üzerinde çalışmakta olduğum 'Atabetü'l-hakayık'tan birkaç misâl ile bu hususa işaret etmek istiyorum. Arzu edildiği taktirde muhtelif devir ve sahalarda yazılmış olan diğer eserler ile, bu misaller çoğaltılabilir".¹

1- Arat R.Rahmeti, Türkçe Metinlerde e/i Meselesine Dair, Rocznik Orientalistyczny XVII 1953 Shf. 311-312.

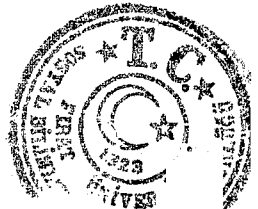
görüştüğüdür.

AH'ın nüshalarında e/i meselesi karışık bir durum arz etmektedir. Bu karışıklığı Arat müelliften ziyade müstensihlere yüklemektedir. Bu durum karşısında e ve i meselesinin kapalı e ile halledilme imkanının olmadığını da vurgulamaktadır.¹

a)- Eski Türkçede ve günümüz Türkçesinde e ile yazılıp metnimizde i'li şekilleri olan kelimeler :

- bir - "ver-" (4,5,246,248,251,252,276,314,432,463)
- hisab "hesap" (428)
- iş "eş" (31,173,174,176,377,378,492)
- it- "et-" (114,124,215,349,367,402,491)
- iv- "ev-" (357)
- iza "eza" (438)
- kiç- "geçikmek" (180,374)
- kiçe "gece" (184)
- kinğ "gen, geniş" (315)
- minde "benden" (481)
- mindin "benden" (29)
- mini "beni" (482)
- sinde "sende" (175)
- sini "seni" (166,260,380,484)
- ti- "de-" (65,166,188,191,216,420 vs.)
- tir- "der-" (241,247,248,309,435)
- yi- "ye-" (120,162,264,420,466 vs.)

1- Arat R.Rahmeti, Türçe Metinlerde e/i Meselesine Dair, Rocznik Orientalistyczny XVII 1953 Shf. 313.

yig "yeg, iyi" (249,409,410)
yil "yel" (194)
yimiş "yemiş" (323,324)
yir "yer" (201,202,267,406,416,493,494)
yir- "yer-" (407,408,450)
yiril- "yeril-" (128,247,269)
yitür- "yedir-" (329)

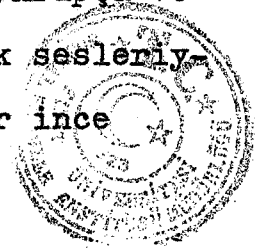
b)- AH'da e şeklinde geçen, Eski Türkçe devresinde de aynı sesi taşıyan, fakat bugün i vokaliyle yazılan sınırlı birkaç kelime vardır. Bu kelimeler İstanbul ağzında i'li teleffuz edilmekle beraber, muhtelif Anadolu ağızlarında e'li şekilleri de kullanılmaktadır. Bu kelimeler şunlardır :

edgü "iyi" (edgü > ezgü > eyü > iyi) (105,240,245, 270,333,365,375,377,405,406)

emdi "şimdi" (21,99)
er- "i-" (53,109,110,112,193,250,279,334 vs.)
erken "iken" (96,215)
eşit- "işit-" (21,62,71,129,147,172)
ked- "giy-" (167,189,277,300,354)
kedim "giyim" (168,186,297)
neçe "nice" (201,203,180,248,262,328,261 vs.)

2- Yuvarlaklaşma

Türkçe eklerinden de anlaşıldığına göre, Arapça ve Farsça'dan alınmış kelimelerin çoğu kalın damak sesleriyle telaffuz edilirler. Buna rağmen AH'da bunlar ince

damak sesi olarak transkribe edilmişlerdir. Eklerin bağlantı ve bağ vokalleri kendilerinden sonra gelen heceye göre ayarlanırlar. Neticede, Eski Türkçe'de olduğu gibi düz vokallerin yanında dar yuvarlak vokal de ihtivâ edebilirler : ukuş (22), tanuk-luk (5), bilig-siz (87) gibi.

Şu hallerde yuvarlaklaşma olur :

1- Dudak konsanantlarında ilerleyici yakın benzeşme olarak : evrüp (424), bölek (79), yapuş (268), böz (432).

2- Dudak vokallerinde gerileyici benzeşme olarak talu tolu (168).

3- Düzleşme :

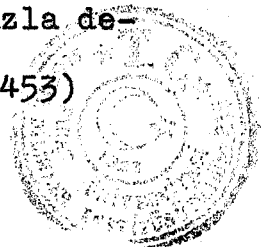
1- Yarı vokal veya dış seslerinde gerileyici yakın benzeşme olarak eksi-yür eksü - (199), umınçka umunç (212).

4- Orta Hece Vokalinin Düşmesi :

Vurgusuz orta hecenin kapalı vokali AH'da, çoğu vezin zaruretinden dolayı genellikle düşmektedir : hediye. (66), bulnur (83), bölünür (121), ötrü (363), tatrup (207), elgi (254), köngli (255), asgı (287), oğlu (496), suğlup (387), yüknüp, (148), kamlur (196) vs.

5- Birleşme (Contraction) :

Birleşme, vokalle başlayan bir kelimedenden önce gelen ve vokalle sona eren bir kelimenin bu son vokalinin düşürülmesine denir. AH'da buna ait örnek pek fazla değildir : birle > bir-ile (33), nelik > ne-le-ök (453)

III - KONSONANTLAR

AH'da c, j, ^c, konsonantları asli kelimelerde bulunmamaktadır. $\widehat{n}g$ yabancı kelimelerde bulunmaz. Bütün konsonantlar ($\widehat{n}g$) hariç, yabancı kelimelerin her yerinde bulunabilir. AH'da f,ğ,g,h,l, $\widehat{n}g$,r,ş,v,z,c,j konsonantları Türkçe kelimelerde başta bulunmazlar. n sesi, kelime başında yalnız "ne" kelimesinde bulunur. Türkçe kaynaklı kelimelerden, kelime sonunda c, b ve d sesi bulunmaz. Ayrıca kelime başında yanyana iki konsonant bulunmaz.

A- KONSONANT HADİSELERİ

1- Dudak Konsonantları : b/p, v/f,m

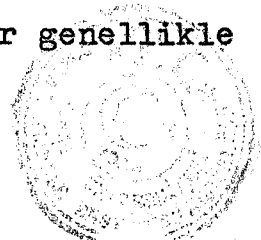
Eski Türkçedeki kelime başındaki b, genellikle AH'da da muhafaza edilir : bar- "var-" (184), barlık "varlık" (5), bir- "ver-" (314), biril- "veril-" (311), birim "verme" (254).

Eski Türkçe kelime başındaki b, (n, $\widehat{n}g$) gibi nazal konsonanttan önce bir kaç kelimede m'ye dönüşür : m $\widehat{n}ga$ "bana" (314), men "ben" (266), m $\widehat{n}g$ "bin" (359), mun- "muna-" (448), m $\widehat{n}g$ "bung" (sıkıntı, dert) (30).

Eski Türkçede kelime ortasındaki ve sonundaki b' ler AH'da v'ye dönüşmüştür : sev- > seb- (272), suv > sub (340), tavar > tabar (287), yavuz > yabız (215).

2- Diş Konsonantları : d/t,s.

AH'da Eski Türkçe kelime başındaki t'ler genellikle

muhafaza edilmiştir : teg (161), tegil- (234), teñgiz (65), tiken (376), til (41), tile- (394), tilek (415), tirig (17), tiş (131), tođ- (305), ton (168), tört (35), tur- (148), tüş (223), tüş- (177), vs. Nüshalarda bu kelimelerin d'li şekillerine de rastlamaktayız.

İki vokal arasındaki t ; umumiyetle sedasız olarak kalır : iter (114), kötür (222), tatır (446), tünétür (15) vs.

Eski Türkçedeki kelime içi ve sonundaki d sesi AH' da ve devrin diğer eserlerinde d olarak korunmuştur.¹ Çağataycada ise bu ses y'ye dönüşür.² Mesela : adak < adak (455), adın < adın (116), edgü < edgü (240), ediz < ediz (60), edle- < edle- (376), idi < idi (303), kadğu < kadğu (426), ked < keç (18), ked- < keç- (277), kedim < keğim (168), kidin < kiğin (114), kod- < koğ- (167), kodı < koğı (102), kodkılık < koğkılık (270), küd- < küç- (349), küdez- < küdeğ- (130), tod- < toğ- (255), ud- < uğ- (14), yod < yoğ (350), yüd- < yüğ- (352).

Metnimizde bir yerde bu d sesi y olarak geçmektedir : koyuptur (507).

AH'da sebepsiz ilerleyici benzeşme olarak t'ler d'ye dönüşerek bazan sedalılaştır : andın > antın (372), emdi > amtı, emti (21), kendü > kentü (55), kündüz > küntüz (13).

1- Geniş Bilgi için bkz. AH, not : 14, Shf. 123-127, Arat, burada d/z/y gelişimini ele alarak nüshalardaki farklılıkları açıklamıştır.

2- J. Eckman, Çağatayca El Kitabı (Çev. Günay Karaağaç) İstanbul, 1988, Shf. 25.

3- Gırtlak Konsonantları (damak ve artdamak):

ğ/k, g/k .

AH'da ğ/k, g/k meselesini R.R.Arat 1-sözlerin başında, 2- Tek heceli sözlerin sonunda, 3- Birden fazla heceli sözlerin sonunda, 4- Teşkil eklerinin başında, 5- Tasrif eklerinin başında, 6- İki ünlü arasında olmak üzere altı ana grupta ele almıştır.¹

1- Kelime başında Arat'ın okuduğu metinde, k ve k' lar muhafaza edilmiştir : keç- "geç-" (194), keç- "giy-" (277), keğim "giyim" (186), kel- "gel-" (157), kerek "gerek" (297), kiçe "gece" (184), kizle- "gizle-" (359), köç- "göç-" (177), kögüz "göğüs" (278), köngül "gönül" (220), kör- "gör-" (219), köz "göz" (255), küç "güç" (331), kül- "gül-" (172), kün "gün" (136), küz "güz" (471), vs. gibi örneklerden de anlaşılacağı gibi AH'da k'li şekiller daha fazladır. Arat, İstanbul'da istinsah edilen C nüshasındaki bazı g'li kelimeleri müstensihlerin kendi muhitlerinden getirdikleri bir alışkanlığa bağlamaktadır.²

2- Tek heceli sözlerin sonundaki ğ/g'ler AH'da gerek devir bakımından ve gerek bu sahada daha uzun müddet olduğu gibi korunmuştur : beg (69), ig (163), ög (490), teg (161), teg- (29), yig (409) vs. gibi.

1- R.R. Arat, Atabetü'l Hakayık'ta ğ ve g sesine Dair TM. IX, 1951, Shf. 58 ; Ayrıca AH. not: 6, Shf. 107-114.

2- AH. not : 6, Shf. 107.

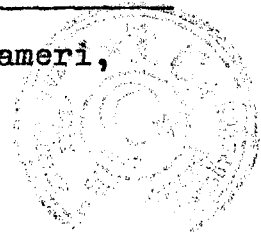
3- Birden fazla heceli kelimelerin sonundaki ğ/g' ler Batı Türkçesinde düşmekte, Doğu Türkçesinde sedasızlaşıp k/k'ye dönüşmektedir. Eski Anadolu Türkçesinde ise bu durumdaki ğ/g'ler düşerken umumiyetle kendinden önceki vokali yuvarlaklaştırmış ve uzatmıştır.¹

AH'ın eldeki nüshalarında, bu seslerin inkişâf tarihi için, bazı misâller vardır. Bu nüshalarda ğ/k ve g/k karışık olarak kullanılmıştır. AH'ın A nüshasında Uygur harfleri altına, Arap harflerinin ilavesiyle bunların kıymetleri belirtilmiştir. Mesela : yasug-luk "yazukluğ yerine" (362), oğl-a-ğu "oklağ" yerine" (213). Bu misalleri çoğaltmak mümkündür. Bu misaller bile bize, bu seslerin artık o devirde, bugünkü güney-doğu lehçelerinde gördüğümüz şekle doğru inkişâf etmekte olduğunu göstermektedir.

4- Teşkil ekleri ile sözün bünyesine dahil hecelerin başında bulunan ğ/g seslerin yazı dilinde daha bir müddet kullanılmış olmakla birlikte, ayrı lehçelerde artık XI. asırlarda düşmüş olabileceği görüşündeyiz.

AH'da bulunan kulak > kulgak (266), kerek > kergek (299), tamak > tamgak (209), emek > emgek (331), gibi kelimelerde Eski Türkçe devresinde gördüğümüz ğ/g'ler düşmüştür. Bunun yanında kazgan- (273) fiilinde -g- sesi kendini korumuştur. Arat bu konu hakkında "Bu misallerden bu nevi teşekküllerin, ilk bakışta zannedildiği gibi,

1- Faruk K. Timurtaş, Eski Türkiye Türkçesi Grameri, İstanbul 1981, Shf. 51.

birbirinin aynı olmadığı anlaşılıyor. Netice farksız olmakla beraber bunların menşe ve kategorilerine göre, ayrı ayrı inkişaf merhaleleri geçirmiş olduklarını kabul etmek şimdilik daha ihtiyâtlı bir iş olur kanaatindedir.¹

5- Tasrif ekleri ile umumiyetle eklerin başında bulunan g- ve g-lerin, Türkcede seslerin değişme ve uyma kanunlarının inkişâfı ile paralel olarak, gerek tarihi devirler ve gerek şiveler içinde, bir çok inkişaf merhaleleri geçirmiş oldukları görülür.

AH'da Arat, Datif hali eki için genellikle -ka ve -ke'li şekilleri tercih etmiştir. Bunun dışında nüshalarda datif eki için -ğa, -ge, -nga, -nge, -a, -e gibi şekiller de kullanılmıştır.² Eski türkçe döneminde ek için nadir olarak kullanıldıkları kaydedilen -a, -e şekilleri de gösterilmiştir.³ Ayrıca bazı kullanışlarda n ve ğ/g sesleri zamanla birleşerek ng (ñ) sesine dönüşmüştür.⁴ : dostınga (263), biringe (97), içinge (303), işinge (31) gibi.

Tasrif eklerinin başındaki ğ/g'ler, Batı Türkçesinde düşmüş, Doğu Türkçesinde sedalılaşılarak kendini muhafaza etmiştir. Batı Türkçesinde ğ/g'lerin düşmesi Eski Anadolu Türkçesinin ilk zamanlarında, belki de ondan

1- R.R. Arat, Atabetü'l Hakayık'ta ğ ve g Sesine Dair TM. IX, 1951, Shf. 58.

2- Bkz. AH. İndeks Kısmı, Shf. XXXı - XXXIII.

3- A.V. Gabain, Eski Türkçenin Grameri (Çev.M.Akalın) Ankara 1988, Shf. 180.

4- Geniş bilgi için bkz. S. Çağatay, Türkcede n~g Sesine Dair TDAY. Belleten 1954, Shf. 15 - 30.

biraz önce meydana gelmiştir. Aslında ğ/g sesi taşıyan ekler; -galı / -geli, -ğan / -gen, -ğay / -gey, -ğıl / -gil, -ğlı / -gli, -kı / -ki, -ğu / -gü, -ğuçı / - güçi, gibi daha çok partisip, gerindium ve zaman ekleri ile, birlikte datif eki -ğa / -ge, -ka / -ke'dir.

6- İki ünlü veya sedalı ses arasında k/k'lerin sedallılaşmasından meydana gelen ğ/g seslerinin yazı dilindeki tarihi misbeten yenidir. Doğu Türkçesinde bugün, bu inkişâf çok ilerî bir seviyededir.

AH'ın Ba ve C nüshalarında ğ/ k için 14 ve C nüshasında g / k için 6 örnek vardır. Buradan hareketle ğ / k, g / k bu devirde karışık olarak kullanılmaya başlanmıştır. Arat bu karışıklığın büyük bir kısmını asıl metinden ziyade, müstensihlere yüklemenin daha doğru olacağı görüşündedir.¹

Eski Türkçe g/k sesi AH'da aynen muhafaza edilmiştir. Harezmi Türkçesinde -w- olan ses, Çağatay Türkçesinde v'ye dönüşmüştür.² Günümüz Türkiye Türkçesi yazı dilinde ğ şekline dönüşen sesin Anadolu ağızlarında g/k,ğ, y,v,ø gibi çeşitli kullanılışları vardır. AH'daki örnekler şunlardır : beg (69), eg- (233), eger (40), egil- (233), egir- (30), egrilik (167), ögüt (45), yigit (195), vs. gibi.

1- AH, not : 6, Shf. 114.

2- J. Eckman, Çağatayca El Kitabı, (Çev. Günay Karaağaç), İstanbul 1988, Shf. 27.

4- Ön Damak Konsonantı : r

Sadece şu kelimede r sesi bazen düşürülmektedir. birle bile "ile" (275,439,499,500). Metinde birle şekli de oldukça sık kullanılmıştır (33,101,121,186,328,443,455,456 vs.).

5- Art Damak Konsonantı : l

Sadece şu kelimede -l- sesi düşürülür. Keltür-
ketür- "getir-" (478).

6- Diş Konsonantı : z, s

Sadece Eski Türkçe emir 3. tekil şahıs ekleri olan -zu / -zü, -zun / -zün eklerindeki z'ler s'ye çevrilmiştir: bol-su (76), it-sün (491), kelme-sün (231), kıl-su (72), tol-su (74) vs.

7- Hece Düşmesi :

Metnimizde bildirme eki olarak kullanılan ve "tur-" fiilinden türemiş olan "turur" şekli hece düşmesi sonucu bir yerde "tur" şekli ile kullanılmıştır. koyup-tur (507). koy- fiili metnimizde sadece bu örnekte kullanılmaktadır. Bunun yerine hep kod- fiili kullanılmıştır. koy- fiiline gelen ve hece düşmesi ile tur şekli kullanılan turur bildirme ekinin bu şekilde kullanılışı müstensihlere ait bir yenilik olsa gerektir.

II. BÖLÜM

- KELİMELERİN YAPIMI -

KELİMELERİN YAPIMI

Yeni kelimeler, mevcut bir kelimeye, bir veya daha fazla yapım ekinin eklenmesiyle meydana getirilir. Kelime yapımı, kökün cinsi ve gövdenin manası bakımından şu gruplarda ele alınabilir.

I - İSİMLERİN YAPIMI

A - İSİMDEN İSİM YAPMA EKLERİ :

1- -an / -en : Manası yavaş yavaş kaybolmuş eski çokluk bildiren bu ek metnimizde bir yerde geçmektedir : er-en "er, insan" (93),

2- -ç1 / -ç1 : AH'da sadece bir örneği bulunan bu ek, bir işi yapan, sahiplik, meslek, uğraş ifade eden isimler türetir : yüz-ç1 "iki yüzlü" (140,409),

AH'da -ç1 / ç1 ekleri yukarıdaki örneğin dışında hep fiilden isim yapma eki olan -ğ1 / -gü'den sonra gelmektedir. Böylece meydana gelen -ğ1 / -güç1 ekini, fiilden isim yapan ayrı bir ek olarak da kabul edebiliriz. Bu şekiller daha çok fail ismi olarak kullanılır : at-ğ1 "atan, atıcı" (159), kes-güç1 "kesen" (363), ög-güç1 "öven övücü" (450), teg-güç1 "olan, olucu" (452), üg-güç1 "yürüten" (449)

3- -dam / -dem : Sadece bir örnekte geçer : er-dem "fazilet" (59)

4- -ka / -ke : Datif hali eki olan bu ek bir örnekte geldiği isme kalıplaşarak isimden isim yapma eki olarak

kullanılmıştır : öz-ge "başka" (108)

5- -k : Sadece bir örnekte gördüğümüz bu ek küçültme bildirir : az-u-k "azık" (187)

6- -kı / -ki : Aitlik ifade eden sıfatlar yapar : kidin-ki "sonraki" (75), aza-kı "önceki" (164), yayın-ki "yazınki" (223)

7- -lan / -len : Hayvan isimlerinde kullanılan bu ek ars-lan "arслан" (52), yı-lan "yılan" (213-215) örneklerinde görülür.¹

8- -lîğ / -lîg, lûğ / -lûğ : Çoğu zaman -lık /-lik, -luk / -lük ekleriyle karıştırılan bu ekin sonundaki -ğ- / -g- sesleri Türkçenin daha sonraki dönemlerinde düşmüştür. Bu ek daha çok bulunma, aitlik ve ilişki ifade eden sıfatlar türetir : asîğ-lîğ "faydalı" (100), baha-lîğ "değerli" (85), berk-lîg "sağlam" (254), bilîg-lîg "bilgili" (85, 87 vs), bîrk-lûğ "şapkalı" (320), erk-lîg "kuvvetli" (256), haṭa-lîğ "hatalı" (38), hîred-lîğ "akıllı" (137), hûner-lîğ "hünerli" (362), inanç-lîğ "inançlı" (174), itîg-lîg "huy-lu" (344), katîğ-lîğ "karışık" (437), kîrk-lûğ "süslü" (317,318 vs), safa-lîğ "safalı" (494), tür-lûğ "türlü" (111, 115), vefa-lîğ "vefalı" (394), yük-lûğ "yükü" (487)

-ğ- / -gü ekine getirilerek de kullanılan ek, bu haliyle daha çok vasıflayıcı olarak kullanılır. Ayrıca ekteki nisbet manasına dikkati çeken M.Mansuroğlu'na göre bu

1- Tarihi Türk Şiveleri (Haz. M.Akalın) "Karahanlıca Maddesi, M. Mansuroğlu" Ankara 1979, Shf. 153.

nisbet manası daha Eski Türkçe devresinde gereklilik manasına kaymıştır.¹ A. Von Gabain ekin mecburiyet, gereklilik ile hedef, gaye manalarını taşıdığını belirtmekte ;² S. Çağatay ise ekin taşıdığı mana hakkında "Yeni Türkçenin kaidelerine göre birçok yerlerde -acak, istikbal veya hal -an ortacıyla verilen mukabili daha sarih oluyor. Fakat yeni Türkçe tam karşılığı, 1)- Vücup (yapmalı şey), bazan da meçhul tabanla 'yapılmalı şey', 2)- yapabilinecek şey, 3)- bir masdar gibi yapabilmek manasındadır." Şeklinde görüş belirtmiştir.³ Ekin bu şekliyle Eski Türkçedeki kullanılışlarını K. Eraslan, sıfat-fiiller içinde ele olmaktadır.⁴ J. Eckman ekin bu şeklinin sıfat türettiğini ve daha çok İslami Orta-Asya Edebi Türkçesinin 11-14. yüzyıllar arasında kullanıldığını belirtir.⁵

AH'da -gu / -gü ekinden sonra ekin yuvarlak vokalli şekilleri olarak -luğ / -lüg eki gelmektedir : bel-gülüg "belli" (93), keç-gülüg "geçmek" (178), keç-gülüg "giyecek" (189), kel-gülüg "gelecek" (392), kiç-gülüg "geçirmek" (180), köç-gülüg "göçmek" (177), kör-gülüg "görmek" (94), kötrül-gülüg "götürülmek" (390).

-
- 1- M. Mansuroğlu, Türkçede -gu ekinin fonksiyonları, T.M. C X, İstanbul 1953, Shf. 345.
2- A. Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri (Çev. M. Akalın) Ankara, 1988, Shf. 83
3- S. Çağatay, Altun Yaruktan İki Parça, Ank. 1945, not.22
4- K. Eraslan, Eski Türkçede İsim-Fiiller, İst.1980, Shf. 93 - 98.
5- J. Eckman, Çağatayca El Kitabı, (Çev. Günay Karaağaç) İstanbul 1988, Shf. 103.

9- -lık / -lik, -luk / -lük : Çeşitli fonksiyonlara sahip olan ek, AH'ın nüshalarında yer yer -lîğ / lig, -luğ -lûğ ekleri ile karışık olarak kullanılmıştır.

a)- Vasıf ifade eden mücerret isimler meydana getirir. Bunlardan bazıları, kalıcı isimler olarak da kullanılır. akı-lık "cömertlik" (230), bahıl-lık "hasislik" (253), bar-lık "varlık" (5), biligsiz-lik "bilgisizlik" (102), bir-lik "birlik" (7), cıgay-lık "fakirlik" (187), dost-luk "dostluk" (381), egri-lik "eğrilik" (167), havadar-lık "tarafdarlık, muhabbet" (80), isiz-lik "kötülük" (375), kişi-lik "kişilik" (385), kodkı-lık "alçak gönüllülük" (270), köni-lik "doğruluk" (165), suğ-luk "hırs" (185), tanuk-luk "tanıklık" (5), tetik-lik "akıllılık" (55), tok-luk "tokluk" (186), uluğ-luk "ululuk" (284)

b)- Bir şeyin bol bulunduğu yer : tarığ-lık "tarla" (191)

c)- -mak / -mek ekleriyle de kullanılan bu ek, daha çok sıfat-fiil görevi ile karşımıza çıkar. Fiilin ifade ettiği hareketin mücerret ismini bildirir. birik-meklik "bir araya gelme" (443)

10- -ng : AH'da sadece bir örneği bulunan bu ek -lîğ eki ile aynı fonksiyona sahiptir : ne-ng "şey, mal" (8,10,149 vs.)

Eski Türkçede -ng şeklinde olan bu ek¹, şu iki kelimede -n şeklindedir : kaç-a-n (32), ot-u-n "odun" (108)

1- A.V. Gabain, Eski Türkçenin Grameri. (Çev. M. Akalın) Ankara 1988, Shf. 47.

11- -nç : Metnimizde sayılara gelerek, sıra sayı isimleri meydana getirir : iki-nç "ikinci" (10-152), üç-nç "üçüncü" (33),

12- -rak / -rek : Sıfatların sonuna gelerek üstünlük derecesi ifade eden yeni sıfatlar teşkil eder. Bu konu sıfat bahsinde ayrıca ele alınacaktır : az-rak "daha az" (442), edgü-rek "daha iyi" (316), ediz-rek "daha yüksek" (49), kerim-rek "daha kerim" (67), kız-rak "daha nadir" (444), kidin-rek "daha sonra" (208), oza-rak "daha önce" (372), öküş-rek "daha çok" (383), tüzün-rek "iyi huylu" (355), vefa-sız-rak "daha vefasız" (441).

13- -ra / -re : Kalıplaşmış olarak yeni isimler meydana getiren bu ek aslında yön bildirme ekidir. Yer ve zaman bildiren isimler yapar.¹ as-ra "alt" (294), iç-re "içinde" (486)

14- -suk : tang-suk "nadide, nefis" (76), örneğinde görülür.

15- -sız / -siz, -suz / -süz : AH'da çok kullanılan bir isimden isim yapma ekidir. Daha çok isimlerden olumsuz sıfat yapar ; o maddenin olmadığını bildirir : asıg-sız "faydasız" (110), baha-sız "değersiz" (86), bilig-sız "bilgisiz" (415), katıg-sız "karışksız" (211), kerem-siz "kaygısız" (323), kişi-siz "kişisiz" (364), körk-süz "süssüz" (250), kut-suz "saadetsiz" (448), tavar-sız "malsız" (127), vefa-sız "vefasız" (441) vs.

1- Bu konuda geniş bilgi için bkz. Doç.Br. Zeynep Korkmaz, Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları, Ankara 1962.

B - FİİLDEN İSİM YAPMA EKLERİ

1- -a / -e : Aslında zarf-fiil eki olan -a /-e, bazı kelimelere geldiğinde kalıplaşarak, yeni mefhumlar ifade eden isim ve sıfatlar türetir : ert-e "sabah,erte" (184), kat-a "defa" (67), oz-a "önce" (440), öt-e "iyice" (292), tap-a "doğru" (449), tog-a "doğma" (485), yan-a "yine, tekrar" (9)

2- -ak / -ek : Bugün daha çok kullanılmakta olan bu eke eski metinlerde az rastlanılmaktadır. AH'da bu eke ait örnekler azdır. Ekin -gak / -gek ekinin başındaki -g-, -g-seslerinin düşmesi ile meydana geldiği görüşü vardır.¹ tuzak, "tuzak" (456), yum(u)ş-ak "yumuşak" (214), örneklerinde görülür.

3- -di : Sadece ög-di "övgü" (27), kelimesinde görülür.

4- -ğ / -g : Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde çok kullanılan bu ek daha sonraları bilhassa Batı Türkçesinde düşmüştür. Sıfat, yer adları ve iş veya hareket bildiren mücerret isimler teşkil eder : acı-ğ "acı" (436), arı-ğ "temiz" (111), bil-i-g "bilgi" (89), bosla-ğ "baş, gevşek" (135), ersi-g "yiğit" (34), iti-g "huy" (344), kat-ı-ğ "karışık" (437), kuru-ğ "kuru" (202), öl-ü-g "ölü" (96), sılı-g "güzel" (356), süçü-g "tatlı" (209), tatı-ğ "tat" (106), ul-u-ğ "ulu" (19), yara-ğ "yarar" (330).

1- N. Hacıeminoğlu, Kutb'un Hüsrev-i Şirin'i ve Dil Hususiyetleri, İstanbul 1968, Shf. 38.

5- -ğan / -gen : Aslında sıfat-fiil ekinin kalıplaşıp fiilden isim yapan ek olarak karşımıza çıkan bu şekil u-ğan "tanrı" (63), törüt-gen "yaratan" (121), örneklerinde görülür.

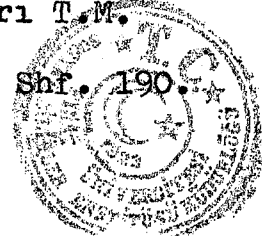
6- -ğu / -gü : Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde daha çok zaman ve sıfat-fiil eki olarak karşımıza çıkan bu ek¹, AH'da kalıcı isimler de meydana getirmiştir. Bu ek daha çok fiil ismi ifade eder : yi-gü "yiyecek" (189), bel-gü "belli" (93), kad-ğu "kaygı, keder" (426).

7- -ı / -i, -u / -ü : Bugün de çok kullanılmakta olan bu ek ; 1- Eski Türkçedeki fiilden isim yapma eki olan -ğ ve -g eklerinin Batı Türkçesinde seslerinin ek yerine geçmesi ile, 2- Zarf-fiil ekinin kalıplaşması ile, 3- -ğu / -gü ekinin başındaki -ğ- ve -g- seslerinin düşmesiyle meydana gelmiştir.² Şeklinde görüşler vardır. AH'daki örnekler zarf-fiil ekinin kalıplaşması sonucu meydana gelmiştir. Daha çok zarf ve sıfat gibi kelimeler yapar : eg(i)r-i "igri" (167), kön-i "doğru" (165), öt(ü)r-ü "ötürü, dolayı" (182), töz-ü "bütün, hepsi" (236), ut(u)r-u "karşı" (369).

8- -k / -k, -ık / -ik, -uk / -ük : AH'da çok kullanılan bu ek, fiilden sıfat, mücerret isimler, alet ve eşya isimleri yapar. Bu ek konsonatla biten fiil köklerine -ı-, -i-, -u-, -ü- yardımcı vokallerini alarak bağlanır : beze-k "süs" (155), çöz-ü-k "çözük" (478).

1- M. Mansuroğlu, Türkçe -gu ekinin fonksiyonları T.M. C. X, İstanbul 1953, Shf. 345.

2- Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, İst. 1977, Shf. 190.

emge-k "emek" (331), kıl-ı-k "huy, tavır" (270), süz-ü-k "süzülmüş" (477), tanu-k "şahit" (5), teti-k "akıllı"(36), tile-k "dilek" (415), uşa-k "ufak" (60), yaz-u-k "kusur" (337), yıra-k "uzak" (153), yo-k "yok" (24), yit-ü-k "kaybolmuş" (94), yü-k "yük" (426), yüg(ü)r-ü-k "koşan" (461).

9- -l : Az kullanılan bu ek fillerden sıfat teşkiline yaramaktadır. kız-ı-l "kızıl" (26), tüke-l "tam"(80).

10- -ım, -ım / -im, -um / -üm : Mücerret bir iş veya hareketi, bir hareketin sonucunu bildiren isimler türetir. ked-i-m "giyim" (168), öl-üm "ölüm" (12), ula-m "ulaşma" (239).

11- -mak / -mek : Fiil köklerine gelerek hareket ismi yapar : ba-mak "bağlamak" (188), birik-mek "birikmek" (443), kör-mek "görmek" (217), küdez-mek "gözetilmek"(443), sevil-mek "sevilmek" (259), tir-mek "dermek" (435), tircüz-mek "diriltmek" (20), usan-mak "usanmak" (32), yu-mak "yıkamak (111), yügür-mek "koşmak" (181).

12- -mış / -miş : Az kullanılan bir ektir. Bir örnekte bu eke teşadüf edilmiştir.¹ yi-miş "meyve" (323).

13- -n, -an / -en, ın / -in, -un / -ün : Çoğu zaman müşahhas isimler olarak kullanılan mücerred fiil isimleri yapar. Bununla birlikte başka isimler de meydana getirir. bütü-n "doğru" (321), sa-n "sayı" (60), tik-en "diken" (376), tüz-ün "yumuşak huylu" (355), yakı-n "yakın" (174).

1- Sıfat-fiil eki olup, isim vazifesi gören kelimeler de teşkil eden -mış / -miş ekine ait örnekler, onunla ilgili bahiste verilmiştir.

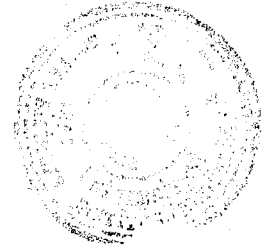

14- -nç, -inç / -inç, -unç / -ünç: veya dönüşlülük eki n - ç : Akıl veya beden hareketleri ifade eden mücerret isimler yapar. ina-nç "inanç" (174), ök-ünç "pişmanlık" (302), sak-inç "düşünce" (296), sev-inç "sevinç"(371), sök-ünç "sövme" (231), tör-tile-nç "dördüncü" (34).

15- -ş, -ış / -iş, -uş / -üş : Hareketi veya hareketin sonucunu adlandıran isimler yapar : ök-üş "çok" (65), sök-üş "sövme" (242), uk-uş "anlayış, akıl" (22), ül-üş "pay, hisse" (243).

16- -t : Mücerret ve müşahas isimler yapar : ög-ü-t "öğüt" (45), uvu-t "utanma, haya" (417), yan-u-t "mukabele, karşılık" (327), yigi-t "yigit" (195).

17- -z : Birkaç kelimede görülen bu ek mücerret ve müşahas isimler meydana getirir. çu-z "sırmalı" (480), sö-z "söz" (164), yavu-z "kötü, fena" (379), ö-z "kendi" (346), kögü-z "göğüs" (278).

II - FİİLLERİN YAPIMI

A - İSİMDEN FİİL YAPMA EKLERİ

1- **-a / -e** : Umumiyetle kök isimlere gelen ve daha çok geçişli ekten fiiller teşkil eden bir ektir. Sıfatlardan yapılan fiiller oluş ifade etmekte olup geçişsizdirler : bez-e- "süslemek" (43), kın-a- "kınamak" (446), küç-e- "zorlamak" (182), ört-e- "yakmak" (alev manasındaki ört'ten¹) (324), sın-a- "tecrübe etmek" (99), teng-e- "mukayese etmek" (98), til-e- "dilemek" (394), tük-e- "tamamlamak, bitirmek" (486), ul-a- "bağlamak, eklemek" (82), uv(u)t-a- "utanmak" (57), uz-a- "uzaklaşmak" (179).

-a / -e ile türemiş fiiller -n, -t fiilden fiil yapma ekleriyle birlikte de kullanılır : at-a-n- "adlanmak" (64), tün-e-t- "gecelemek" (15), uz-a-t- "uzatmak" (293).

2- **-ad / -ed** : İsimlerden, oluş bildiren geçişsiz dönüşlü fiiller teşkil eden ve Karahanlı Türkçesinde yaygın olan bu eke ait AH'da sadece bir örnek vardır: uy-ad- "utanmak" (432).

3- **-ı / -i, -u / -ü** : İsimlerden umumiyetle oluş bildiren geçişsiz - dönüşlü fiiller teşkil eden işlek bir ektir. Nadiren geçiştiretken fiiller de türetmektedir. bit-i- "yazmak" (Fırça anlamındaki Çince Piet'ten²) (465), tat-ı- "tatmak" (446), tar-u- "darda kalmak" (464), yev-u- "yaklaşmak" (379), yar-u- "aydınlanmak, parlamak" (494).

1- S. Çağatay, Altun Yaruktan İki Parça, Ank. 1945, Shf.158

2- A. Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri, (Çev. M. Akdoğan) Ankara 1988, Shf. 303.

4- -k / -k : İsimlerden çoğunlukla oluş bildiren geçişsiz fiiller türetir : AH'da şu örneklerde geçmektedir : baş-ı-k-tur- "yaralamak" (40), bir-i-k- "birikmek" (149).

5- -li ismin ifade ettiği manada bir oluş bildiren ve geçişsiz fiiller türeten bu eke, metnimiz de sadece bir örnekte rastlamaktayız : aṅg-u-l- "iyileşmek" (253).

6- -la / -le : Eski Türkçeden beri, Türkçenin her döneminde ve sahasında yaygın olarak kullanılan, bir isimden fiil yapma ekidir. Her türlü isimden hem etken, hem oluş bildiren, hem de taklidi mahiyette fiiller türetir. Daha çok ismin belirttiği ile ilgili fiilleri ifade eder: az-la- "azımsamak" (360), bek-le- "muhafaza etmek" (144), güz-in-le- "itibarını yükseltmek" (512), iz-le- "takip etmek" (225), kat-la-n- "katlanmak" (192), kez-le- "nişan alma" (228), kız-le- "gizlemek" (169), ota-la- "tedavi etmek" (253), söz-le- "söylemek" (156), talu-la- "seçmek" (478), yalın-la-n- "alevlenmek" (339), yo-k-la- "çıkmaq" (10).

7- -ra / -re : Geçişsiz fiiller türeten bu eke ait metnimizde ög-re-t- "öğretmek" (45), örneği vardır.

8- -sı / -si : AH'da sadece er-si-g "yiğit" (34), örneğinde görülür.

9- -sın / -sin / -sı-n / -si-n : İsimden fiil yapan -sı / -si eki üzerine -n dönüşlülük ekinin gelmesi ile oluşan eke ait metnimizde uluḡ-sın- "ululuk taslamak" (271), örneği vardır.

10- -r : Geçişsiz fiiller türeten bu eke ait AH'da eski-r- "eskimek" (195) fiili vardır.

B - FİILDEN TÜREMİŞ FİİLLER

Fiil kök ve gövdelerinden eklerle türetilen fiillere "fiilden türemiş fiiller" denmektedir. Bu iş için kullanılan ekler de "fiilden fiil yapma ekleri" adını alır. Fiilden fiil yapma ekleri, diğer yapım eklerine nazaran fonksiyonları daha açık olan eklerdir. Bundan dolayı onların fonksiyonlarından bahsederken, örnekleri metin içinde vererek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamış olacağız.

FİİLLERDEN FİİL YAPMA EKLERİ

1- -ar / -er : Pek işlek olmayan bu ek ile ettirgen nadiren de geçişsiz fiiller teşkil edilmektedir. Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde çok az kullanılmıştır¹: çık-ar- "çıkarmak" (18), çök-er- "çökertmek, düşürmek" (102), ed-er- "aramak" (yit- "kaybolmak")² (105), kay(1)t-ar-ıl- "çevrilmek, geri döndürmek" (462), kit-er- "gidermek" (15), örneklerinde hep ettirgen durumdadır.

2- -çır / -çir : Bu ekle yapılmış bir fiil vardır: kül-çir- "gülümsemek" (205).

1- N.Hacıeminoğlu, Yapı Bakımından Türk Dilinde Filler, İstanbul 1984, Shf. 22

2- A. Caferoğlu, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, İstanbul 1968, Shf. 299.

Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü¹ ve Kutadgu Bilig'de² de geçen bu fiilin DLT'deki şekli kül-sir-³"gülümsemek, gülümser görünmek" manasındadır. N. Hacıeminoğlu'na göre bu -çir ve -sir ekleri aynı ekin farklı şivelerdeki şekilleridir.⁴

3- -d : Eski Türkçede bir pekiştirme eki olan -d, daha sonraki devirde -d ve -y olarak inkişaf etmiştir. Bu ek, önceleri pekiştirme görevinde olduğu halde, sonraları kökteki mana aşınmasının gidermek üzere kullanılmıştır. Nitekim bu eklerle genişlemiş fiillerin bugün asli şekilleri kullanılmamaktadır. S. Çağatay, -d eki ile genişlemiş fiilleri "pekiştirilen fiiller" arasında göstermiştir.⁵ AH'da -d eki ile yapılmış örnekler pek fazla değildir : 1- d- "göndermek, sevk etmek" (1- "göndermek")⁶ (31), ko-d- "koymak" (167), ko- "koymak" / kon- / ko-n- fiilinin mevcudiyeti bir ko- kökünün olduğuna delildir.⁷

1- A.Caferoğlu, Eski Uygur Türkçe Sözlüğü, İst.1968, S.121

2- R.R. Arat, Kutadgu Bilig III indeks (Neşre hazırlayanlar. K. Eraslan, Osman F. Sertkaya, N. Yüce) İstanbul 1979, Shf. 300

3- DLT. II, 196.

4- N. Hacıeminoğlu, Yzp. Bakımından Türk Dilinde Filler, İstanbul 1984, Shf. 57.

5- S. Çağatay, Pekiştirilen Fiiller, TDAY Belleten, 1966, Shf. 84.

6- M. Ergin, Orhun Abideleri.

7- N. Hacıeminoğlu, Yapı Bakımından Türk Dilinde Filler, İstanbul 1984, Shf. 23.

Ayrıca AH'da ko-y- (507) şekli vardır.¹ Bu farklı durumu "n şivesi" "y şivesi" gibi -d- -d- -z- -y- seslerinin değişimi ile de izah edebiliriz. Bilindiği gibi Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesinde -d- / -d-'ler y olmamıştır. Bu ses Türkçenin daha sonraki dönemlerinde -y- olmuştur. to-d "doymak" (255) ke-d- "giymek" (ke- "giymek")² (167).

4- -dur / -dür, -tur / -tür : AH'da ettirgenlik eki olarak pek fazla kullanılmamıştır. Vokalla biten fillerden tek heceli olanlarına ve konsonantla biten fillere gelir. Sedalı konsonantlardan sonra -dur / -dür, sedasız konsonantlardan sonra ise -tur / -tür kullanılır. Kaşkarlı bu ek hakkında "pek çok yerde bir fiili müteaddi yapmak için-r- harfi-t- harfi ile birleşir. "Gitti" demek olan "bard" kelimesi "barturdu" şeklinde müteaddi olur. "keldi" sözünden de "keltürdi" şeklinde müteaddi yapılır."³ diye bilgi vermektedir. Metnimizdeki örnekler de de ek,ettirgenlik fonksiyonu ile karşımıza çıkar: aşın-dur- "geçirmek" (433), başık-tur "yaralamak" (140), bil-dür- "bildirmek" (107), öçük-tür- "kızdırmak" (139), sev-dür- "sevdirmek" yi-tür- "yedirmek" (329).

5- -guz / -güz : AH'da bir yerde geçen ettirgenlik ekidir. Bu ek ayrıca Türkçenin tarihi boyunca da çok az kullanılmıştır : tir-güz- "diriltmek" (20).

1- Ah. Shf. 81.

2- N. Hacıeminoğlu, Yap. Bakımından Türk Dilinde Filler, İstanbul, 1984, Shf. 44.

3- DLT. I, Shf. 20.

6- -ı / -i : Bu dönemde çok nadir olarak kullanılan fiilden fiil yapma ekidir. Fiilin ifade ettiği hareketin sürekli yapıldığı bildirir. Metnimizde iki örneği vardır:
baz-ı- "kazımak" (338), tat-ı- "tatmak" (446).

7- -k / -k : Eski Türkçede pekiştirme eki olarak kullanılan ve ayrıca fiile dönüşlülük manasında veren -k / -k eki,¹ Karahanlı Türkçesinde daha da geniş bir kullanım alanı elde etmiştir. Kaşgarlı bu ekin görevini şöyle anlatmaktadır : "yenilmeyi, ezilmeyi, bir tesir altında kalmayı anlatmak için gelir ve mef'ul manası bildirir. açıklı : "adam acıktı."² AH'da baş-ı-k-tur- "yaralamak" (140) örneğinde görülür.

8- -ı : Bu ek geçişli-etken fiil kök ve gövdelelerinden 1- dönüşlü (geçişsiz), 2- edilgen fiiller teşkil etmektedir.³ Vokalle biten fiil kök ve gövdelerine doğrudan doğruya gelen ek, konsonantla biten köklere getirildiğinde araya yardımcı -ı / -i, -u / -ü vokalleri girer. AH'da fiil geniş zaman eki aldığı takdirde, vurgusuz orta hecenin dar vokali durumuna gelen yardımcı vokal düşürülür : yirlür (269), sançlur (455) vs. gibi. Yardımcı vokalin bu şekilde düşürülmesi bu dönem eserlerinde oldukça yaygındır.⁴

1- Daha geniş bilgi için bkz. S. Çağatay, Pekiştirilen Fiiller, TDAY Belleten 1966, Shf. 39 - 43.

2- DLT. I. Shf. fl

3- N. Hacıeminoğlu, Yapı Bakımından Türk Dilinde Filler, İstanbul 1984, Shf. 27

4- A.B. Ercilasun, Kutadgu Bilig Grameri (Fiil), Ankara 1984, Shf. 28 - 29.

-1 eki, AH'da daha çok geçişli fiillere gelerek onlardan edilgen fiiller yapar. Asıl görevi ya "kendi kendine olma" yahut da "başkası tarafından yapılma" ifade etmektir : azı-l- "yaralamak" (216), bir-il- "verilmek" (311), biti-l- "yazılmak" eg-il- "eğilmek" (223), kāmı-l- "çökmek, eğilmek" (196), kut-ul- "kurtulmak" (39), sanç-il- "batırmak" (455), sev-il- "sevilme" (259), sök-ül- "sövmek" (247), sun-ul- "uzatılmak" (387), teg-il- "erişilmek" (234), tir-il- "yaşamak" (239), tōk-ül- "dökülmek" (142), ur-ul- "konulmak" (164), yir-il- "yerilmek" (128),

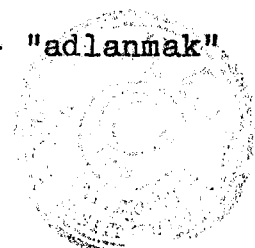
Geçişsiz fiillere gelen -1 ekinde sadece "kendi kendine olma" ifadesi vardır : tir-il- (239), kut-ul-(39).

Ayrıca şu örneklerde -1 eki esas fiilin manasını değiştirmemiştir : azı-l- (216), sanç-il- (455).

9- -ma / -me : Bütün fiillere getirilen ve fiillerin olumsuz şekillerini bildiren ektir : ber-me- "vermemek" (252), bil-me- "bilmemek" (504), ıd-ma- "göndermemek" (135), kal-ma- "kalmamak" (403), kör-me- "görmemek" (359).

10- -n : Geçişli fiil kök ve gövdelerinden ya edilgen, ya da geçişsiz-dönüşlü fiiller teşkil eden bu ek, Türkçenin bütün devirlerinde ve lehçelerinde aynı kullanıma sahiptir. Vokalle biten fiillere doğrudan doğruya, konsonantla biten fiillere ise -ı- / -i-, -u- / -ü- yardımcı sesleriyle bağlanır. AH'da çok sık kullanılmıştır :

1- Dönüşlü fiiller : al-ın- "bir şeyi üzerine almak" (284), anu-n- "hazır olmak" (209), ata-n- "adlanmak"

(165), sak-ın- "sakınmak, düşünmek" (367), sal-ın- "salınmak" (413), sev-ın- "sevinmek" (44), uluğsı-n- "ululuk taslamak, büyüklenmek" (271).

2- Meçhul fiiller :

kıl-ın- "kılınmak"

"eger mü'min erseng tevazu' kılın (280)

kör-ün- "görölmek"

"halal yigli kanı körünmez bodı (418)

yük-ün- "eğilmek"

"turup tilke yüknüp tazarru' kılur" (148)

3- Oluş bildiren fiiller :

tut-un- "tutuşmak"

"yalınlansa tutnup gâzab hıkd otı" (339)

4- Eke rağmen mahiyeti değişmeyip sadece manası kuvvetlenmiş fiiller :

bak-ın- "bakmak"

"ne iş utru kelse anğa keç bakın (369)

ına-n- "inanmak"

"işim tip inanıp sır ayma sakın" (173)

u-n- "muktedir olmak"

"unarça ayayın yarı bir maŋa" (4)

11- -ş : Türk Dilinin bütün tarihi boyunca ve lehçelerinde hiç bir ses ve mana değişikliğine uğramadan kulanılan -ş eki, konsonantla biten fiil köklerine -ı- / -i-, -u- / -ü- yardımcı sesleriyle bağlanır. AH'daki örnekleri

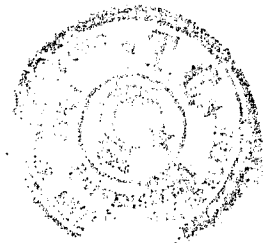
pek fazla olmayan bu ekin esas fonksiyonu "karşılıklı ve-ya beraber yapma" ifade etmektir. Metnimizde kem-iş- "atmak" (tekebbür tutar erni kemsür kodı 282), ula-ş- "ulaşmak" (negüke bu anı ulaşu kınar 446) örneğinde ekte herhangi bir işteşlik fonksiyonu yoktur. Yalnız sıg-ış- "sığışmak" (neçe yir bar erdi sıgışmaz eri 201) örneğinde işteşlik fonksiyonu vardır.

12- -t : Eski Türkçe döneminden beri kullanılan yaygın bir ektir. Geçişli fiilleri ettirgen, geçişsiz fiilleride geçişli duruma getirir. Konsonantla biten fiil köklerine -1- / -i-, -u- / -ü- yardımcı seslerini alarak bağlanan ek : l, n, r gibi konsonantlardan sonra doğrudan doğruya geldiği de görülür : aç1-t- "acıtmak" (162), kay-1-t- "çevrilmek" (462), ögre-t- "öğretmek" (45), bat-1-t- "tatlılandırırmak" (207), tüke-t- "tüketmek, tamamlamak" (472), tüne-t "karartmak" (15), uza-t- "uzatmak" (293), yara-t- "yaratmak" (9), yaru-t- "aydınlatmak" (16), yit-i-t- "bilmemek" (22), yor1-t- "yürütmek" (454)

13- -ur / -ür : Eski Türkçe devrinden beri kullanılan bu ek, geçişsiz fiilleri geçişli, geçişli fiilleri ise ettirgen hale getirir. Konsonantla biten fiillere gelen bu ek düz-lük-yuvarlaklık uyumuna uymaz : buş-ur- "hiddetlendirmek" (347), büt-ür- "tamamlamak, giydirmek" (330), ket-ür- "getirmek" (478), köç-ür- "göçürmek" (338), öç-ür- "söndürmek" (340), tat-ur- "tattırmak" (207), teg-ür- "değdirmek, dokundurmak" (331), yüg-ür- "koşmak" (6).

14- -z : AH'da sadece bir yerde geçen bu ek ettir-
genlik fonksiyonu ile karşımıza çıkmaktadır : küde-z "gö-
zetmek, korumak" (345).

III - BİRLEŞİK FİİLLER

Bugün Türkoloji alaminde birleşik fiil kavramı üzerinde en çok tartışılan konulardan biri durumundadır. A.B. Ercilasun "Kutadgu Bilig Grameri" adlı eserinde, bu konuda Türkiye'de ve Türkiye dışında yazılan gramer kitaplarında konu ile ilgili görüşleri açıklamaktadır.¹ Daha sonra Ferhat Zeynelov "Türk Dillerinde Birleşik Eylem Meselesi" adlı makalesinde birleşik fiil olarak sadece zarf-fiil ekleleriyle ortaya çıkan yapıları ele almakta ve anlamlarını gözönünde bulundurarak bunları ; a)- hareketin başlamasını, devam etmesini ve yönünü bildirenler (geçip gitmek), b)- hareketin sürekliliğini, aniliğini, devamlılığını bildirenler (çıkma gelmek, koşup durmak vs.) c)- hareketin sınırını, bitmesini bildirenler (yapıp durmak, dönüp kalkmak), d)- hareketin tekrarını ve genelleştirme anlayışını bildiren birleşik eylemler (sararıp solmak, sarınıp sarmalanmak), diye dört grupta toplamaktadır.² "Oğuz Gurubu Türk Dillerinin Mugayiseli Gramatikası" adlı eserde birleşik fiiller, birinci unsurun ifade edildiği kelimeye bağlı olarak a)- birinci unsuru isimlerden ibaret olanlar, b)- birinci unsuru fiillerden ibaret olanlar şeklinde iki bölümde ele alınmıştır.³ N. Mirzeyev "Azərbaycan Dilinde Fə'l" adlı eserinde birleşik fiilleri a)- olmak, etmek, elemek gibi

1- A.B. Ercilasun, Kutadgu Bilig Grameri (Fiil) Ank. 1984 Shf. 45 - 48.

2- Ferhad R. Zeynelov, Türk Dillerinde Birleşik Eylem Meselesi, TDİD Cilt. XXIV - XXV, İst. 1986, Shf. 455-468.

3- Oğuz Grubu Türk Dillerinin Mugayiseli Gramatikası Fiil Bahsini Yazarlar T. Ehmədov, M.Mirzəliyeva, Ç.Garəşanlı, Bakı 1986, Shf. 35.

yardımcı fiillerle meydana gelenler, b)- zarf-fiillerle çekimli fiillerin birleşmesinden meydana gelenler, c)-birleşmediği zaman kendi manasını kaybetmeyen, birleştiği anda kendi manasını kaybeden fiillerle diğer kelime gruplarının birleşmesinden ortaya çıkan birleşik fiiller ¹ olmak üzere üç grupta ele alınmıştır.

A.B. Ercilasun Birleşik fiilleri ikiye ayırmaktadır.

1- Bir tarafı isim bir tarafı fiil olan birleşik fiiller (isim + fiil)

2- İki tarafı fiil olan birleşik fiiller (fiil + fiil) ²

Bu çalışmada da birleşik fiiller bu esas dahilinde ele alınacaktır.

A - BİR TARAFI İSİM BİR TARAFI FİİL OLAN BİRLEŞİK FİİLLER

Bu tür birleşik fiillerde isim unsuru umumiyetle tek kelimeden ibarettir. Fakat az da olsa birden çok kelimeden meydana geldiği de görülmektedir. İsim unsuru normal isim olabileceği gibi sıfat, zarf ve sıfat-fiil şeklinde de olabilir. İsim genellikle yalın haldedir. Bazen iyelik ve hal ekleri aldığı da görülür.

İsim - fiil şeklindeki birleşik fiillerde en çok kullanılan yardımcı fiiller bol, kıl-, tut- kel-, teg-,

1- H. Mirzeyev, Azərbaycan Dilinde Fe'l Bakü 1986, S.151-159

2- A.B. Ercilasun, Kutadgu Bilig Grameri (fiil) Ankara 1984 Shf. 49.

al- fiileridir. Bunlardan başka, bul-, it-, ay-, bir-, evir-, kal-, kılın-, kör-, sal-, tod-, tur-, ur-, uzat-, yi- gibi fiiller birleşik fiil olarak kullanılırlar. Kullanılış sıklığına göre bu fiillerin metnimizdeki durumu şöyledir :

bol-

- medh bol- "övülmek" anıñ medhı bolsa şeker şehd anga (28)
teng bol- "denk olmak" biliglig biligsiz kaçan teng bolur(87)
isiz bol- "kötü olmak" tilindin kim edgü kim isiz bolur (146)
köni bol- "doğru olmak" köni bol könilik kıl atan köni (165)
hireğlig bol- "akıllı olmak"hireğligmu bolur tili boş kişi (137).
koca bol- "ihtiyarlamak" yigit koca bolur yangı eskirür(195)
ülüş bol- "paylaşmak"ülüş boldı malı kişiler ara (243)
akı bol- "cömert olmak" akı bol akılık sini sevdürür (260)
usanmaz bol- "usanmamak" harış... tirip armaz usanmaz bolur (309).
'ayb bol- "ayıb olmak" neçe pür hünەرligda bir'ayb bolur(362)
mecaz bol- "mecaz olmak"mecaz boldı dostluk hakkikat kanı (381).
harab bol- "harap olmak" harab boldı meşcid budun bi-nemaz (400).
halal bol- "helal olmak" hisab ol eğer bolsa malıñ halal (428).

kıl-

Geişli ve geişsiz fiiller yapar. Birleşik fiilin birinci unsuru büyük bir çoğunlukla tek kelimeden ibaret çekimsiz bir isim olur.

- yok kıl- "yok etmek" yok erdim yaratting yana yok kılıp (9)
- bar kıl- "var etmek" ikinç bar kılur sen mukir men munga(10)
- artut kıl- "hediye etmek" men artut kılayın şahımka anı (42)
- 'ata' kıl- "ihسان etmek" 'ata' kıldı şahımka bu cümleni (64)
- kabul kıl- "kabul etmek" kabul kılrsa tang yok bu az hedyeni (68)
- yad kıl- "yad etmek" şahımni du'a' birle yad kılso tip (72)
- tazarru kıl- "yalvarmak" turup tilke yüknüp tazarru kılur (148)
- az kıl- "azaltmak" küdezgil tilingni kel az kıl sözüng (157)
- könilik kıl- "doğruluk yapmak" köni bol könilik kıl atan köni (165)
- 'amel kıl- "amel, iş etmek" uzun sanma sakınc öküş kıl 'amel (296)
- harislik kıl- "harislik etmek" harislik kılarmu muni edgürek (316)
- yanut kıl- "karşılık vermek" cefa kıldaçingka yanut kıl vefa (327)
- küstah kıl- "küstah yapmak" kiçiglerini küstah kılur bil ya-kin (348)
- kul kıl- "kul etmek" tözü kul kılurlar azad özlerin (422)
- kerek kıl- "kafi bul" kerek kıl tap ey dost kerek kıl itib (474)

tut -

tut - fiili ; kılmak, etmek, addetmek, muhafaza etmek, hükmetmek gibi çok çeşitli manalar ifade eden bir

yardımcı fiil olarak isimlerle, sıfatlarla ve zarflarla
birleşik fiiller meydana getirir. Birleşik fiille kazandı-
dığı mana, beraber bulunduğu kelimeye göre değişmektedir.

yol tut- "yol tutmak" öngi arkış uzadı kopup yol tutup (179)

tap tut- "iktifa etmek" kedim birle tap tut karın tokluğun
(186)

kulak tut- "kulak vermek" ayayın men anı kulak tut manga
(266)

berk tut- "sıkı tutmak" tevazu'nı berk tut yapuş ked anga
(268)

tekebbür tut- "kibirlenmek" tekebbür tutar erni kemşür kodı
(282)

köngül tut- "gönül bağlamak" sevinç erse kidin köngül tut
anga (371)

kel -

ökünç kel- "pişmanlık duymak" sözüngdin özüngke ökünç
kelmesün. (170)

bela kel- "bela gelmek" bela kelse şabr it ferahka küdüp
(349)

teg -

muradka teg- "murada erişmek" tegilmez muradka akı er teger
(234)

emgek teg- "zahmet çekmek" sangâ tegse emgek kişidin kötür
(332)

uluğlukka teg- "büyüklüğe erişmek" uluğlukka tegseng yan-
gılma özüng (353)

al -

pend al- "öğüt almak" yime pendim al kel uzatma emel (293)

ülüş al- "pay almak" bahıl aldı anda ökünçtin ülüş (244)

asıg al- "faydalanmak" bakıglı okıglı asıg alsu tip (78)

bul -

yarag bul- "faydalı bulmak" yarag bulsang oprak yalıngnı
bütür (330)

hayr bul- "hayır-sevap bulmak" er iş edgüsündin öküş hayr
balur (378)

it -

şabr it- "sabretmek" bela kelse şabr it ferahka küdüp (349)

rahmet it- "rahmet etmek" uğan rahmet itsün bu saat anğa(49)

ay -

söz ay- "söz söylemek" güherdin söz aymış ögün söz bışı(490)

bir -

tanukluk bir- "şahit olmak" sening barlıkıngka tanukluk
birür (5)

evir -

yüz evir- "yüz çevirmek" yüz evrüp keçerler yumup közlerin
(424)

kal -

kişisiz kal- "adamsız kalmak" ajunda tirilgü kişisiz kalur
(364)

kılın -

tevazu' kılın- "mütevazi olmak" eğer mü'min erseng tevazu'
kılın (280)

kör -

öküş kör- "çok görmek" ming er dostung erse öküş körmegil
(359)

sal -

sıngaru sal- "yana çekilmek" isizliktin özni sıngaru salıp
(366)

tod -

köngli tod- "gönlü doymak" tirip köngli todmaz közi suk
bahıl (255)

tur -

yırac tur- "uzak durmak" tili yalğan erdin yırac tur teze
(153)

ur -

ula ur- "temel atmak" biligdin urar men sözümke ula (81)

uzat -

emel uzat- "emel beslemek" yime pendim al kel uzatma emel
(293)

yi -

başnı yi- "öldürmek" telim başnı yidi bu söz til boşı(138)

İKİ TARAFI FİİL OLAN BİRLEŞİK FİİLLER

AH'da bir tarafı isim bir tarafı fiil olan birleşik fiillere göre, bu tip birleşik fiiller daha azdır. Fiille birleşik fiil teşkil eden yardımcı fiiller :bil- bir-, tur-, bar- ve kel-'tir. Bunlardan bil-;fiillerin iktidarı şeklini meydana getirir. Bu tip fiiller zarf-fiil ekleri a-, e-, u-, ü- ile teşkil edilir.

bil -

öğü bil- "öve bilmek" öğü bilmez erke ögüt ögretür (45)
yete bil- "yete bilmek" akı er biligni yete bildi kör (237)
bile bil- "bile bilmek" bile bilmegendin ular özini (506)
tiyü bil- "diye bilmek" köni tiyü bilsün kişiler sini (166)

bir-

ayu bir- "söyleyi vermek" ayu bir maŋga bu negüke kerek(314)

bar -

kötrü bar- "yüklenerek gitmek" vebal kötrü bardı özele
söküş (242)

kör -

baka kör- "dikkat et" baka körgil emdi uka sınayu (99)

III. B Ö L Ü M

- K E L İ M E G R U P L A R I V E Ç E K İ M -

A - İSİM

1 - İSİM ÇEKİMİ

İsim çekimi, teklik çokluk, iyelik ve hal çekimlerinden oluşur. Bu çekimler kelime kök ve gövdelerine çeşitli ekler getirilerek yapılmaktadır.

2- ÇOKLUK

Türkçenin bütün tarihi boyunca olduğu gibi AH'da da çokluk -lar, -ler ekiyle ifade edilmektedir. deliller (8), resulher (25), kişiler (75), edebler (130), adınlar(198), sözlerin (475), edibler (489), fażıllar (489).

3- İYELİK EKLERİ

İyelik çekimi, sahip olunan nesne veya vasıf isminin sonuna eklenen, sahibin şahsını ve sayısını gösteren iyelik ekleriyle ifade edilir. İyelik ekleri, vokalle biten kök ve gövdelere doğrudan doğruya, konsonantla bitenlere ise bir yardımcı vokalle getirilirler. AH'da iyelik eklerinin yardımcı vokalleri çoğunlukla, Eski Türkçede olduğu gibi ses uyumuna tabidir.¹ Üçüncü teklik şahıslarda ise, s yardımcı sesi bulunur. AH'da birinci ve ikinci çokluk şahsa ait örnekler bulunmamaktadır :

1. şahıs teklik : -m, -ım, -im, -um, -üm. isim(173)
öz-üm(39), söz-üm (265), til-im (3), şahım (42).

1- A.V. Gabain, Eski Türkçenin Grameri (Çev. M.Akalın)
Ankara 1988, Shf. 70.

2. Şahıs teklik : -nġ, -iġ / -iġ, -uġ / -üġ
dost-uġ (359), sanduk-uġ (288), tiş-iġ (131), öz-üġ
(158), mal-iġ (428), iş-iġ (171).

3. Şahıs teklik : -ı / -i, -sı / -si
baş-ı-n (363), sevab-ı-n (352), asra-sı-nda (294), ming-i-
nde (204), til-i-ndin (146), ögdi-si-ndin (27),

3. Şahıs çokluk : -ları / -leri
yul-ları (387), yüz-leri-n (421), göz-leri-n (424), erdem-
leri-n (59).

Metnimizde sık kullanılmayan çokluk üçüncü şahıs
iyelik ekleri hakkında Faruk K. Timurtaş : "Çokluk üçüncü
şahıs iyelik eki olarak Türkçemizde bir ek yoktur, teklik
eki olan -ı / -i çokluk eki olarak da kullanılmaktadır.
-lar / -ler eke ait değil, kelimeye aittir ; iyelik eki ge-
tirilen kelimenin çokluk olduğunu bildirmektedir. Böylece,
teklik ve çokluk arasında şekil bakımından değil, ancak
genitif halde bulunan kelimenin teklik ve çokluk halde bu-
lunması bakımından manaca bir fark vardır (mesela : Ahmedin
defterler-i, öğrenci-ler-in defter-ler-i)" görüşündedir.¹

İyelik grubu ile isim tamlamalarında, sahip olunan
isim düzenli bir şekilde üçüncü şahıs iyelik ekini alır :
anıġ meġh-ı (28), erniġ til-i (152), kişiniġ iç-i (383),
edibniġ köz-i (485), söznüġ az-ı (488), bu kudret idi-si
(19), kişi kutluġ-ı (23), biliglig söz-i (125) vs.

1- Faruk K. Timurtaş, Eski Türkiye Türkçesi Grameri,
İstanbul 1981, Shf. 65.

4 - HÂLLER

Bir ismin cümledeki diğer kelimelerle münasebetini ifade etmek için o isme hal ekleri getirilir. Çokluk ve iyelik eklerinden sonra gelen hal ekleri, genitif hali hariç, isimlerin fiille olan ilişkisini ortaya çıkarır. AH' da yalın, genitif, datif, akkuzatif, ablatif, eşitlik, vasıta ve yön halleri bulunmaktadır ki, bunlardan yön hali eki artık kalıplaşmış durumda bir kaç zarf ve edatta kalmıştır.

a - Yalın Hâl :

Herhangi bir eki olmayan yalın hal, daha çok cümlede failin bulunduğu durumdur.

men artut kılayın şahımka anı (42)

da d işpehsalar beg için bu kitap (69)

biliglip tişi er cahil er tişi (88)

Yalın hal zaman zaman diğer haller için de kullanıldığından, bazen belirsizlik hali diye de adlandırılır.

aya şahım erdemlerin sanagan (59)

şahım medhi birle bezeyin kitab (43)

sebeb erdi bu iş bitidük kitab (509)

b - Genitif Hali :

Genitif hali, -ning / -ning, -nung / - nüng ekleri ile teşkil edilmektedir. Şahıs zamirlerinin genitif hali de aynı eklerle yapılmaktadır :

söz-nüñg azı (488), a-nıñg meḍhı (28), kişi-nıñg sevinsün canı (44), er-nıñg tili (152), edib-nıñg közi (485).

AH'da bazan genitif hali eksiz olarak ifade edilmektedir. Bunlar daha çok belirtisiz isim tamlaması şeklindedir : mürüvvet yolu (150), ajun mezesi (437), edip mahmud oğlu (496), edib sözini (505).

AH'da diğ̈er hal ekleri de genitif hali fonksiyonu ile bazan karşımıza çıkar :

eliglerde kutluğ birigli elig (251)
kılıkklarda edgü kılık kodkılık (270)
hakayık 'ibaret 'arabdın usul (498)
harislik ma erke yavuz haslet ol (301)

c - Datif Hali :

Datif hali, metnimizde -ka / -ke ekleri ile ifade edilmektedir. Arap harfleri ile yazılmış olan Ba ve C nüshalarında sedalı uyumu tesiri altında -ğa / -ge şekillerine tesadüf edilmektedir.¹: adak-ka (455), ajun-ka (396), bir-ke (14), eren-ke (89), er-ke (45), kafes-ka (460), ot-ka (159), söz-ke (467), uluğ-ka (356), umınç-ka (212)vs.

Datif eki, iyelik eki almış kelimelerden sonra :

1- Şahıs teklik iyelik ekinden sonra : şah-ım-ka(42), söz-üm-ke (81).

1- Geniş bilgi için bkz. AH. Shf. 128, Ayrıca nüshalardaki farklı şekiller için indeks kısmı, Shf. XXXII-XXXIII.

2. Şahıs teklik iyelik ekinden sonra : barlık-ıng-ka (5), kaldaçı-ıng-ka (327), öz-üing-ke (170), yağı-ıng-ka (431).

3. Şahıs teklik iyelik ekinden sonra datif hali eki, -n- yardımcı sesi ile birleşerek -nga / -nge şeklinde karşımıza çıkar.¹ dost-ı-nga (263), iç-i-nga (308), iş-i-nga (31) vs.

Ayrıca şu örneklerde akkuzatif ve ablatif eki datif fonksiyonuna da sahiptir :

çıgaylık tip ayma tavar yokluğun (188)

ol ol kim tekebbürni yirdin salıp (267)

b - Akkuzatif Hali :

Akkuzatif hali ekleri AH'da, Eski Türkçede olduğu gibi -ğ / -g, -nı / -ni ve -n şeklindedir. -ğ / -g ekleri isimlere, -nı / -ni ekleri zamirlere, ve -n eki, iyelik eki almış kelimelerden sonra kullanılmaktadır.

R.R. Arat iyelik ekleri hakkında "Eski -ğ / -g ekleri bugün yalnız cenup şivesinde muhafaza edilmiştir. (-p zarf-fiil eklerinde olduğu gibi, burada da yardımcı ünlü eke dahil zannedilmiş ve ğ, g sesleri, birden fazla heceli sözlerin sonundaki aynı seslerin seyrini takip ederek, düşmüştür ; başı / başıg, gözü / gözüg) ; buna mukabil bilhassa 3. şahıs iyelik ekli sözlere gelen -ın eki, daha önceleri yazı dilinde kullanıldığı halde (msl.başın),

1- Bkz. Saadet Çağatay, Türkçede n - g sesine dair, TDAY Belleten Ankara 1954, Shf. 15 - 17.

bugün artık unutulmuş ve bunun yerine -nı, -ni ekleri geçmiştir. Diğer şivelerde ise, isimlerin tasrifindeki -ğ ve -g ekleri unutulmuş ve bunun yerini geri kalan ekler almıştır. Bu inkişâfın, ayrı saha ve devirler içinde, yavaş yavaş ilerlemiş olduğunu tasavvur etmek güç değildir. (3. şahıs iyelik ekinden sonra birçok şiveler -n ekini muhafaza ettikleri halde, 1. ve 2. şahıslarda artık -nı, -ni ekleri, kullanılmaktadır : Özbekische Gram matik, 245'ten öğrendiğimize göre, özbekçede umumi olan -nı, -ni yerine, (bazen hâlâ -n ekine tesadüf edilmektedir ; msl. atım-nı yerine, atım-ı-n ve küni-ni yerine küni-n)¹ şeklinde bilgi vermektedir.

AH'da akkuzatif hali eklerinin kullanılışı aşağıdaki manzarayı arz etmektedir.

1. -ğ / -g : Metinde yalnız iki defa geçmektedir : söz-ü-g sözleyür (117), kereksiz söz-ü-g (151).

2. -nı / -ni : Akkuzatif hali ekleri, isim ve 1. ve 2. şahıs iyelik ekli sözlerin sonunda, normal akkuzatif hali ekleridir. Bunlar, kalın ve ince şekilleri birlikte, bütün isimler (45 yerde) ile 1. şahıs (4 yerde) ve 2. şahıs (6 yerde) iyelik ekli sözlere hakimdir. -nı / -ni eklerinin kullanılışı için bazı örnekler şunlardır : ajun-nı (191), akıllık-nı (236), baş-nı (138), cümle-ni (64), er-ni (159), il-ni (505), iş-ni (114), köngül-ni (233), öz-ni (366), til-ni (503), uluğlar-nı (347), yol-nı (232).

1- AH. Shf. 127.

3- -n : Akkuzatif hali olarak kullanılan -n eki, 3. şahıs iyelik ekli sözlerde, umumi olarak kullanılan ektir. Metnimizde 35 yerde -n ve 15 yerde -nı / -ni ekleri kullanılmıştır ki, burada ikinci şekil hesabına bir ilerleme görülmektedir. -n eklerinin kullanılışı hakkında bazı örnekler şunlardır : başı-n (363), bezeki-n (219), cevabı-n (290), erdemleri-n (59), fi'lin (321), halkı-n (407), izi-n (225), közleri-n (424), malı-n (238), özi-n (512), sözi-n (151), teŋgi-n (98), tili-n (144), tonı-n (167), yoklukı-n (188) vs.

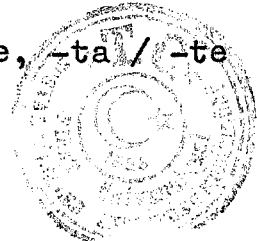
Bu eklerden başka, nüshalarda akkuzatif eki olarak, -ı'ya da rastlamaktayız. msl. 77'de kitabı yerine, B nüshasında kitabı ve 465'te A.B ve C nüshalarının her üçünde kitab-ı yazılmıştır.

AH'da aşağıdaki örneklerde datif eki, akkuzatif fonksiyonu ile karşımıza çıkmaktadır :

bu ajun ma körmekke körklüg taşı (217)
kim erse bu sözke adınlar sözün (467)
bela kelse şabr it ferahka küdüp (349)
küdüp tur ferahka bela renc yodup (350)
ikinç bar kılur sen mukir men munğa (10)
tününg kiterip baz yarutur taŋga (15)
törütmişte yok bil aŋga tuş teŋge (24)

e - Lokatif Hali :

Lokatif eki Türk dilinin farklı tarihi devirlerinde ve lehçelerinde aynı olan, değişmeyen -da / -de, -ta / -te

ekidir. Metnimizde bu ekin bütün şekilleri kullanılmıştır: ajun-da (385), bek-te (131), cin-de (104), iş-te (115), kim-de (149), kün-de (404), saḡ-ı-nda (181), tarıḡlık-ta (192), tetiklik-te (55), til-de (269) vs.

Şu örnekte datif eki, lokatif fonksiyonundadır :

ne yirke yıgar baz sini ne tilin (416)

f - Ablatif Hali :

Ablatif hali eki Eski Türkçede -tın / -tin, -dın / -din şeklinde dar vokalli idi.¹ Ancak bu ekin Eski Türkçe-de -ta / -te ; -da / -de şekli de kullanılmıştır. Bu ekin ablatif eki olmayıp, lokatif eki olduğu ve ablatif fonksiyonu için kullanıldığı bir çok kişi tarafından ifade edilmiştir.²

-dın / -in, -tın / -tin ablatif hali eki, birtakım Türk şivelerinde -dan / -dön, -dun / -dün, -ton / -tön, -nan / -nön şeklinde kullanılmıştır.³

1- A. Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri, (Çev. M. Akalın) Ankara 1988, Shf. 88.; W.B. Kaup, Berlindeki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları (Çev. Şinasi Tekin) Erzurum 1980, Shf. 34 - 36.

2- Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, İstanbul 1977, Shf. 236. ; A.Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri (Çev. M. Akalın), Ankara 1988, Shf. 88

3- Suzan Duran, Türkçede cihet ve mekan gösteren ek ve sözler, TDAY Belleten, Ankara 1956, Shf. 48 - 54.

Ek, Eski Anadolu Türkçesi ile Osmanlı Türkçesinin ilk devresinde -dan / -den şeklinde olup, t'li şekli son zamanlarda konsonant uyumu ile ortaya çıkmıştır.

Metnimizde ablatif eki olarak daha çok -dın / -din, -tın / -tin şekilleri kullanılmıştır. Bunun yanında 10 yerde -da / -de, -ta / -te ekleri de ablatif fonksiyonu yüklenmişlerdir : 'arab-dın (498), ayas-tın (55), bek-tin (132), bilig-din (81), er-din (319), edgüsi-ndin (378), güher-din (490), haram-dın (241), til-i-ndin (146), vs. an-da (116), dost-ta (382), kız-da (444), eligler-de (251), min-de (481), sözlegen-de (143), tabi'at-ta (249) vs.

Şu örnekte datif eki ablatif fonksiyonundadır :

nelük bu ajunka kılur sen gile (396)

g - Ekvatif Hali (Eşitlik) :

Ekvatif eki kalın sıradaki sözlerde -ça, ince sıradaki sözlerde -çe'dir. Bu ek isimlerin sonuna gelerek, umumiyetle onları zarf durumuna sokar.¹ AH'daki örnekleri pek fazla değildir : an-ça (123), kan-ça (386), köngül-çe (414), mun-ça (183), ne-çe (203), unar-ça (4).

g - Instrumental Hali (Vasıfa) :

İsimlerin sonuna gelen ve umumiyetle o ismi zarf durumuna getiren bu ek, metnimizde daha çok -n şeklindedir. Bir kaç örnekte -la / -le eki kullanılmıştır : biri-n (210), ilk-in (207), miñg-in (97), on-un (210), ög-ün (490), söz-ün (77), terk-in (380), öze-le (242), tirig-le (94).

1- Zeynep Korkmaz, Türkçede -ça eki. TDAY Belleten, Ankara 1959, Shf. 42

Bu örneklerin dışında metinde vasıta hali birle edatı ile de meydana getirilmektedir : 'atik birle faruk (33), bilig birle (33), du'a birle (72), emri birle (452), huk mi birle (452), hüner birle devlet (443), kan birle (328), kaža birle (455), taṡar birle (285), yadı birle (74).

Ayrıca Şu örnekte ablatif hali eki, vasıta hali fonksiyonunu yüklenmiştir :

bahıl tirdi zer sim ḡaramdın öküş (241)

n - Direktif Hali (Yön) :

Ek kalıplaŐmasına çok müsait olan ve metnimizde daha çok kalıplaşmış Şekilleri olan bu halin ekleri -aru/-erü, -ra / -re, -ru / -rü Şeklindedir. Bu ekleri alan kelimeler yer zarfı ve çekim edatı olarak cümlede görev alır.¹ as-ra (294), iḡ-re (486), king-rü (412), öt-rü (363), tapa-ru (286), sing-aru (366).

Metnimizde bir yerde yokarı yerine yokar kelimesi geçmektedir. Burada vezin zaruretinden dolayı -ı sesi düşürölmüş olmalıdır : yokar yokladı (104) "yukarı çıktı"

1- Suzan Duran, Türkçede cihet ve mekan gösteren ek ve sözler. TDAY Belleten, Ankara 1956, Őhf.

B - SIFAT :

Nesneleri vasıflandırma ve belirtme yolu ile karşılayan kelimelerdir. Nesnelerin kendilerinin adları asıl isimlerdir. Sıfatlar ise nesnelerin kendilerinin değil, vasıflarının adlarıdır. İsim grubundan her kelime sıfat olabilir.

1- Çekim :

Sıfatların, yalnız isim olarak kullanıldıkları zaman çekimleri yapılır :

biliglighni ögdi 'acem hem' 'arab (126)
er iş edgüsündin öküş hayr bolur (378)
hasisler ni kötrüp nefisni çalıp (447)

2- Karşılaştırma :

Karşılaştırma -rak / -rek ekinin sıfata eklenmesi ile yapılır :

öküşrek kişining içi gadr erür (383)
uluğ boldukunğça tüzünrek bolup (355)
hünerliğka ajun vefasızrak ol (441)
bulunmaz kamuğ kızda ol kızrak ol (444)
hünersizka mundın ceфа azrak ol (442)

Karşılaştırmalarda, karşılaştırılan ablatif halin de görülebilir : teñgizdin kerimrek 'denizden daha kerim' (67).

C - SAYILAR :

1- Asıl Sayılar :

a- Sayı isimleri :

AH'da geçen sayı isimleri şunlardır :

bir	1
iki	2
üç	3
dört	4
on	10
on dört	14
ming	1000
tümen	10000

Birleşik sayı isimleri, en büyük sayı ile başlar, daha küçüğe doğru azalan sayı isimlerinin her biri, yalın olarak sıralanır. Metnimizde birleşik sayılara ait tek örnek vardır :

tükedi bu on dört bab içre sözi (486)

b- Asıl sayılar, isim olarak kullanıldıkları zaman, iyelik ve hal ekleri alırlar :

biliglig birin̄ge biligsiz minḡin (97)

bulur bir nenḡ içre deliller minḡe (8)

udup biri birke yorır önḡ senga (14)

c- Sayı, umumiyetle teklik halinde bulunan sayılar isimden önce gelir :

iki neŋg birikse bir erde kalı (149)

iki kol dinar ma ol üç kol kolur (312)

d- Bir kelimesi şu manalarda kullanılır :

1- Belirtme sıfatı olarak :

Kerem bir bina teg angar hilm ul ol (341)

2- Belirsizlik sıfatı olarak :

tişisi kalıp bir adın er bile (275)

3- Karşılaştırma unsuru olarak :

biliglig biringe biligsiz mingin (97)

e- Kesirler sayılarla ifade edilir. Payda, lokatif veya ablatif halindedir : payda üçüncü şahıs iyelik ekini alır :

kanı bu kün olar minginde biri (204)

f- Çarpma "kat" kelimesiyle ifade edilir :

tengizdin kerimrek şahım ming kata (67)

2- Sıra Sayılar :

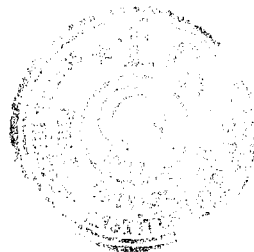
Sıra sayıları -nç ve -lanç / -lençi ekleriyle teşkil edilir :

ikinç bar kılur sen mukir men muŋga (10)

ikinç yalğan erse ol erniŋ tili (152)

'atık birle faruk üçünç zi'n-nureyn (33)

'ali törtilençi ol ersig tonga (34)

3- Üleştirme Sayıları :

a- Konsonantla biten sayı isimlerine -ar / -er ekle-
ri getirilerek :

nîkab kötrür ajun birer yüz açar (222)

mînger dostta biri bulunmaz köni (382)

b- Sayı isminin vasıta haliyle :

bîrin kelse rahat kelür reñç onun (210)

4- Kesir Sayıları :

Metnimizde sadece mînginde biri (204) örneğinde
görölmektedir.

5- Belirsizlik Sayıları :

az : kabul kılsa tang yok bu az hedyeni (68)

bir ança : bilig bilmegendin bir ança budun (123)

bütün : bütün kılkı fi'lin öte irtegil (321)

cümle : 'ata kıldı şahımka bu cümle ni (64)

her : eğer bilse kaşgar tilin her kişi (501)

kaç : eşit emdi kaç söz habib fażlındın (21)

kamuğ : kamuğ abadannıñ harab ol songı (200)

köp : köp ilni körür biz edib sözini (505)

munça : nelük malğa munça köngül bamakıñ (183)

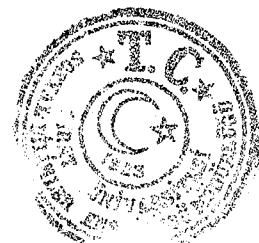
neçe : neçe 'alim erdi neçe feylesuf (203)

öküş : ilahi öküş hamd ayur men sanğa (1)

tek : eri bardı kaldı kuruğ tek yiri (202)

tümen : velikin içinde tümen na-hoşı (218)

ziyadet : ziyadet ula 'adl eşit uk munı (62)

D - ZAMİR

Zamirler aslında isim grubuna dahil olup, kullanılış bakımından isim gibi muamele görürler. Fakat zamirlerin, Türkçedeki diğer bütün kelimelerden farklı olarak, çekim esnasında köklerinin değişikliğe uğraması, mühim bir hususiyet teşkil eder. Hangi sebeplerle meydana geldiği kesin olarak izah edilemeyen, zamirlerdeki bu kök değişmesi hadisesi, Türkçenin yapısına göre istisnaî bir durumdur. Zamirlerdeki değişiklikler bazılarında kökün tamamen değişmesi, bir kısmında ise sadece kök vokalinin değişikliğe uğraması şeklinde ortaya çıkmaktadır.¹ Zamirler başlıca olarak şahıs, işaret, dönüşlülük, birliktelik, soru, belirsizlik ve bağlama zamirleri olmak üzere yedi grupta ele alınmaktadır.

1- ŞAHIS ZAMİRLERİ :

1. teklik şahıs : men

AH'da men şahıs zamiri yalın halde kullanıldığında daha çok cümlelerin faili, fiillerde şahıs alameti ve bildirme unsuru olarak görev yapmaktadır :

eger kibr idisi aşıl men tise (289)

ol er kim uluğsındı men men tidi (271)

biligdin urur men sözümke ula (81)

ikinç bar kılur sen muķir men munğa (10)

men şahıs zamiri genitif halinde metnimizde iki yerde

1- Geniş Bilg. için bkz. M. Mansuroğlu, Türkçede Zamir Çekimi TDED. İstanbul 1951. Shf. 501 - 518.

kullanılmıştır. Bu halde bildirme unsuru ve isim tamlamalarında belirten olarak kullanılmıştır :

uluḡluk mening siz alınmaṅ tidi (284)

mening timişing neng adınlar angı (198)

men şahıs zamiri datif ekini aldığında kök vokalinin değiştiği görülmektedir. Bu haldeki şahıs zamirleri cümle içinde şu durumları ifade eder :

1- bir- kıl- gibi geçişli fiillerin anlattığı hareketten doğrudan doğruya müteessir olma halini,

2- bol-, tur- er- gibi geçişsiz fiillerle ifade olunan hareketlerle ilgilenme durumunu gösterir.

unarça ayayın yarı bir maṅa (4)

ayu bir maṅa bu negüke kerek (314)

manga hediye. kıl su du'a tip sini (484)

ayayın men anı kulak tut maṅa (266)

maṅa bolsa faḡling kutuldı özüm (39)

eger bolsa 'adling katıḡlık maṅa (40)

men şahıs zamirinin Akkuzatif hali metnimizde kök vokali değişerek mini şeklinde bir yerde geçmektedir.

du'ada unıtma mini (482)

Ablatif hali eki getirildiğinde men şahıs zamirinin kök vokali değişmekte minde ve mindin şekilleriyle birer defa kullanılmaktadır.

bu kün tegsü mindin dürud ol yarın (29)

aya minde kidin keligli muni (481)

I. Çokluk Şahıs : biz

Metnimizde bir yerde yalın halde kullanılmıştır :
köp ilni körür biz edib sözini (505)

II. Teklik Şahıs : sen

II. teklik şahıs zamiri olan sen, I. teklik şahıs zamirine ben'de olduğu gibi yalın halde kullanıldığında, cümlelerin faili, fiillerde şahıs alameti ve bildirme unsuru olarak görev yapmaktadır :

ilahi keçürgen idim sen keçür (37)

çıkarur körür sen muni ked aṅga (18)

sen artak sen anın ajun artadı (395)

Genitif halinde isim tamlamalarının belirteni olarak görev yapar :

sening barlıkıṅ (5), sening birlikiṅ (7), sening malıṅ (433), sening rahmetiṅ (2), sening ruzgariṅ (414)

Datif halinde kök vokali değişen sen zamiri saṅga şeklinde olup, geçişli fiillerin anlattığı hareketten doğrudan doğruya müteessir olma halini ve geçişsiz fiillerle ifade olunan hareketlerle ilgilenme durumunu gösterir:

ilahi öküş hamd ayur men saṅga (1)

bayat birdi erse saṅga sen me bir (246)

sanga hasret ol tek tutup turdukuṅ (434)

saṅga hedye kıldım bu tangsuk sözüm (483)

saṅga tegse emgek kişidin kötür (332)

Akkuzatif halinde kök vokali değişen sen zamiri sini şeklinde karşımıza çıkar. Daha çok cümlelerin nesnesi durumundadır :

köni tiyü bilsün kişiler sini (166)
akı bol akıllık sini sevdürür (260)
sini terkin isiz kılığlıg kılur (380)
manga hedye kılsu du'a tip sini (484)

Lokatif halinde kök vokali değişen sen zamiri sinde şeklinde bir yerde kullanılmaktadır :

serip sinde raziñg singip turmasa (175)

2- Çokluk Şahıs : siz

Metnimizde yalın halde iki yerde peçmektedir :

bilig çinde erse siz arkañg tidi (104)
uluğluk meniñg siz alınmañg tidi (284)

3- Teklik Şahıs : ol

Ol şahıs zamiri metnimizde oldukça sık kullanılmıştır. Hal ekleri ile kullanıldığında yapısı tamamen değişmektedir. Ol şahıs zamiri cümlelerin faili, fiillerde şahıs alameti ve oldukça yaygın olarak bildirme unsuru ¹ görevinde bulunur :

iki kol dinar ma ol üç kol kolur (312)
simaktin edizrek tutar himmet ol (49)

tiken edlegen er üzüm biçmez ol (376)
bilür ol edibning ne kim aymış (502)
ol ol halk talusu kişi kutluğu (23)
ol ol 'akl ukuş huş hiredka mekan (47)

Ol şahıs zamiri genitif halinde isim tamlamalarının belirtene olarak görev yapmaktadır :

anın bahşı (57), aning birri (46), aning cevabı (290), aning emri (452), aning medhi (28), aning ögdisi (27) vs.

Ol şahıs zamirinin datif hali anğa ve anğar şekilleri ile yapılmaktadır :

ölüglerni tirgüzmek asan anğa (20)
aning medhi bolsa şeker şehd anğa (28)
ugan rahmet itsün bu sa'at anğa (491)
törütmişte yok bil anğar tuş tenge (24)
anğar pend naşıhat asıgsız erür (110)
kim ol yolsuz erse anğar kingrü yol (412)

Akkuzatif halinde ol zamiri anı şekline girmektedir:

anı ne halayık sever ne halık (272)
kerem kimde erse anı er tigil (322)
negüke bu anı ulaşu kınar (446)

Ablatif hali anda şekli ile karşımıza çıkar. Bir yerde geçmektedir :

ökünç ol anğar yok onğ anda adın (116)

Ol şahıs zamirinin lokatif ve eşitlik hali eki almış olan şekilleri artık zarf fonksiyonu ile karşımıza çıkmaktadır :

baḥıl aldı anda ökünçtin ülüş(244)
ol anda yatıpan birür sanını (276)
bilig bilmegendin bir ança budun (23)

3. Çokluk Şahıs : olar

ya olar kızıl eng bu engke menge (26)
kanı bu kün olar miñginde biri (204)

Olar şahıs zamirinin metnimizde bir yerde ablatif eki almış şekline rastlamaktayız :

olardın usanmak kaçan ol mañga (32)

2 - İŞARET ZAMİRLERİ

AH'da işaret zamiri olarak, bu ve ol kelimeleri ve çekimli şekilleri kullanılmıştır. Çekimli şekillerde -b>-m- değişikliği meydana gelmektedir.

bu : metnimizde çok sık kullanılmıştır.

senamu ayugay seza bu lilim (3)
bu kudret idisi uluğ bir bayat (19)
küdezilse bu til küdezlür özünğ (158)
yılan teg bu ajun yılan oklagu (213)
bu kün bu ajunda kişilik isiz (385)

Datif hali, muñga olan bu işaret zamiri, metnimizde

iki yerde geçmektedir :

ikinċ bar kılur sen mukir men muṅga (10)

bakıp taş bezekin körüp sen muṅga (219)

Akkuzatif hali : muni

çıkarur körür sen muni keḋ anga (18)

harışlık kılur mu muni eḋgürek (316)

yirip muni birer yana öggüçi (450)

Lokatif : munda

Daha çok yer zarfı olarak kullanılan bu şekil met-
nimizde iki yerde geçmektedir :

kalur munda kidin seped sandukuṅğ (288)

sözüm munda kalur barur bu özüm (470)

Ablatif : mundın

Bir yerde geçmektedir :

hünersızka mundın cefa azrak ol (442)

Eşitlik : munça

Hal zarfı olarak kullanılan bu şekil iki yerde
geçmektedir :

nelük malka munça köngül bamakıṅğ (183)

nelük malka munça suk ol bu özüṅğ (429)

ol : İşaret zamiri olarak kullanılan ol, hal ekleri
ile kullanıldığında kökü değişikliğe uğramaktadır :

Yalın Hal : ol

yarattı ol uğan tününg kündüzüng (13)
bilig yind usanma bil ol hak resul (103)
bükendi ol erke mürüvvet yolu (150)
ol er kim uluğsındı men men tidi (271)
kim ol malsız erse ol erni körüp (423)

Datif : aṅga, aṅgar

tevazu'nı berk tut yapuṣ keḍ aṅga (268)
ne iş utru kelse aṅga keḍ bakın (369)
sevinç erse kidin köṅgöl tut aṅga (371)
kerem bir bina teg aṅgar hilm ul ol (341)

Akkuzatif : anı

men artut kılayın şahımka anı (42)
bölek ıddım anı şahımka men ök (79)
yıgar yimez içmez tutar berk anı (262)
ayayın men anı kulak tut maṅga (266)
ukuşsuzlar anı sebebdin körür (458)

Ablatif : andın

ökünç erse andın ozarak sakın (272)

Vasıta : anın

anın öz tili öz başını yiyür (120)
anın sattı malın sena'aladı kör (238)
sen artak sen anın ajun artadı (395)
anın künde arta turur bu bida (404)
anın uş çıkardım bu türki kitib (473)

3 - DÖNÜŞLÜLÜK ZAMİRLERİ

Metnimizde geçen dönüşlülük zamirleri kendü ve öz kelimeleridir. Öz kelimesinin kullanılışı çok yaygındır :

Kendü

tetiklikte kendü ayaztın ozup (55)
kanı kendü edgü kişi turgu yir (406)
halal kendü kayda bu kün kanı kim (419)
bu kün kendü süçüg bu tirmek saňa (435)

Öz

maňa belsa fażlıng kutuldı özüm (39)
anın öz tili öz başını yiyür (120)
sözüngdin özüngke ökünç kelmesün (170)
isizliktin özni sığaru salıp (366)
tözü kul kılurlar azad özlerin (422)

4- BİRLİKTELİK ZAMİRLERİ

Birliktelik zamiri olarak metnimizde sadece "biri birke" kullanılmıştır. Bir yerde geçmektedir :

udup biri birke yarır öng sonğa (14)

5- SORU ZAMİRLERİ

Soru zamirleri üç gruba ayrılabilir:

a)- Kim

harışlık iginiñg emin kim bilür (310)

halal kendü kayda bu kün kanı kim (419)

b)- Ne kelimesi ve türevlerinden meydana gelen soru zamirleri :

ne :

ne neñg bar bilig tep asiğlig öñgin (100)

biligni biligsiz otun ne kılur (108)

negü :

eşitgil biliglig negü tip ayur (129)

ayu bir mañga bu negü ke kerek (314)

nelük :

nelük bu ajunka kılur sen gile (396)

ajunka bu söküş melamet nelik (453)

nerek :

aya hırs idisi harışlık nerek

c)- ka- kökünden teşkil edilmiş soru zamirleri :

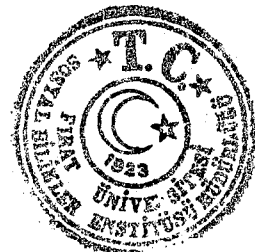
kança :

kanı kança bardı kişilik isiz (386)

kanı :

tilin beklegende ökünmiş kanı (144)

mecaz boldı dostluk hakikat kanı (381)

kayda :

‘asel kayda erse bile arısı (439)

kayu :

bahıllıknı kanı öger til kayu (235)

6 - BELİRSİZLİK ZAMİRLERİ

a)- Kim ile yapılan tamlamalar .

kim :

tilindin kim edgü kim isiz bolur (146)

kim erse :

kerem kimde erse anı er tigil (322)

kim erse bu sözke adınlar sözün (467)

kim ol :

kim ol yüzçi erse kişi yigi ol (409)

kim ol yolsuz erse anğar kiñgrü yol (412)

b)- her kim :

eger bilse kaşğar tilin her kişi (501)

bilip tutsa her kim edibning sözün (511)

c)- kamuğ :

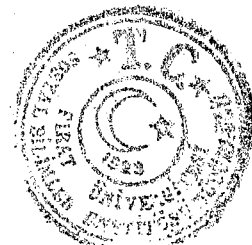
kamuğ türlüğ işte biligsiz anğı (115)

kamuğ tolğan irlür tükel eksiyür (199)

ç)- adın :

meniñ timişing neng adınlar anğı (198)

tişisi kalıp bir adın er bile (275)

d)- ol ol kim :

ol ol kim tekebbürni yirdin salıp (267)

e)- ol er kim :

ol er kim uluğsındı men men tidi (271)

f)- ne ile yapılan tamlamalar :

neçe :

öñgi kópıış arķıış neçe kiçgölüg (180)

neçe 'alim erdi neçe feylesuf (203)

ne kim :

ne kim kelse erke tilindin kelür (145)

bilür ol edibniñg ne kim aymışı (502)

neng :

ne neñg bar bilig teg asıǵlıǵ öñgin (100)

kamuğ tegdeçi neñg kazağın erür (457)

7 - BAĞLAMA ZAMİRİ : kim

ol er kim uluğsındı men men tidi (271)

E - ZARF

Fiilleri, sıfatları ve diğer zarfları vasıflandıran, yer zaman veya hareket ifade eden zarfları meydana getirmek için hususi ekler yoktur. Zarflar, daha çok kalıplaşmış isim hal ekleri ile zamirlerden veya gerundiumlardan meydana gelmişlerdir. Zarfları yer, zaman ve hal zarfları olmak üzere başlıca üç grupta toplayabiliriz. AH'da tesbit ettiğimiz zarflar şunlardır :

1- Yer zarfları :

anda "orada"

bañıl aldı anda ökünçtin ülüş (244)

ol anda yatıpan birür sanını (276)

ara "ara"

kidinki keligli kişiler ara (75)

ülüş boldı malı kişiler ara (243)

asra "alt"

emel asrasında busuğlı ecel (294)

içre "içinde"

bulur bir neñg içre deliller miñge (8)

tükedi bu on dört bab içre sözi (486)

kodı "aşağı"

biligsizlik erni çökerdi kodı (102)

tekebbür tutar erni kemşür kodı (282)

munda "burada"

kalur munda kidin seped sandukunğ (288)

sözüm munda kalur barur bu özüm (470)

öng "ön"

udup biri birke yorır öng songa (14)

öze "üzere, ile"

yagan bolsa yüklüg özesinde zer (487)

sıngaru "yana"

isizliktin özni sıngaru salıp (366)

utru "karşı"

ne iş utru kelse anğa ked bakın (369)

yokar "yukarı"

bilig birle 'alim yokar yokladı (101)

2- Zaman Zarfları :

burun "önce, evvel"

burun başka börkni keder baş kerek (300)

emdi "şimdi"

eşit emdi kaç söz habib fażlındın (21)

erte "sabah, erken vakit"

bu mal kelse erte barur baz kiçe (184)

kaçan " ne zaman"

bu ajun kaçan ol umınça orun (212)

harislikni kodur haris er kaçan (307)

kiçe "gece, akşam"

bu mal kelse erte barur baz kiçe (184)

kidin "sonra"

bilip iter işni ökünmez kidin (114)

kidin künde hayr iş me kötrülgülüg (390)

küz "güz, sonbahar"

kelür küz keçer yaz barur bu 'umür (471)

oza "önce, evvel"

bu bir söz ozakı urulmuş mesel (164)

yarın "yarın"

bu kün bar yarın yok bu dünya neñgi (197)

bu kün kadğu sakınç yarın yük vebal (426)

3- Hal Zarfları :

ança "böyle, böylece"

bilig bilmegendin bir ança budur (123)

artuk "fazla"

al artuk tileme vebal yüdgülük (190)

az "az"

hünersizka mundın ceфа azrak ol (442)

baz "yine, tekrar"

ajun külçirer baz alın kaş çatar (205)

ğarib erdi islam ğarib boldı baz (397)

berk "sıkı, sağlam"

yığar yimez içmez tutar berk anı (262)

tevazu'nı berk tut yapuş ked anğa (268)

bütün "bütün"

anıñ bahşışindin bulıt uvtanur (57)

çın "doğru"

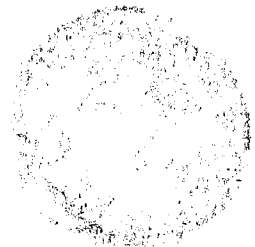
dad insaf tutar çın auvsırvanı (56)

edgü "iyi"

isiz kılğan erke sen edgü kıla (333)

isiz "kötü, fena"
aya edgü umğan isizlik kılıp (375)
kaç "bir kaç"
eşit emdi kaç söz habib fazlındın (21)
keç "pek, iyice, çok"
serermü işiñde muni keç sakın (176)
kiñ "geniş"
tar erse kiñ erse bitildi ruzunğ (315)
kirtü "gerçek"
kerekmü kereksiz mü kirtü bilip (368)
köni "doğru"
miñger dostta biri bulunmaz köni (382)
munça "bunca"
nelük malğa munça köñgöl bamakiñğ (183)
neçe "nice, ne kadar"
tirip birür ersenğ neçe tirse tir (248)
öküş "çok"
miñ er dostunğ erse öküş körmegil (359)
öte "iyice"
bütün kılkı fi'lin öte irtegil (321)
sılığ "güzel"
uluğka kiçigke sılığ kıl sözünğ (356)
tek "yalnız, sadece, ancak"
eri bardı kaldı kuruğ tek yiri (202)
sañga hasret ol tek tutup turdukunğ (434)
terk "hemen, derhal, çabucak"
yazar kol kuçar teg yana terk kaçar (222)

tözü "bütün, hepsi"

tözü kul kılurlar azad özlerin (422)

tükel "tam"

havadarlıkımni tükel bilsü tip (80)

unarça "gücü yettiğince"

unarça ayayın yarı bir maṅga (4)

uz "iyi, güzel"

anın uz erür bu kitab bir süzük (477)

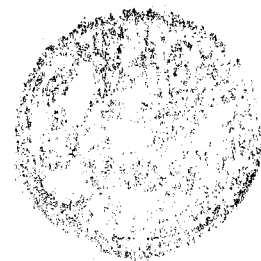
yana "yine, tekrar, daha"

yirip mını birer yana ögçüçi (450)

ğalat ma'nilerni ayıtmış yana (508)

yok "yok"

yok erdim yaratting yana yok kılıp (9)

F - EDATLAR

Edatlar mânâları olmayan, sadece pramer vazifeleri bulunan kelimelerdir. Fakat manalı kelimelerle birlikte kullanılarak onları desteklemek suretiyle bir gramer vazifesi görürler. Türkçede edatlar isim çekim eklerinin gördüğü vazifelerin de bir kısmını yüklenmiş, fakat onlardan daha zengin müanslı zaruri sözlerdir. Diğer dillerde isim çekim ekinin fonksiyonunu da yüklenen edatlar, dilimizde isim çekim ekleriyle beraber aynı fonksiyonu görürler. Bu bakımdan isimler ve fiiller yanında üçüncü bir kelime gurubu olarak edatları da sayabiliriz.¹

Eski Türkçe devresinden itibaren dilimizde mevcut olan edatlar, 1- isimden türeyenler, 2- fiilden türeyenler, 3- yapısı ve menşei bilinmeyenler, 4- taklidi söz mahiyetinde olanlar, 5- yabancı asıllı olanlar olmak üzere beş gruba ayırabiliriz. Ayrıca mana ve vazifelerine göre edatlar on gruba ayrılırlar. 1- Çekim edatları, 2- Bağlama edatları, 3- Kuvvetlendirme edatları, 4- Karşılaştırma-Denkleştirme edatları, 5- Soru edatları, 6- Çağırma-Hitap edatları, 7- Cevap edatları, 8- Ünleme edatları (ünlemler), 9- Gösterme edatları, 10- Tekerrür edatları.² AH'da cevap edatları kullanılmamıştır.

1- Bk. K. Grönbech, Der Türkische Sprachbau, Kppen-hagen 1936, (S. 33).

2- Bk. N. Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Edatlar. İstanbul 1984, S. VIII.

1 - ÇEKİM EDATLARI

İsimlerden sonra gelerek, bağlı olduğu isimle cüm-
lenin diğer unsurları arasında zaman mekân, cihet, tarz,
benzerlik, başkalık vb. gibi bakımlardan çeşitli ilgiler
kuran kelimelere çekim edatı diyoruz.¹ Bu edatlara çeşit-
li gramer kitaplarında farklı isimler verilmiştir. Çağatay-
ca El Kitabı'nda "son çekim edatları",² Türk Dil Bilgisi'nde
"son çekim edatları".³ Azerbaycanda yazılan gramer kitap-
larında "goşma"⁴ vb. gibi adlarla anılmışlardır. AH'daki
çekim edatları şunlardır :

adın "başka"

ökünç ol anğar yok anğ anda adın (116)

ara "ara"

"ayıbka koyuptur halayık ara (507)

asra "alt"

emel asrasında busuğlı ecel (294)

bile "ile"

tamamı erür kaşğari til bile (499)

tişisi kalıp bir adın er bile (275)

ajun toldı 'udvan cefa çevr bile (393)

'asel kayda erse bile arısı (439)

ayıtmış edib rikkat-i dil bile (500)

1- N.Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Edatlar. İst. 1984. Shf. 1

2- J. Eckman, Çağatayca El Kitabı. İst. 1988, Shf. 89

3- M. Ergin, Türk Dil Bilgisi İst. 1977, Shf. 35.

4- E. Şükürov, Arzerbaycan Dilinin Tarihi Grammatikası.
Bakü 1981, Shf. 18.

birle "ile"

aning vuddı birle köngüller tolup (73)

hüner birle devlet birikmekliki (443)

aning emri birle teger teggüçi (452)

'atik birle faruk üçünç zi'n nureyn (33)

kaşa birle uçğan kalık kuşları (459)

burun "önce, evvel"

burun başqa borkni keder baş kerek (300)

içre "içinde"

bulur bir neñg içre deliller miñge (8)

biligsizlik içre kanı hayr yidi (122)

tükedi bu on dört bab içre sözi (486)

kidin "sonra"

bilip iter işni ökünmez kidin (114)

kalur munda kidin seped sandukunğ (288)

sevinç erse kidin köngül tut aña (371)

aya minde kidin keligli munı (481)

kodı "aşağı"

biligsizlik erni çökerdi kodı (102)

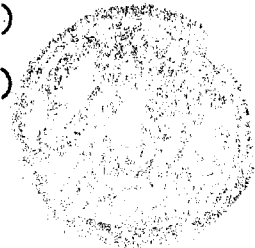
oza "önce, evvel"

arı zehri tatgu 'aseldin oza (440)

ötrü "ötürü, dolayı"

hasis neñgdin ötrü tip özünğ küçe (182)

bu bir 'aybdın ötrü başın kesgüçi (363)

öze "üzere, ile"

keçür sen me 'umrüng könilik öze (154)

vebal kötrü bardı özele söküş (242)

sıngaru "yana"

isizlik özni sıngaru salıp (366)

teg "gibi"

biligsiz yiligsiz süngök teg hali (91)

ne neñg bar bilig teg asıgılg öñgin (100)

köni söz 'aşel teg bu yalğan başal (161)

keçer yıl keçer teg meze müddeti (194)

yazar kol kuçar teg yana terk kaçır (222)

utru "karşı"

ne iş utru kelse anğa ked bakın (369)

üçün "için"

dad işpehsalar beg üçün bu kitip (69)

2 - BAĞLAMA EDATLARI

eger "eğer, şayet"

eger bolsa 'adlıñ katıglık mañga (40)

eger mü'min ersenğ tevazu' kılın (280)

eger yığdıñ erse 'umürlük tavır (299)

hisab ol eger bolsa malıñ halal (428)

eger bilse kaşğar tilin her kişi (501)

emdi "şimdi"

eşit emdi kaç söz habib fazlındın (21)

baka körgil emdi uka sinayu (99)

kaçan "ne zaman"

olardın usanmak kaçan ol maṅga (32)

biliglig biligsiz kaçan teṅg bolur (87)

bu ajun kaçan ol umınça orun (219)

kalı "eger"

kalı çıksa bektin tişinṅni sıyur (132)

iki neṅg birikse bir erde kalı (149)

kalı sözlesēṅ söz bilip sözlegil (226)

kalı kedsēṅ atlas unutma bözüṅ (354)

kalı barsa özüm sözüm kalsu tip (476)

tek "yalnız, sadece, ancak"

eri bardı kaldı kuruṅ tek yiri (202)

harışlık tek erke kuruṅ zahmet ol (304)

saṅga hasret ol tek tutup turdukuṅ (434)

ve "ve"

'amel koddı 'alim ve zahid vera'

velikin "fakat"

velikin buşarda şera arslanı (52)

velikin içinde tümen na-hoşı (218)

velikin körerke tözü börklüg ol (320)

ya "yahut, veya"

ya olar kızıl eṅg bu eṅge menṅe (26)

yayınkî bulıt teg ya tüş teg hali (223)
direñgsiz keçer baht ya kuş teg uçar (224)
yana "yine, tekrar, daha"
yok erdim yaratting yana yok kılıp (9)
yazar kol kuçar teg yana terk kaçır (222)
yana bir kereklig sözüm bar saña (265)
yirip munı birer yana ög güci (450)
ğalatı ma'nilerni ayıtmış yana (508)

3 - KUVVETLENDİRME EDATLARI

hem "hem"

ölügdin tirig hem tirigdin ölüg (17)
bilig ma'dini hem fażilet kanı (48)
biligligni ögdi 'acem hem 'arab (126)
asıgsız mizah hem cedeldin sakın (346)
karıka konar hem kafeska kirür (460)

ked "iyice, çok"

çıkarur körür sen munı ked aña (18)
serer mü işingde munı ked sakın (176)
birimdin bahıl elgi ked berklig ol (254)

ma, me "da, de"

harışlık ma erke yavuz haslet ol (301)
iki kol dinar ma ol üç kol kolur (312)
kidin künde hayr iş me kötrülgülüg (390)

neçe "nice, ne kadar"

neçe 'alim erdi neçe feylesuf (203)

arımaz neçe yusa kan birle kan (328)

neçe pür hünerliğda bir 'ayb bolur (362)

ok, ök "da, de"

bölek ıddım anı şahımka men ök (79)

çuz atlas bolur kız uçuzı böz ök (480)

yime "yine"

yime tört işiñge ıdur men selam (31)

yime mecd mürüvvet fütüvvet uğan (63)

yime pendim al kel uzatma emel (293)

4 - KARŞILAŞTIRMA - DENKLEŞTİRME EDATI

kerek "gerek"

kerek kıl tap ey dost kerek kıl itib (474)

ne ... ne "ne ... ne"

anı ne halayık sever ne halık (272)

ne yirke yağar baz sini ve tilin (416)

5 - SORU EDATLARI

kaç "bir kaç"

eşit emdi kaç söz habib fażlındın (21)

kaç "nereye"

kanı kaç bardı kişilik isiz (386)

kanı "hani"

tilin beklegende ökünmiş kanı (144)

kanı 'ahd emanet kanı edgölük (389)

kanı bir vefalığ bar erse tile (394)

kayda "nerede"

halal kendü kayda bu kün kanı kim (419)

'aşel kayda erse bile arısı (439)

kayu "nerede"

bağıllıknı kanı öger til kayu (235)

-mu, -mü "mu, mü ?"

azu kutsuz ajun karıp mu munar (448)

şenamu ayuğay seza bu tilim (3)

kerek mü kereksiz mü kirtü bilip (368)

ne "ne"

biligni biligsiz otun ne kılur (108)

ne iş utru kelse anğa ked bakın (369)

neçe "nice"

bu dünya sonğında yügürmek neçe (181)

negü "ne"

eşitgil biliglig negü tip ayur (129)

nelük "neden, niçin"

nelük malka munça köngül bamakıñg (183)

nelük bu ajunka kılur sen gile (396)

nerek "neye"

aya hırs idisi harışlık nerek (313)

6 - ÇAĞIRMA - HITAP EDATLARI

ay, ey "ey"

bilig tatgın ay dost biliglig bilür (106)

kerek kıl tap ey dost kerek kıl itib (474)

aya "ey"

aya mal idisi akı edgü er (245)

küdezgil aya dost uluğlar hakın (345)

ya "ey"

biligligke ya dost özünğni ula (82)

ceza' kılma ya renc idisi tarup (464)

7 - ÜNLEM EDATLARI

isiz "yazık"

kanı kaçça bardı kişilik isiz (386)

isiz edgü işke yanut kiçmez ol (374)

aya edgü umğan isizlik kılıp (375)

8 - GÖSTERME EDATLARI

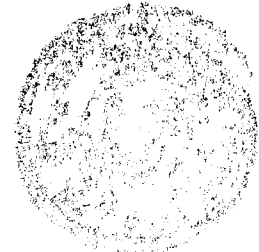
uş "işte"

anın uş çıkardım bu türki kitib (473)

9 - TEKERRÜR EDATLARI

kata "defa"

tenğizdin kerimrek şahım ming kata (67)

G - Fiil

I - Fiil Çekiminde Şahıs

a)- Karahanlı Türkçesinde ve dolayısıyla AH'da geniş zaman ve öğrenilen geçmiş zaman şahıs zamirleri vasıtası ile, fiil çekiminde şahıs bildirirler. Ancak metnimizde, öğrenilen geçmiş zamanın üçüncü tekil şahsına ait örnekler olduğu için "ol" şahıs zahirinin düştüğünü söyleyebiliriz:

Teklik 1. Şahıs : ayur men (1), bilür men (504), ı dur men (31)

Teklik 2. şahıs : barur sen (287), ayur sen (297), körür sen (18)

Teklik 3. şahıs : arturur (258), içmez (262), bilür ol (502), ökünmiş (144), aymış (91), urulmuş (164)

Çokluk 1. şahıs : körür biz (505)

Çokluk 3. şahıs : keçerler (424)

Görüldüğü gibi teklik birinci ve ikinci şahıslarda zamirler ekleşmemiştir. Teklik üçüncü şahısta "ol" düşmüştür. "Ol" zahirinin düşmediği örnekler çok azdır.

Çokluk birinci şahısta da "biz" zamiri ekleşmemiştir. AH'da bir yerde geçen "biz" zahirinin ekleşmemesi herhalde bir imla geleneğinden doğmaktadır. Devrin diğer eserleri olan DLT ve KB'de zamir -mız / -miz şeklinde ekleşmiştir.¹

1- Ahmet B. Ercilasun, Kutadgu Bilim Grameri (Fiil), Ankara 1984, Shf. 90

Çokluk ikinci şahısa Karahanlı metinlerinde rastlanmaz.

Çokluş üçüncü şahıs -lar / -ler olarak ekleşmiştir.

b)- Görülen geçmiş zaman ve şart çekiminde¹ kullanılan ve iyelik eklerinde çıkmış şahıs ekleri şunlardır :

Teklik 1. şahıs : -m, kul erse-m (38), bezedi-m (77),
kıldı-m (483)

Teklik 2. şahıs : -ng, sözleşse-ng (226), tegse-ng (353),
yığdı-ng (299)

Teklik 3. şahıs : -aysa (199), turmasa (175), yarattı (13)

c)- Emir ekleri : AH'da emir çekiminin çokluk birinci ve üçüncü şahıslarına ait örnekler yoktur. Diğer şahıslarda her şahıs için ayrı ayrı ekler kullanılır.

Teklik 1. şahıs : -ayın / -eyin : ay-ayın (4-266), kıl-ayın (42)

-yın / -yin : beze-yin (43)

Teklik 2. şahıs : -ğıl / -gil : ötün-gil (41), tut-ğıl (131)
_____ : bil (24), tileme (190)

Teklik 3. şahıs : -su / -sü : teg-sü (29), kal-su (70)
-sun / -sün : sın-ma-sun (131), it-sün (491)

Çokluk 2. şahıs : -ng : kör-üng (274), alınma-ng (284)

1- KB'de şart çekimi şahıs zamirleri ile yapılmaktadır. Bkz. Ahmet B. Ercilasun, Kutadgu Bilig Grameri (Fiil), Ank. 1984, Shf. 89, 135.

II - FİLLERDE OLUMSUZLUK

Her çeşit fiil zaman ve sigalarında olumsuzluk eki olarak; -ma / -me kullanılmaktadır. Ek-fiil köküne de getirilen bu ek, zaman ve şahıs eklerinden önce gelmektedir.

Olumsuz şekillere ait örnekler, fiil çekimi bölümünde, her zaman için verilen misallerin sonunda gösterilmiştir.

III - FİLLERDE SORU

AH'da soru eki olarak -mu / -mü kullanılmıştır.

Ekin düz vokalli şekillerine rastlanmaz. Bu ek isimlerin ve fiillerin sonuna gelerek soru şeklini meydana getirmektedir. Metnimizde ayrıca soru zamirleri ile de soru cümleleri kurulur. AH'da -mu/-mü'nün geçtiği örnekler pek fazla değildir:

sena mu ayugay seza bu tilim (3)

hiredliĝ mu bolur tili boş kişi (137)

kerek mü kereksiz mü kirtü bilig (368)

azu kutsuz ajun karıp mu munar (448)

IV - FİİL ÇEKİMİNDE ŞEKİL VE ZAMAN

1- GÖRÜLEN GEÇMİŞ ZAMAN

AH'da görülen geçmiş zaman eki ; -dı / -di, -du / -dü, -tı / -ti, -tu / -tü'dür. Ancak üçüncü şahıslarda ek daima düzdür. Yuvarlak şekilleri hiç görülmez. Arat, AH'ın tenkitli neşrinde, görülen geçmiş zaman eklerini ünsüz uyumuna göre okumuştur. Kaşgarlı Mahmud'da geçmiş zamandaki d - t

meselesine temas eder. Bu mühim kaydı aynen alıyoruz :

"Şurasını bilesinki, mazi sıygayı bütün fiillerde ancak dal ve ye ile gelir ; bu, hiç bozulmaz; yalnız sert harfler geldiği zaman çıkağın şiddetinden dolayı dal harfi te'ye çevrilir. Sert harfler bu dilde dört tanedir.: (sert be: p) (sert cim: ç), (sert kaf : k)"¹ AH'daki örnekler daha çok d'li şekildedir. t'li örnekler çok azdır : yarat-tı (13), sat-tı (238), taş-tı (388), kemiş-tim (478).

Metnimizde görülen geçmiş zamanın şahıslara göre çekimi şöyledir :

Teklik 1. şahıs : çıkar-dım (70), beze-dim (77), ıd-dım (79), biti-dim (465), ketür-düm (478), kıl-dım (483) vs.

Teklik 2. şahıs : yığ-ding (299)

Teklik 3. şahıs : yarat-tı (13), kıl-dı (64), bil-di (93), öl-di (95), yokla-dı (101), yiyüme-di (274), bitil-di (315), tol-dı (388), taş-tı (388) vs.

Görüldüğü gibi AH'da görülen geçmiş zamanın çokluk çekimleri yoktur. KB'de de çokluk şekiller çok az kullanılmıştır. Ahmet B. Ercilasun bu durumu, üsluba ait bir hususiyet olarak açıklamaktadır.²

Görülen geçmiş zaman çekiminde - diğer fiil çekimlerinde olduğu gibi - şahsın ifade edilişinin bir başka yolu daha vardır. Bu ifade tarzında şahıs zamirleri yerine

1- DLT II. Shf. 33

2- Ahmet B. Ercilasun, Kutadgu Bilig Grameri (Fiil), Ankara 1984, Shf. 94.

"öz" kelimesinin iyelik eki almış şekilleri kullanılmaktadır. Metnimizde bu şekil bir yerde geçmektedir. : kutuldu özüm (39).

GÖRÜLEN GEÇMİŞ ZAMANIN KULLANILIŞI

1- Türkçenin bütün devirlerinde ve lehçelerinde olduğu gibi AH'da da görülen geçmiş zamanın başlıca fonksiyonu ; geçmişte başlayıp geçmişte bitmiş olan ve nakleden tarafından ya gözle görülmüş veya kesin olarak hareketleri ifade etmektir. Görülen geçmiş zaman, AH'da çoğunlukla bu ifadesi ile yer almıştır. Bilhassa tahkiye üslubunun kullanıldığı yerlerde, görülen geçmiş zamana baş vurulduğunu görürüz :

yarattı ol uğan tününg kündüzüng (13)

'ata' kıldı şahımka bu cümleni (64)

bilig çinde erse siz arkañg tidi (104)

bükendi ol erke mürüvvet yolu (150)

anın sattı malın şena' aldı kör (238)

ajunda at edgü kodup bardı kör (240)

bida'tın yığığlı kişi kalmadı (403)

bitidim kitabnı meva'iz meşel (465)

anın uş çıkardım bu türki kitib (473)

talulap ketürdüm kemiştım çözük (478)

sañga hedye kıldım bu tañgsuk sözüm (483)

2- AH'da görülen geçmiş zamanın ikinci bir fonksiyonu, geniş zamanlı bir kesinlik ifade etmektir. Bu tip

kullanılışlara ata sözlerinde, vecizelerde ve bunlar gibi yüzyılların tecrübesine dayanan kesin hükümleri ifade etmede baş vurulur :

bilig bildi boldı eren belgölüg (93)
biliglig er öldi atı ölmedi (95)
biligsizlik içre kanı hayr yidi (122)
biligligni öğdi 'acem hem 'arab (126)

3- Bazı kullanılışlarda kesinlik ifadesi olmaksızın doğrudan doğruya bir geniş zaman, bir isim cümlesi ifadesi vardır. Görülen geçmiş zamanın kullanılmasından önce ve sonra şair, geniş zamanlı fiiller kullanırken, araya değişik zamanlı fiiller sokarak yekmesaklığı önlemektedir :

bayat birdi erse saṅga sen me bir (246)
ol er kim uluḡsındı men men tidi
anı ne ḡalayık seṽer ne ḡalİK (271-272)
yiyümedi bardı körüṅ halini (274)
tar erse kiṅg erse bitildi ruzüṅ (315)

4- Görülen geçmiş zaman bazan bağ-fiil gibi kullanılmakta ve asıl hükmü ifade eden geniş zamanlı fiil hemen arkadan gelmektedir :

başı bardı ḡayrning songı bargusı (391)
öṅgi keldi şerrning songı kelgölük (392)
ol er kim uluḡsındı men men tidi
anı ne ḡalayık seṽer ne ḡalİK (271-272).

2 - ÖĞRENİLEN GEÇMİŞ ZAMAN

AH'da öğrenilen geçmiş zaman -mış / -miş ekleri ile ifade edilmektedir. Ek, bütün nüshalarda daima me, ye ve şe harfleri ile gösterilir. Metnimizde öğrenilen geçmiş zaman çok az kullanılmıştır. Kullanılanlar ise tamamen üçüncü teklik şahısa aittir. KB'de de, öğrenilen geçmiş zaman çok az kullanılmıştır.¹ Metnimizdeki örnekleri ay-mış (490), kop-mış (180), ökün-miş (144), urul-mış (164) tır.

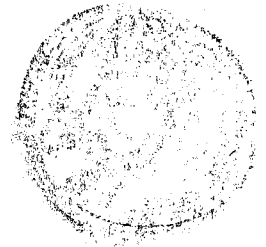
Kaşgarlı Mahmud, ism-i mef'ulden bahsederken öğrenilen geçmiş zaman hakkında şunları söylemektedir : "lazım fiillerde, mazide bazı kere mim ve şın gelir : (kelmiş) kelimeleri gibi ki (benim haberim olmadığı halde eve gitmiş), (benim haberim olmadığı halde bana gelmiş) demektir. (bardı), (keldi) sözlerinde olduğu gibi, mazi fiilinin belgeleri olan dal ve ye yerine burada mim ile şın gelmiştir. Bunların arasındaki fark, dal ile ye söyleyen adamın, işin olduğu zaman hazır bulunmamasından ve işin yapıldığı zamanda yanında bulunmasından haber verir. (bardı) denildiği zaman (o gitti, ben de onun gittiğini gözümle gördüm) demektir. Fakat mim ile şın harfleri söyliyenin bulunmadığı zamanda fiilin yapılmış olduğunu haber verir. (ol barmış), (o kelmiş, ben geldiğini görmedim) demektir.²"

Kaşgarlı'nın izahından anlaşıldığı gibi, Karahanlı Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanın kullanılışı bu günden farksızdır :

1- Ahmet B. Ercilasun, Kutadgu Bilig Grameri (Fiil),

Ankara 1984, Shf. 99.

2- DLT II. Shf. 59 - 60.

öñgi kopmış arkış neçe kiçgölür (180)
tarıǵlık tip aymış ajunnı reşul (191)
tilin beklegende ökünmiş kanı (144)
bu bir söz ozakı urulmış meşel (164)
güherdin söz aymış ögün söz bışı (490)
ayırtmış edib rıkkat-i dil bile (500)
ğalaṭ ma'nilerni ayıtmış yana (508)

3 - GENİŞ ZAMAN

AH'da geniş zaman ekleri : -ur / -ür, -ır / -ir, -r ve -ar / -er'dir. Hangi fiillerden sonra hangi ekin geleceği, Türkçenin tarihi ve bugünkü şivelerinin çoğunda olduğu gibi belli bir kaideye bağlı değildir. KB'de geçen geniş zamana ait örnekleri devrin diğer eserleri ve daha eski metinlerdeki örneklerle karşılaştıran Ahmet B. Ercilasun bazı sonuçlara ulaşmıştır.¹ Konu üzerinde daha başka çalışmalar da yapılmıştır.²

Geniş zaman eklerinin başlangıçtaki durumu ve daha sonraki gelişmesi hakkında Ercilasun şöyle demektedir.

"Türkçenin başlangıcında geniş zaman ekleri ile türlüydü. -ur, -ür ve -ar, -er kanaatimizce -ar, -er ; ünsüzle biten, tek heceli basit fiillerin geniş zaman ekiydi. Tek

1- Ahmet B. Ercilasun, Kutadgu Bilig Grameri (Fiil), Ankara 1984, Shf. 102 - 126.

2- Marcel Erdal, Die Konverb-und Ao "İstendungen im Alttürkischen, 1JAJb. 51 (1979), Ahmet B. Ercilasun, Geniş Zaman Ekine Dair Bazı Düşünceler. Türk Kültürü Araştırmaları, Yıl XVII - XXI / 1-2 1983, Shf. 115-121.

heceli de olsa türemiş fiillerin geniş zaman eki -ur, -ür idi. "sa-n-ur", "yi-ş-ür" gibi türemiş fiil olduğu açıkça belli olan tek heceli örneklerdeki durum bu görüşümüzü destekler. Ayrıca ünsüzle biten tek heceli fiiller arasında -ur, -ür'lü şekillere ; l,n,r,d ile bitenlerde rastlanması da bu bakımdan ilgi çekicidir. Bu ünsüzlerin başlıca fiilden fiil yapma ekleri olduğu malumdur. Sonunda bu sesleri taşıyıp -ur, -ür ile geniş zaman yapılan fiiller, büyük bir ihtimalle basit değil, türemiş fiillerdir. "ayur, korkur, düşür, yatur" gibi örneklere de bu gözle bakmak lazımdır. Birden fazla heceli fiillerde görülen -ar, -er ekini ise iki sebebe bağlamak istiyoruz : 1. kök itibariyle taklidi olmaları, 2. iki fiilin birleşmelerinden meydana gelmiş olmaları.

Türkçenin en eski metinleri olan Orhun Abidelerinden itibaren geniş zaman ekinde değişmeler başlamıştır. Bu değişmeleri ikiye ayırmak lazımdır : 1)- -ur / -ür ile -ar / -er arasındaki geçişler, 2)- -ur / -ür -ır / -ir, -r şeklindeki değişmeler.

Birinciye ait örnekler çok değildir : körür-körer, urur-urar, tegir-teger, tunur-tunar vb. -ur / -ür'den -ar -er'e doğru olduğunu sandığımız bu geçişin sebebi, bizce başka tek heceli tesiridir. Kaşgarlı Mahmud, bunun bir Oğuz - Kıpçak hususiyeti olduğunu belirtir.

Geniş zaman ekinde meydana gelen asıl mühim değişiklik ; -ur / -ür -ır / -ir, -r şeklindeki gelişmedir. Tabii ki bunun sebebi, konsonantla biten fiiller için

asimilasyon (fiil sonundaki düz vokalin tesiri) ; vokal-
le bitenler için haplolojidir. Bu değişmeye en eski metin-
lerden itibaren rastlamaktayız.¹

AH'da şahıs zamirleri ile yapılan geniş zaman çekimi şöyledir :

Teklik 1. şahıs : ay-ur men (1), ıd-ur men (31-36), um-ar
men (2), ur-ur men (81), bil-ür men (504)

Teklik 2. şahıs : bar-ur sen (287), kıl-ur sen (10), kör-ür
sen (18), ay-ur sen (297), yir-er sen(407)

Teklik 3. şahıs : artur-ur (258), ay-ur (119), bil-ür (106),
ökün-mez (262), egil-mez (233), tegil-
mez (234), keç-er (194), ar-maz (309),
bil-ür ol (502).

Çokluk 1. şahıs : kör-ür biz (505)

Çokluk 3. şahıs : keç-erler (424)

Teklik üçüncü şahısta görülen (bil-ür ol) (502)

"ol" şahıs zamiri manayı kuvvetlendirmektedir.

Geniş zaman çekiminde de şahsı ifade etmek üzere
"öz" zamiri iki yerde kullanılmıştır : bar-ur özüm (470),
küdezl-ür özüng (158)

GENİŞ ZAMANIN KULLANILIŞI

1)- AH'da geniş zaman, büyük bir ekseriyetle teklik
üçüncü şahıs olarak karşımıza çıkar ve bu haliyle geniş
zamanlı umumi hükümler ifade etmek üzere kullanılır :

1- Ahmet B. Ercilasun, Kutadgu Bilig Grameri (Fiil),
Ankara 1984, Shf. 120.

iki kol dinar ma ol üç kol kolur (312)
çıkarur körür sen munı keç an̄ga (18)
ukuşsuzlar anı sebeb̄din körür (458)
biligdin urur men sözümke ula (81)
kamuḡ tolğan irlür tükel eksiyür (199)
akılık kamuḡ 'ayb kirini yuyur (230)
bilig iter işni ökünmez kidin (114)
anı ne halayık sever ne halık (272)
bilig birle bulnur sa'adet yolu (83)

2- AH'da geniş zaman, aynı zamanda şimdiki zamanı da ifade eder. Esasen DLT'de bu kip için geçen "müzari" adı, arapçada hem geniş zamanı, hem şimdiki zamanı içine alır. Ancak AH'da şimdiki zaman eserin hususiyetinden dolayı daha az kullanılmıştır :

köp ilni körür biz edib sözini (505)
anıñ bahşisindin bulıt uvtanur (57)
edebler başı til küdezmēk tiyür (130)
bir elgin tutup şeh̄d birin zehr katar (206)
azu kutsuz ajun karıp mu munar (448)
eşitgil biliglig negü tip ayur (129)
yime tört işiñge ıdur men selam (31)
nelük bu ajunka kılur sen gile (396)

3- Karahanlı Türkçesinde gelecek zaman için ayrı bir fiil kipi olmasına rağmen geniş zaman şekli, bâzan gelecek zamanı da ifâde eder. Kaşgarlı Mahmud da, müzâri

alâmeti olan rı'dan bahsederken bu harfin müzâri ve istikbal harfi olduğunu zikreder.¹ AH'da bunun örneği azdır :

kelür küz keçer yaz barur bu 'Umür (471)

ölür kalur ahır yiyür duşmanı . (264)

iter bolsanğ işni sanıp saknıp it (367)

kidinrek kadaḡka sunup zehr katar (208)

4 - GELECEK ZAMAN

AH'da gelecek zaman için üç türlü ek kullanılır :

1- -ḡa / -ge

2- -ḡay / -gey

3- -ḡu / -gü

Metnimizde gelecek zamana ait örnekler yok denecek kadar azdır. -ḡa / -ge ve -ḡay / -gey ekleri arasında mana ve kullanılış olarak hiçbir fark yoktur.² -ḡu / -gü eki de bir yerde kullanılmıştır.³

senamu ayuḡay seza bu tilim (3)

anınḡ tuşı bolḡay bu söznünḡ azı (488)

açlḡ bolḡa yarın koḡup barduḡunḡ (436)

arı zehri tatḡu 'aseldin oza (440)

1- DLT II, Shf. 34.

2- Mecdut Mansuroḡlu, Türkçede -gay, -gey eki ve türemeleri, Jean Deny Armaḡanı, Ank. 1958, Shf. 171 - 183.

3- Mecdut Mansuroḡlu, Türkçede -gu ekinin fonksiyonları, TM. C. X, İstanbul 1953, Shf. 347.

5 - EMİR

AH'da emir çekiminin çoğul şahıslara göre örnekleri yoktur. Örnekler teklik şahıslara aittir. Buna göre :

Teklik 1. şahıs : Konsonantla biten fiillerde : -ayın / eyin ; vokalle biten fiillerde -yın / -yin ekleri ile çekilir.¹ ay-ayın (4-266), kıl-ayın (42), beze-yin (43).

Teklik 2. şahıs : Emrin teklik ikinci şahsı ekli ve eksiz olmak üzere iki türlüdür. Teklik 2. şahıs emir eki -ğıl / -gil'dir.²

-ğıl / -gil eki ile : ötün-gil (41), eşit-gil (129), tut-ğıl (131), çıkar-ğıl (185), izle-gil (225), sözle-gil (226), kezle-gil (228), ırte-gil (321), örte-gil (324), küdez-gil (345), körme-gil (359).

Eksiz olarak : eşit (21), anğa (22), bil (24), ayma (173), tileme (190), ara (259), san (326), tile (336), ke-çür (337), azla-ma (360), bakın (369).

Emir teklik ikinci şahıs çekimi, fiil köklerine a, e ünleme edatları getirilerek de teşkil edilir. bul-a (84), kes-e (290), kıl-a (333), bil-e (334)

1- KB'de bunlardan başka -ayı / -eyi, -yı / -yi ve -ay / -ey ekleri de kullanılır : Bkz. Ahmet B. Ercilasun, Kutadgu Bilig Grameri (Fiil) Ankara 1984, Shf. 142

2- Ahmet Caferoğlu, Türkçemizde -ğıl ve gil emir eki, TDAY Belleten. Ankara 1971. Shf. 1-10. Ayrıca KB'de -ğın / -gin ekleri ile de emir 2. teklik şahıs çekiminde kullanılmaktadır. Bkz. Ahmet B. Ercilasun, Kutadgu Bilig Grameri (Fiil), Ankara 1984, Shf. 142.

Teklik 3. şahıs emir eki AH'da -su / -sü ve -sun / -sün şeklindedir. Eski Türkçede -zun / -zün¹ olan ek; Uygur harflerinin karışıklığı dolayısıyla ekin bu devrede -sun / -sün şekline girdiğini kat'i olarak söyleyemeyiz. Ancak Arap harfleri ile yazılmış metinlerde ek, artık hep -s- ile yazılmaktadır. Kutadgu Bilig'de ekin -sunı / -süni şekillerine de rastlanmaktadır.²

Teklik 3. şahıs : -su / -sü ile : teg-sü (29), kal-su (70), kil-su (72), tol-su (74), bol-su (76), al-su (78), bil-sü (80),

-sun, -sün ile : sevin-sün (44), sınma-sun (131), bil-sün (166), bilmesün (169), kelme-sün (170), külme-sün (172), it-sün (491), bol-sun (492).

Çokluk II. şahıs emir eki -ñg eki ile teşkil edilir. Kaşgarlı Mahmud'un verdiği bilgiye göre bir kişiden fazla kimseye hitap edildiği zaman -ñglar, ugler ; yaş ve mevki bakımından büyük olan bir kimseye hitap edildiği zaman -ñg kullanılır. AH'da örnek fazla değildir :

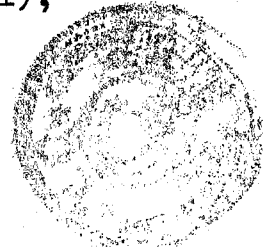
körü-ñg(274), alınma-ñg (284)

Emir kipinin kullanılışları :

1)- AH'dini bir öğüt kitabı olduğu için, emir fiil kipi çok kullanılmıştır :

1- A. Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri (Çev. M.Akalın), Ankara 1988, Shf. 79.

2- Ahmet B. Ercilasun, Kutadgu Bilig Grameri (Fiil), Ankara 1984, Shf. 143.

eşit emdi kaç söz ha bib fażlındın (21)
ukuş huş yititip sözümni anğa (22)
aya til törüt meğh ötünğil kanı (41)
biligligke ya dost özünğni ula (82)
bilig bil sa'adet yolını bula (84)
bilig bildürür bil bilig kadrini (107)
eşitgil biliglig negü tip ayur (129)
tiliñ bekte tutğıl tişiñ sınmasun (131)
işim tip inanıp sır ayma sakın (173)
könğöldin çıkargıl tavar suklukın (185)
al artuk tileme vebal yüdgülük (190)
kalı sözleseng söz bilip sözlegil (226)

2- Tanrıya duâ edilirken de emir şekli kullanılır.
Pakat buradaki emir de istek ve yalvarma ifadesi vardır :

uğan rahmet itsün bu sa'at anğa (491)
yarın kopsa bolsun yaranlar işi (492)

3- Türkçede emir kipi ile istek kipi birbirine karış-
mıştır. Türkoloji alanında istek kipini emir kipi ile bir-
likte ele alan ve istek kipini ayrı ayrı ele alan görüşler
vardır. Muharrem Ergin; özellikle emir birinci şahısların
daha çok istek fonksiyonu ile karşımıza çıktığını belirte-
rek, bugün istek kipinin artık nazari bir çekimi olduğunu
ve ikinci ve üçüncü şahıslarında bugün çok az kullanıldığın-
dan yerlerini emir ve şart şekillerinin aldığını belirtmiş-
tir.¹ A. Von Gabain, dilek kipleri adıyla emir ve istek

1- Muharrem Ergün, Türk Dil Bilgisi. İst. 1977, Shf.300-301.

kipini beraber ele almıştır.¹ A.B. Ercilasun emir kipinin içinde istek manasını göstermiş, ayrı bir istek kipinden bahsetmemiştir.² M. Mansuroğlu da istek kipinden söz etmemiş, emir kipine ait örnekleri vermiştir.³ J. Eckman ise Emir kipinin sadece ikinci ve üçüncü şahıslarda olduğunu belirtmiş, istek kipinin ise sadece birinci şahısta görüldüğünü vurgulamıştır.⁴ AH'da da istek manası daha çok emir kipinin birinci şahsında açığa çıkmakta, bununla birlikte üçüncü şahıs emir çekiminde de istek manası görülmektedir :

unarça ayayın yarı bir m̃nga (4)
bu kün tegsü mindin d̃rud ol yarın (29)
men artut kılayın şahımka anı (42)
şahım meḥı birle bezeyin k̃tab (43)
okıḡlı kişiniḡ seḡinsün canı (44)
çıkardım ajunda atı k̃alsu tip (70)
sözünḡdin özünḡke ökünḡ kelmesün (170)
bu körḡen eṡitḡen saḡa külmesün (172)
yazukluḡ kişiniḡ yazukın keḡür (337)
m̃nga hedyē. k̃alsu du'a tip sini (484)

-
- 1- A. Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri, (Çev. M.Akalın) 1988, Shf. 79.
 - 2- Ahmet B. Ercilasun, Kutadgu Bilig Grameri (Fiil), Ankara 1984, Shf. 145.
 - 3- Mecdut Mansuroğlu, Das Karakhanidsche P T.Fundı Niesb. 1959, Shf.
 - 4- J. Eckman, Çağatayca El Kitabı (Çev. Karaağaç), İstanbul 1988, Shf. 118 - 119.

6 - ŞART

AH'da şart eki -sa / -se'dir. Türkçede fiillerin şart şekillerini ifade etmek için, eskiden -sar / -ser ekleri kullanılır ¹ ve görülen geçmiş zaman hariç diğer fiil şekillerinde olduğu gibi, sonuna men sen ve ol zamirleri getirilmek suretiyle çekim yapılırdı. Daha sonra ekin sonundaki -r sesi düşmüş ve iyelik menşeli şahıs ekleri ile tasrif edilmişlerdir. Bugün bütün Türk yazı dilinde umumi olan bu gelişmeyi R.R. Arat, ayrı ayrı şivelerdeki inkişaf merhalelerine bağlamaktadır.²

Şart kipi KB'de şahıs zamirleri ile çekilirken,³ AH'da iyelik menşeli şahıs ekleri ile çekilmektedir. 1310 senesinde yazılmış olan Rabuzi'nin Kısasü'l Embiya adlı eserinde daha çok bugünkü şekillerin kullanıldığı görülmekte, bununla birlikte eski şekillere de tesadüf edilmektedir.⁴ Buradan hareketle şart kipinin tesrifinde eski ile yeni şekillerin bu devirde karışık olarak kullanıldıklarını söyleyebiliriz. Nitekim AH'da da bir yerde "akı erni öggil öger erse sen" (227) misalinde şart ekinden sonra şahıs zamirinin geldiğine rastlıyoruz. KB'de şahıs zamirleriyle, ondan sonra yazılan eserlerde iyelik menşeli eklerle çekimlenen şart kipi ; AH'ın yazıldığı dönemde bir geçiş dönemini yaşamaktadır.

1- DLT II, 12-8'deki "buşmasar" ve "ivmeser" örnekleri o devir için arkaik olmalıdır.

2- R.R. Arat, AH. 38 nolu not. Shf. 141.

3- A.B. Ercilasun, Kutadgu Bilig Grameri (Fiil), Ankara 1984, Shf. 136.

4- J. Schinkewitsch, Rabghuzis Syntax, MSOS, XXX, 1927
117 - 123.

AH'da şart kipinin yalnız teklik şahıslara ait çekimleri vardır.

Teklik 1. şahıs : kul ersem (38)

Teklik 2. şahıs : söyle-seng (226), öger er-se sen (227), tile-seng (259), mü'min er-seng (280), bul-sang (330), teg-seng (353), ked-se-ng (354), bol-sa-ng (367), okı-sa-ng (482).

Teklik 3. şahıs : medhi bol-sa (28), tutar er-se (36), kabul kıl-sa (68), ay-sa (308), yalınlan-sa (339), okı-sa (466), kop-sa (492), bil-se (501), tut-sa (511),

Görüldüğü gibi şart kipi, daha çok teklik ikinci ve üçüncü şahıslarla çekimlenmiştir. Diğer çekimlerde olduğu gibi şart çekiminde de şahıs ifadesi için bazan iye-lik eki almış "öz" kelimesi kullanılır :

kalı barsa özüm sözüm kalsu tip (476)

Şartın şahıs ifadesiyle ilgili mühim bir husus daha vardır. O da, şekilce üçüncü şahıs olduğu halde, mânâ bakımından şart ekinin ikinci şahsı ifade etmesidir. Bu gibi kullanılışlarda şartın cevabı olan fiil ikinci şahıs şeklindedir : Reşit R. Arat'ın da haklı olarak belirttiği gibi, "tirip birür erseng neçe tirse tir" (248), (malı) toplayıp, (başkalarına da) verirsen, ne kadar toplarsan topla) örneğinde tirse (tirseng yerine) şeklinin yalnız vezin endişesinden ileri geldiğini düşünmek güçtür.¹

1- AH. 38 nolu not. Shf. 142.

ŞART KİPİNİN KULLANILIŞI

1- Bugün olduğu gibi doğrudan doğruya şart ifade eder. Bu takdirde hüküm bildirmez ve dolayısıyla cümle kuramaz. Ancak şartlı birleşik cümlelerin şart unsurunu meydana getirir. Şart kipinin AH'daki en yaygın kullanılışı bu şart-cevap şeklindeki kullanılıştır.¹ Bazan şarttan önce "kal", "eger" kelimeleri gelir :

anıñ meḏhı bolsa şeker şehd aña (28)
elig tuttaçımka egirse muña (30)
eger bolsa 'adlıñ katıǵlık maña (40)
bilig çinde erse siz arkañ tidi (104)
biligsiz ne aysa ayur ukmadın (119)
kalı çıksa bektin tişingni sıyur (132)
sevip sinde razıñ siñip turmasa (175)
bu mal kelse erte barur baz kiçe (184)
kalı sözleseng söz bilip sözlegil (226)
sevilmeñ tileseng kişiler ara (259)
eger mü'min erseng tevazu' kılın (280)

1- Kaşgarlı Mahmud da -sa için "şart bildiren edattır" der. (DLT III, Shf. 207.)

7 - GEREKLİK :

AH'da, KB'de olduğu gibi ¹ gereklik eki -ğu, -gü'dür².
Gereklik kipi, tasarlanan hareketin yapılmasının gerekli olduğunu ifade eder. Yalnız metnimizde iki yerde gereklik kipi kullanılmıştır :

yırac turgu yumşak tip azılmağı (216)

Metnimizde ayrıca, "kerek" kelimesi ile gereklik manası meydana gelmektedir :

ayur sen keğim ton şerab aş kerek (297)

^t
kelim mal öküş kul kara-baş kerek (298)

burun başka börkni keçer baş kerek (300)

ayu bir maŋga bu negüke kerek (314)

IV - FİLLERİN İKİ KIPLI ÇEKİMİ

Fillerin iki kipli çekimi, arka arkaya gelen iki çekimli fiil ile meydana getirilir. Sonra gelen er- yardımcı fiili ; görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart şekillerine girerek iki kipli çekimlerin hikaye, rivayet ve şartını meydana getirir. Mana bakımından iki kipli çekim ile bugünkü birleşik çekim arasında fark yoktur. Sadece şekil ve kullanılış bakımından bazı ayrılıklar vardır. Bunlar ; yardımcı fiilin ekleşmiş olması, emirden

1- A.B. Ercilasun, Kutadgu Bilig Grameri (Fiil), Ankara 1984, Shf. 148.

2- Necdet Mansuroğlu, Türkçede -gu ekinin fonksiyonları TM. C. X, İstanbul 1953, Shf. 341 - 348.

sonra da gelebilmesi¹ ve görülen geçmiş zaman ile emirde şahsın asıl fiil üzerinde bulunmasıdır.

AH'da iki kipli çekime ait, sadece şarta ait örnekler bulabilmekteyiz :

tutar erse ming la'n ıdur men aṅga (36)
bir ol yaṅṅsar erse kereksiz sözüg (151)
şüçük tattıg erse açığka anun (209)
akı erni öggil öger erse sen (227)
bayat birdi erse saṅga sen me bir (246)
tirip birür erseng neçe tirse tir (248)
eger yıgding erse 'umürlük tavar (299)

VI - FİLLERİN İKTİDAR ŞEKLİ

AH'da fiillerin iktidar şekli, -u ve bil- yardımcı fiilleri ile teşkil edilmektedir. Bir vokalden ibaret olan u- fiili, Uygur ve Karahanlı metinlerinde "muktedir olmak" anlamında bir esas fiildir.² Devrin eserlerinde bu fiil müstakil bir yardımcı fiil olmaktan çıkarak artık ekleşmiştir. Arat, bu durumu Cenup şivesinin hususiyeti olarak görmektedir.³ u- yardımcı fiili AH'da geçen ayugay (3) örneğinin dışında, Karahanlı Türkçesinde olumlu ifadeler

1- Ahmet B. Ercilasun, Kutadgu Bilig Grameri (Fiil), Ankara 1984, Shf. 152.

2- Z. Korkmaz, Türkiye Türkçesinde "iktidar ve imkan" gösteren yardımcı fiiller ve gelişmeleri, TDAY Belle-ten Ankara 1959, Shf.109.

3- AH. 3 nolu not. Shf. 103 - 104.

için kullanılmamıştır. Olumlu ifadeler için daha çok bil-yardımcı fiili kullanılmıştır. Z. Korkmaz bil- fiilinin iktidar gösteren tasvir fiili halinde kullanılması ilk defa Kutadgu Bilig'de ortaya çıktığını belirlerken, u- fiilinin ekleşme ve esas fiil ile kaynaşma sonunda olumlu ifadelerden çekilmeye yüz tuttuğu için, 11. yüzyılın Kaşgar Türkçesi mahsullerinde yerini bil fiiline terketmiş olduğu görüşündedir.¹ Bugün bil- yardımcı fiili, Türk lehçelerinin bir kısmında tasvir fiili fonksiyonundan başka görevlerde de kullanıldığı bilinmektedir.² M. Räsänen, Karakalpakça'da görülen bil- iktidar fiilinin Oğuzcadan geçtiği kanaatindedir.³

AH'da iktidar şeklinin olumsuz "ayugay" örneği hariç u- yardımcı fiili ile yapılmaktadır :

yiümedî bardı körüng halini (274)

sâna mu ayugay seza bu tilim (3) "olumlu"

Olumlu şekiller ise, "öğü bilmez" (45) örneği hariç, bil- yardımcı fiili ile ifade edilmektedir. Esas fiil, -a / -e, -u / -ü zarf fiil eklerini alır ve daha sonra bil- yardımcı fiili getirilir.

1- Z. Korkmaz, Türkiye Türkçesinde "iktidar ve imkan" gösteren yardımcı fiiller ve gelişmeleri, TDAY Belleten Ankara 1959, Shf. 111.

2- A. Von Gabain, Özbekische Grammatik leipzig 1945, 364.

3- M. Räsänen, Materialien zur Morphologie der Türkischen Helsinki 1957, Shf. 176.

öğü bilmez erke ögüt ögretür (45) "olumsuz"
akı er biligni yete bildi kör (237)
bile bilmegendin ular özini (506)

Örneklerden de görüldüğü gibi u- ve bil- yardımcı fiilleri metnimizde karışık olarak hem olumlu, hem olumsuz şekilde kullanılmaktadır. Bu durum, eserin Türkçenin geçiş döneminde vücut bulmasından kaynaklanmaktadır. Zira daha sonraki eserlerde u- ve bil- yardımcı fiillerinin fonksiyonları netleşmiştir.

Ğ - SIFAT - FİİL

A - GEÇMİŞ ZAMAN SIFAT - FİİLLERİ

1)- -duk / -dük, -tuk / -tük

Eski Türkçe devresinden beri bütün lehçe ve şive-lerde geniş şekilde kullanılıp şekil ve zaman eki durumu-na geçmeyen -duk / -dük, -tuk / -tük sıfat-fiil ekinin yapısı hakkında görüşler çeşitlidir. Brockelmann;ekin, -t fiilden isim yapma eki ile -uk edatının birleşmesi sonucu ortaya çıktığını savunur.¹ Räsänen'de : Ramstedt ve Kotwicz'in -duk / -dük ekini Moğolca dag, Tunguzca dik "fiilden isim yapma eki" ile paralel tuttuklarına işaret eder.²

Eski Türkçeden ziyade Batı Türkçesinde ekin genellikle iyelik eki almış şekillerinin kullanıldığı görülmektedir.³ Nesne yerine daha ziyade hareket karşılayan -duk / -dük ekli sıfat-fiiller : sıfat, isim ve fiil ismi olarak vazife görürler.⁴

AH'da -duk / -dük, -tuk / -tük ekli sıfat-fiiller pek fazla kullanılmamıştır. Ek bugünkü Türkiye Türkçesinde olduğu gibi daha çok iyelik ekleriyle (fakat yalnız teklik şekiller) kullanılır :

1- C. Brockelmann, Osttürkische Grammatik, Leiden 1954 202

2- M. Rasanen, Mat. Morph. Shf. 121.

3- S. Çağatay, Eski Osmanlıcada fiil müstakları. DTCF Dergisi, C. 5, Ankara 1947, Shf. 518.

4- A.Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri (Çev. M.Akalın) Ankara 1988, Shf. 224.

taṡar birle erse uluḡsındukuḡ (285)
uluḡluk taparu elig sundukuḡ (286)
seniḡ maling ol mal aşındurdukuḡ (433)
maḡa ḡasret ol tek tutup turdukuḡ (434)
açıḡ bolḡa yarın koḡup bardukuḡ (436)
saḡa sandukuḡ teg musulmaḡa san (326)
uluḡ boldukuḡḡa tüzünrek bolup (355)

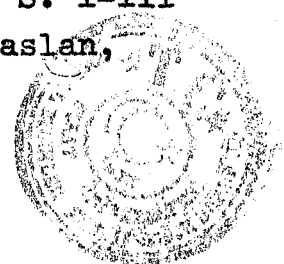
Örneklerden de anlaşılacağı gibi metnimizde ekin sadece -duk şekli, iyelik 2. teklik şahıs ekini alarak kullanılmıştır. "boldukungça" (355) örneğinde -ça eşitlik eki ile birlikte kullanılan ek, "sandukuḡ teg"(326) örneğinde çekim edatı ile birlikte kullanılmıştır.¹

2- -mıḡ / -miḡ

-mıḡ / -miḡ geçmiş zaman partisip eki, AH'da çok sık kullanılmamıştır. Çoğunlukla sonra gelen ismin sıfatı durumundadır. Geçişsiz fiillerden yapılan -mıḡ / -miḡ'li partisipler ; fiilden etkilenen, fiilin ifade ettiği harekete maruz kalan nesneyi veya şahsı niteler :

tilin beklegende ökünmiḡ kanı (144)
bu bir söz ozakı urulmiḡ meḡel (164)
törütmiḡte yok bil aḡa tuḡ tenge (24)
okısa tatır til yimiḡ teg 'aḡel (466)
bilür ol edibniḡ ne kim aymıḡı (502)

-
- 1- Sıfat-fiillerin edatlarla kullanılışı hakkında bkz. N.Hacıeminoḡlu, Türk Dilinde Edatlar, İst.1971, S. 1-111
2- Ekin yapısı hakkındaki görüşler için bkz. K. Eraslan, Eski Türkçede İsim-Fiiller, İst. 1980, Shf. 41.

Örneklerde bir yerde bu ek, ablatif eki ile birlikte kullanılmıştır (törütmişte, 24). Ayrıca (aymışı 502) örneğinde iyelik 3. teklik şahıs ekini almıştır. Burada -mış eki, -duk sıfat-fiili eki fonksiyonundadır.

B - GENİŞ ZAMAN SIFAT - FİİLLERİ :

1- -ar / -er, -ur / -ür, -ır / -ir, -r, -maz / -mez

Ekin menşei hakkında çok çeşitli görüşler vardır.¹

Bu eklerle teşkil edilen sıfat-fiiller daha çok sıfat durumundadır. AH'da olumsuz şekli olan -maz / -mez sıfat-fiil eki daha çok kullanılmıştır. :

burun başka börkni keçer baş kerek (300)

bağıllıknı kanı öger til kayu (235)

tekebbür kamug tilde yirlür kılık (269)

öküş az tip aymaz pezirler teğiz (65)

tavarsızka bilgi tükenmez tavar (127)

neşesizka yirilmez neşeb (128)

egilmez köngülñi akı eğer (233)

tegilmez muradka akı er teger (234)

2- -ğlı / -gli

AH'da yaygın olarak kullanılan -ğlı / -gli sıfat-fiil eklerinin meydana getirdiği sıfat-fiiller, çoğunlukla müstakil olarak, ismi fail gibi kullanılır ve cümlede fail anlatırken "fail, bir işi işlemeyi kendinde gözlemekle vasıflanır" demektedir ve "men saňa barığlı men" (ben sana

1- Bkz. K. Eraslan, Eski Türkçede İsim-Fiiller, İstanbul 1980, Shf. 41 - 42.

gitmeği içinde gizlemişim), "ol maŋga keligli turur" (o bana gelmek dileği beslemektedir) gibi örnekler verir.¹ Görüldüğü gibi DLT'de ki örnekler de de -ğlı / -gli sıfat-fiili ismi fail olarak kullanılmıştır. C. Brockelmann, "ekin teşkil ettiği sıfat-fiiller, bir şeyi yapmak üzere olmak, alışılmış veya düşünülmüş bir hareketi ifade eder."² Şeklindeki açıklamasıyla, Kaşgarlı'nın görüşlerini paylaşır. Ekin menşei ve Türkçedeki çeşitli kullanılışları "Eski Türkçede İsim - Fiiller" adlı eserde belirtilmiştir.³

AH'daki örnekleri şunlardır :

aya şek yolında yiligli odun (11)
bakığlı okığlı asığ alsu tip (78)
teŋgegli teŋgedi biligniŋ teŋgin (98)
rıbatka tüşügli tüşer keçgölüg (178)
halal yigli kanı körünmez bodı (418)
saŋga reŋc aŋga genc birigli uğan (463)
aya minde kidin keligli munı (481)

-ğlı / -gli sıfat-fiili tamlama içinde de kullanılmıştır :

kidinki keligli kişiler ara (75)
okığlı kişiniŋ sevinsün canı (44)
eliglerde kutluğ birigli elig (251)
kamuğ kazgranıglı ajun malını (273)

1- DLT II. Shf. 57-58.

2- C. Brockelman, Osttürkische Grammatik Leiden 1954, S.198

3- K. Eraslan, Eski Türkçede İsim-Fiiller, İstanbul 1980, Shf. 80 - 83.

emel asrasında busuğlı ecel (294)

bida'tın yığığlı kişi kalmadı (403)

-ğlı / -gli sıfat-fiil eki bir yerde akkuzatif eki ile birlikte kullanılmıştır :

tavazu' kılığlını kötrür idi (281)

3- -ğan / -gen

Geniş zaman ve şimdiki zaman ifadesi taşıyan ve Türkçenin bütün tarihi ve bugünkü lehçelerinde yaşayan sıfat-fiil ekidir. Kullanılışı oldukça yaygındır. Batı Türkçesine geçişte -ğ-, -g- seslerinin düşmesiyle ek, -an / -en şeklini almıştır.¹

Kaşgarlı Mahmud ; -ğan / -gen sıfat-fiillerinin bir işi çok ve sık yapılan ifade ettiğini ve Arapçada mübalağa vezinleri olan fe'al, mif'al vezinlerine benzediğini belirtir.² -ğan / -gen sıfat-fiili eki AH'da en çok kullanılan şekildir. İki şekilde kullanılır :

a)- İsmi fail olarak cümlede fail görevinde bulunur:

seniñg birlikiñgke delil arkağan (7)

aya şahım erdemlerin sanağan (59)

biliglig biligni edergen bolur (105)

öküş sözlegende öküngen telim (143)

ka muğ tolğan irlür tükel eksiyür (199)

yirilgen sökölgen tirip birmegen (247)

1- K. Eraslan, Eski Türkçede İsim-Fiiller, İst.1980, S. 27

2- DLT I. Shf. 154 ; 524 - 525, II, Shf. 53 - 54.

b)- Sıfat tamlaması içinde sıfat unsuru olarak yer alır :

cemad canvar uçğan yügürge nenge (6)
sanıp sözlegen er sözi söz sağı (133)
bu körge eşitge saňa külmesün (172)
isiz kılğan erke sen edgü kıla (333)
uğan hukmi birle kelür kelge iş (451)
kaşa birle uçğan kalık kuşları (459)

-ğan / -gen sıfat fiil eki bazan hal ekleriyle birlikte kullanılır :

bilig bilmegendin bir ança buğun (123)

Bazan kalıplaşmak suretiyle kalıcı isimler de meydana getirir : u-ğan "tanrı" (13-45-63-463-491), törüt-
gen "yaratan, dirilten, tanrı" (121).

C - GELECEK ZAMAN SIFAT FİİLLERİ

1- -ğu / -gü

Eski Türkçeden beri bütün lehçe ve şivelerde yaygın şekilde kullanılan gereklilik ve gelecek zaman ifadesi taşıyan sıfat-fiil ekidir. A.V. Gabain ekin kitabelerde nadir görüldüğünü, mecburiyet, maksat, niyet ve gaye ifadesi taşıdığını bildirmektedir.¹ K. Eraslan ekin, Eski Türkçedeki kullanılışlarını belirtmiş,² M.Mansuroğlu, -ğu

1- A. Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri (Çev. M. Akalın) Ankara 1988, Shf. 225.

2- K. Eraslan, Eski Türkçede İsim-Fiiller, İstanbul 1980, Shf. 83 - 100.

ekinin çeşitli fonksiyonlarını incelemiştir.¹

AH'da bu ek müstakil olarak kullanıldığı gibi -cı / -çi ve -luc / -luc, -luc / -luc isimden isim yapma ekleriyle de yaygın olarak kullanılmıştır.

-gu / -gu ekli sıfat-fiiller, çoğunlukla sıfat tamlaması içinde sıfat olarak vazife görürler :

sökünç kelgu yolnu akıllık tıyur (232)

ajunda tirilgu kişisiz kalur (364)

kanı kendü edgu kişi turgu yir (406)

uyadıp birürler sarıngu bözüng (432)

Şu örnekte -gu / -gu sıfat-fiili eki, iyelik eki ile birlikte kullanılmıştır :

başı bardı hayrning songı bargusı (391)

-gu / -gu ekinin isimden isim yapma eki -cı / -çi ile genişlemiş şekli olan -guçı / -guçı eki, Eski Türkçeden beri çeşitli lehçe ve şivelerde geniş ölçüde kullanılmış ve kullanılmaktadır. -daçı / -deçi, -taçı / -teçi sıfat-fiil ekiyle hemen hemen aynı mana ve fonksiyonda kullanılmıştır. Bu şekiller daha ziyade fail ismi ifadesi taşır :

resul erni otka yüzin atguçı (159)

bu bir 'aybdın ötrü başın kesguçı (363)

yirip munı birer yana öggüçi (450)

anınğ emri birle teger tegguçi (452)

1- M.Mansuroğlu, Türkçede -gu ekinin fonksiyonları. TM. C. X, İstanbul 1953, Shf. 341 - 348.

-ğu / -gü ekiyle teşkil edilen sıfat-fiillerin -lüg/
-lüg, Lük / -lük isimden isim yapma ekleri ile genişlemiş
şekilleri daha ziyade vasıflayıcı olarak kullanılır. S. Ça-
ğatay ekin taşıdığı mana hakkında, "Yeni Türkçenin kaidele-
rine göre birçok yerlerde -acak, istikbal veya hal -an or-
tacıyla verilen mukabili daha sarih oluyor. Fakat Yeni Türk-
çe tam karşılığı 1- vücup (yapmalı şey), 2- yapabilinecek
şey, 3- bir masdar gibi yapabilmek manasındadır" ¹ şeklin-
de bir ifadeyle ekin fonksiyonlarını belirtmiştir. AH'da
da ek, hemen hemen aynı manalarda kullanılmıştır :

rıbatka tüşügli tüşer keçgölüg (177)
bu dünya nengindin yigü keçgölük (189)
al artuk tileme vebal yidgölük (190)
öngi kıpmış arkış neçe kiçgölüg (180)
öngi keldi şerr ning songı kelgölüg (392)
biligsiz tirigle yitük körgölüg (94)

2- -dağı / -deği, -tağı / -teği

Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçele-
rinde kullanılan, şekil ve zaman eki durumuna da geçen
gelecek zaman ifadesi taşıyan sıfat-fiil eki -dağı / -deği,
-tağı / -teği ekinin yapısı hakkında Türkoloji alanında
tam bir görüş birliği yoktur. W. Bang eki, at-fiilinden
getirmektedir : -tağı / -teği / at- "atmak" -a / -e "zarf-
fiil eki" -çı / -çi "tain ismi eki". Ramstedt ise eki,

1- S. Çağatay, Eski Osmanlıcada Fiil Müştakları, DTCF.
Dergisi, C. V. Ankara 1947, Not : 22.

-taç / -teç / -ta / -te "fiilden isim yapma eki" ve
-cı / -çi "isimden isim yapma eki" şeklinde izaha çalışmış-
lardır.¹ C. Brockellmann, Bang'ın izahını tekrarlamakla
yetinmiştir.²

Bu ekle teşkil edilen sıfat-fiiller isim, sıfat ve
yüklem ismi olarak kullanıldıkları gibi, ek de daha Eski
Türkçe devresinde şekil ve zaman eki durumuna geçmiştir.³
DLT'de ise bu ek fail bahsinde işlenir ve -daç / -deç
sıfat-fiilleri için "fiilden yapılmış sıfatlar" tabiri kul-
lanılır. Kaşgarlı Mahmud'a göre bu şekil: " Oğuz, Kıpçak,
Yağma, Oğrak, Savarlar ve Rus diyarına değin Peçenekler ta-
rafından kullanılır. Çigil, Kaşgar, Balasagun, Argu, Barsgan
Yukarı Çin'e kadar kullanılır. Uygur dillerinde ise bunun
yerine -ğuç / -güç kullanılmaktadır" ⁴ şeklinde bilgi
verir.

-daç / -deç sıfat-fiilleri AH'da pek fazla kulla-
nılmamıştır. Örneklerden de görüleceği gibi iyelik ve datif
ekleriyle birlikte de kullanılan bu sıfat-fiiller genellikle
cümlelerin faili durumundadırlar :

elig tuttaçımka egirse muṅga (30)

cefa kıldaçınḡka yanut kıl vefa (327)

kamuḡ tegdeç nēḡ қазадın erür (457)

1- Bkz. M. Rasanen, Mater Morph. Shf. 120

2- C. Brockellmann, Osttürkische Grammatik, Leiden 1954,
Shf. 201.

3- K. Eraslan, Eski Türkçede İsim-Fiiller, İst.1980,
Shf. 61 - 62.

4- DLT. II. Shf. 48 - 49.

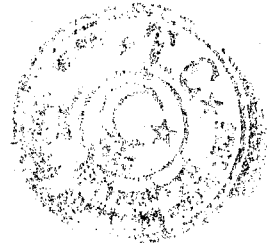
H - ZARF - FİİLLER

1- -p

AH'da çok sık kullanılan bir zarf fiil ekidir. Ünsüzle biten fiillerden sonra araya -ı, -i, -u, -ü yardımcı ünlüleri girer.

-P zarf-fiil ekinde, hem hal zarfı yapma, hem bağlama fonksiyonu vardır. -P zarf-fiil eki daha çok zarf fonksiyonu ile karşımıza çıkar. -P zarf-fiili, şahıs ve teklik çokluk bakımından bağlı olduğu fiilin fonksiyonlarına sahiptir ; iş ve hareketin, kendisinden sonra gelen fiilden önce olup bittiğini gösterir :

yok erdim yaratting yana yok kılıp (9)
uđup biri birke yorır öng saňa (14)
tünētūr tününgni kününg kiterip (15)
tününg kiterip baz yarutur taňa (16)
şukuş huş yititip sözümni aňa (22)
tetiklikte kendü ayastın ozup (55)
öküş az tip aymaz pezirler teňgiz (65)
anıng vuddı birle köngüller tolup (73)
bilip iter işni ökünmez kiğin (114)
kereksiz sözini kömüp kızleyür (118)
sanıp sözlegen er sözi söz sağı (133)
könilik tonın keç kodup egrilik (167)
'aşel tatrup ilkin tamak tatıtıp (207)
bahıllık otalap öngulmaz ig ol (253)
ölüp yatsa toprak içinge kirip (308)
uvut yitti yindip bulunmaz yıdı (417)

Yukarıdaki zarf-fiillerin bir kısmını "-mek suretiyle" ve "-erek" şeklinde bugünkü Türkçeye çevirebiliriz. Zaten günümüz Türkçesinde -p'li zarf-fiiller yerini yavaş yavaş -arak, -erek'li zarf-fiillere bırakmaktadır.

2- -pan, -pen :

AH'da bir örnekte geçen zarf-fiil ekinin yapısı hakkında çok çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.¹ -pan, -pen ekinin -p zarf-fiil eki ile -an / -en şeklindeki ikinci bir zarf fiil ekinin kaynaşmasından oluştuğu görüşü Z. Korkmaz'a aittir.² Ş. Tekin "-pan zarf-fiil eki, daha yaygın olan -p' den genişletilmiş olup, aralarında, ilk bakışta göze çarpacek bir anlam ayrılığı yoktur."³ Şeklinde bir görüşle -p zarf fiilinin genişletilmiş şekli olduğunu ileri sürer. Muharrem Ergin bu ekin fonksiyon bakımından -arak, -erek ekinden farksız olduğunu belirterek, -arak, -erek ekinin kullanışı genişledikçe ekin ortadan kalktığını söylemiştir.⁴

Devrin diğer eserlerinden KB'de görülmeyen bu ek, DLT'de birkaç yerde geçmektedir.⁵ AH'da ise bir yerde rastlanır :

ol anda yatıpan birür sanını (276)

-
- 1- Z. Korkmaz, Türkçede N zarf-fiil Eki ile -Pan, -Pen eki ve Türemeleri TDAY Bel. 1984, Ank. 1987, Shf.158-159
 - 2- Age. Shf. 159.
 - 3- Ş.Tekin, Uyurca Metinler II Maytrisimit, Ankara 1976, Shf. 316 - 317.
 - 4- M.Ergin, Türk Dil Bilgisi, İstanbul 1977, Shf. 331.
 - 5- A.B. Ercilasun, Kutadgu Bilig Grameri (Fiil) Ankara 1984, Shf. 179.

3- -u, -ü

AH'da -u, -ü zarf-fiil eki daha çok bil-, bir-, bir-, bar- gibi yardımcı fiillerle birlikte birleşik fiil meydana getirirler. Müstakil olarak da kullanıldıkları olmaktadır. Fonksiyon olarak, cümle içinde genellikle hal zarfı görevinde bulunurlar :

öğü bilmez erke ögüt ögretür (45)

baka körgil emdi uka sınayu (99)

köni tiyü bilsün kişiler sini (166)

vebal kötrü bardı özele söküş (242)

uluğluk taparu elig sundukunğ (286)

ayu bir maŋga bu negüke kerek (314)

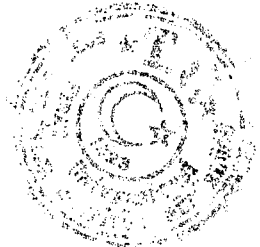
negüke bu anı ulaşu kınar (446)

-u, -ü zarf-fiili ; kalıplaşarak zarflar ve edatlar meydana getirmeye son derece müsaittir. AH'da böyle örneklerle sık rastlanır : ötrü (363-182), yaşru (171) gibi talu (23-168-257). Ayrıca -ı, -i'li şekilleri : kalı (132-149-226-331-354-476),

4- -a, -e

Fonksiyon ve kullanılış bakımından -u, -ü zarf-fiiliyle -a, -e zarf-fiili arasında fark yoktur. Bunlar da cümlede hal zarfı olarak kullanılırlar : AH'da çok fazla kullanılmamıştır :

baka körgil emdi uka sınayu (99)

akı er biligni yete bildi kör (237)

anın künde arta turur bu bida^c (404)

Şu örneklerde -a, -e zarf-fiil eki kalıplaşmıştır.¹: oza (164-372-440), tapa (449), toğa (485), yana (9, 222-265-450-508), öte (321).

5- -madın / - medin, -madı / -medi ²

AH'da bir yerde geçen bu zarf-fiil olumsuz hal ve zaman zarfı olarak kullanılır :

biligsiz ne aysa ayur ukmadın (119)

6 - DIĞER ZARF - FİİL EKLERİ

Yukarıdaki zarf-fiillerden başka KB'de iki türlü zarf-fiil daha vardır :

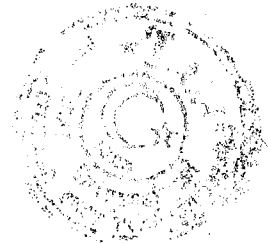
1- Sıfat-fiil ekleriyle isim hal eklerinin birleşmesinden doğan zarf-fiiller.

2- Er- fiilinin meydana getirdiği zarf-fiiller.

Sıfat-fiil Ekleriyle İsim Hal Eklerinin Birleşmesinden Doğan Zarf-fiiller :

Bu gruba giren zarf-fiil ekleri şunlardır :

-
- 1- Zeynep Korkmaz, Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları. Ankara 1969, Shf. 58-68.
 - 2- Ekin varyantları ve etimolojisi hakkında çeşitli görüşler için bak. 2. Korkmaz, Türkiye Türkçesindeki -madan / -meden / -madın / -medin Zarf-Fiil (Gerundium) Ekinin Yapısı Üzerine, Türkoloji Dergisi C. II Sayı 1, Ankara 1965, Shf. 259 - 269.

-arda, -erde, -urda, -ürde, -rda, -rde : Zaman bildirir : AH'da iki yerde geçer :

velikin buşarda şera arslanı(52)

haramnı yiyürde haram tip yidi (420)

-arka, -erke : Zaman bildirir. Bir yerde geçmiştir :

velikin körerke tözü börklük ol (320)

-arça, -erçe, -ça : Daha çok ait olduğu cümlenin hal zarfı durumunda olan bu zarf-fiil bir yerde kullanılmıştır :

unarça ayayın yarı bir marga (4)

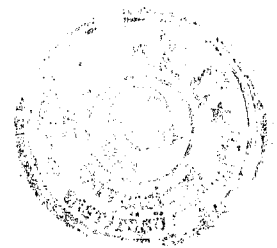
Er - fiili -ken ekini alarak zarf-fiili meydana getirir :

biligsiz tirig erken atı ölüg (96)

yılan yımşak erken yavuz fi'l iter (215)

Ayrıca er - fiili görülen geçmiş zamanlı fiillerden sonra zaman ifade eden zarf-fiiller meydana getirir. Bu birleşik şekil (-di erse), "-ınca, -ince" manasına gelmektedir :

bayat birdi erse sağa sen me bir (246).

KISALTMALAR

A)- DERGİ ve KİTAP KISALTMALARI

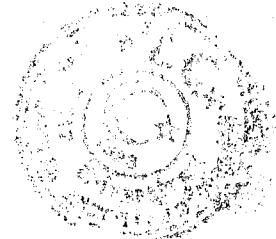
- AH Arat, Reşit Rahmeti, Atebetü'l-Hakayık, İstanbul, 1951.
- DLT Atalay, Besim, Divanu lûgat-it Türk Tercümesi, İndeks I-IV, Ankara, 1940-1943
- DTCF Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Ankara.
- Fundamenta Philologiae Turcicae Fundamenta I, Wiesbaden, 1959.
- KB Arat, Reşit Rahmeti, Kutadgu Bilig III, (İndeks) İstanbul 1979 (Hazırlayanlar: K. Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce).
- JSFOu Journal de la Société Finno-ougrienne
- Mater Morph. Rasanen, Marti, Materialien zur Morphologie der Türkischen Sprachen, Helsinki, 1957.
- MSOS Mitteilungen des Seminars für orientalische Sprachen, Berlin.
- Ostürkische Grammatik Brockelmann, Carl, Osttürkische Grammatik der Islamischen literatur Sprachen Mittelasiens, leiden 1954.
- RO Rocznik Orientalistyczny

TDB	Türk Dili Belleten, Ankara.
TDAY-Belleten	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, Ankara.
TDED	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, İstanbul.
TM	Türkiyat Mecmuası, İstanbul.
UAJb	Ural-Altäische Jahrbücher
ZVO	Zapiski Vostocnogo Oldeleniya

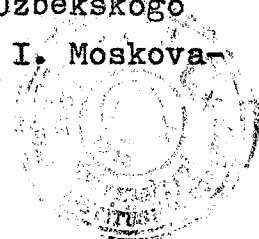
B)- DİĞER KISALTMALAR

bkz.	bakınız
C.	cilt
çev.	çeviren
shf.	sahife
vb.	ve bunun gibi
vs.	ve saire

BİBLİYOGRAFYA

- AKALIN, Mehmet, Tarihi Türk Şiveleri, Ankara, 1979
- ARAT, Reşit Rahmeti, Türk İlmî Transkripsiyon Klavuzu, İstanbul, 1946.
- _____ Edib Ahmed B. Mahmud Yükneci-Atebetü'l-Hakayık, İstanbul, 1951
- _____ "Atebetü'l-hakayık'ta g ve g sesine dair," TM. C. IX, İstanbul 1951, Shf. 55 - 72.
- _____ "Türkçe metinlerde e/i meselesine dair," RO XVII 1953, Shf. 306 - 313.
- _____ Kutadgu Bilig III, İndeks (Neşre hazırlayanlar : Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce), İstanbul 1979.
- ATALAY, Besim, Divanü lûgat-it Türk Tercümesi I, Ankara, 1940.
- _____ Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi II, Ankara 1940.
- _____ Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi III, Ankara, 1941.
- _____ Divanü Lûgat-it Türk Dizini, Ankara, 1943.
- BANG, W, Berlindeki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları, (Çev.: Şinasi Tekin), Erzurum, 1980.
- BALHASSAN-OGHLOU, N, Asım, "Un texte ouïgour du XII siècle," Keleti Szemle, 1906, VII, 257 - 279.
- BANGUOĞLU, Tahsin, "Eski Türkçe üzerine," TDAY-Belleten 1964, Ankara, 1965, Shf. 77 - 84.
- BASKAKOV, N.A, "Tyurkskie Yazıki," Moskova, 1960.
- _____ Vvdenie v İzuçenie Tyurkskih Yazıkov, Moskova, 1969.
- BOROVKOV, A.K, "Iz Materialov dlja İstorii Uzbekskogo yazuka," Tyurkologičeskiy Sbornik I. Moskova-Leningrad 1951, Shf. 73 - 79.

- BÖHTLINGK, Otto, Über die Sprache der Yakuten I-II, St. Petersburg 1848-1851 (yeni baskı : Leiden, 1967).
- BROCKELMANN, Carl, Osttürkische Grammatik der Islami-schen Literatur Sprachen Mittelasiens, Leiden, 1954.
- CAFEROĞLU, Ahmet, Türk Dili Tarihi II, İstanbul, 1964.

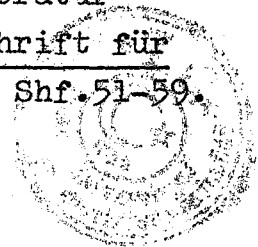
Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, İstanbul, 1968.

"Türkçemizdeki -gil ve -gil emir eki," TDAY-Belleten, 1971, Ankara, 1971, Shf. 1-10.
- CLAUSON, Sir Gerard, An etymological dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford, 1972.
- ÇAĞATAY, Saadet, Altun Yaruktan İki Parça, Ankara, 1945.

"Eski Osmanlıcada fiil müstakları," DTCF Dergisi, C. V, Ankara, 1947, Shf. 525-552.

"Türkçede ñ - g sesine dair," TDAY-Belleten 1954, Ankara, 1954, Shf. 15 - 30.

"Pekiştirilen fiiller," TDAY-Belleten, 1966, Ankara, 1967, Shf. 39 - 50.
- DİLAÇAR, Agop, 900. Yıldönümü Dolayısıyla Kutadgu Bilig İncelemesi, Ankara, 1972.
- Drevnetyurkskiy Slovar', Leningrad, 1969 (Redaktörler : V.M. Nadalyaev, D.M. Nasilov, E.R. Tenişev, A.M. Şçerbak).
- DURAN, Suzan, "Türkçede cihet ve mekan gösteren ek ve sözler," TDAY-Belleten, 1956, Ankara, 1956, Shf. 1 - 110.
- ECKMAN, Janos, "Zur charakteristik der islamischen mittelasiatische." Türkischen literatur-sprache, Studia Altaica. "Festschrift für Nikolaus Poppe", Wiesbaden 1957, Shf. 51-59.

- ECKMAN, Janos, "Doğu Türkçesinde bir kur'an çevrisi (Ryland Nüshası)" TDAY-Belleten, 1967, Ankara, 1968, Shf. 51 - 69.
-
- Çağatayca El Kitabı, (Çev.: Günay Karaağaç) İstanbul, 1988.
- ERASLAN, Kemal, Eski Türkçede İsim-Fiiller, İstanbul, 1980.
- ERCİLASUN, A.Bican, "Geniş zaman ekine dair bazı düşünceler," Türk Kültürü Araştırmaları, Yıl : XVII - XXI/1-2, Ankara, 1983, Shf. 115-121.
-
- Kutadgu Bilig Grameri (Fiil), Ankara, 1984.
- ERDAL, Marcel, "Die konverb-und aoristendungen im Alttürkischen," UAJb. 51, 1979.
- ERGİN, Muharrem, Türk Dil Bilgisi, İstanbul, 1977.
-
- Orhun Abideleri, İstanbul, 1980.
- GABAİN, A.Von, Özbekische Grammatik, Leibzig, 1945.
-
- Eski Türkçenin Grameri, (Çev.: Mehmet Akalın) Ankara, 1988.
- GRÖNBECH, K., Der Türkische Sprachbau I, Kopenhagen, 1936.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin, Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri, İstanbul, 1968.
-
- Türk Dilinde Edatlar, 3. Baskı, İstanbul, 1984.
-
- Yapı Bakımından Türk Dilinde Filler, İstanbul, 1984.
- KARAMANLIOĞLU, Ali, Türk Dili, İstanbul, 1978.
- KORKMAZ, Zeynep, "Türk dilinde -ça eki ve bu ek ile yapılan isim teşkilleri üzerine bir deneme," TDAY-Belleten, 1958, Ankara, 1958. Shf. 41-69.
-
- "Türkiye Türkçesinde "iktidar ve imkan" gösteren yardımcı fiiller ve gelişmeleri," TDAY-Belleten, 1959, Ankara, 1959, Shf. 107-124.

- KORKMAZ, Zeynep, Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları, Ankara, 1962.
- _____ "Türkiye Türkçesindeki -madan / -meden / -madın / -medin zarf-fiil (gerundium) ekinin yapısı üzerine," Türkoloji Dergisi, C. II, Sayı :1, Ankara, 1965, Shf. 259-269.
- _____ "Kaşgarlı Mahmut ve Oğuz Türkçesi," Türk Dili "Divanü Lûgat-it Türk Özel Sayısı" Sayı : 253, Ankara, 1972, Shf. 3 - 20.
- _____ "Türkçede "N zarf-fiil eki ile -pan, -pen eki ve türemeleri," TDAY-Belleten, 1984, Ankara, 1987, Shf. 155 - 165.
- KORŞ, F.E, "Drevniy narodniy stix tureckih plemen" ZVO XIX, 1909, Shf. 140 - 152.
- KÖPRÜLÜZADE, M. Fuad, Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar, İstanbul, 1934.
- MANSUROĞLU, Mecdut, "Türkçede zamir çekimi," TDED, İstanbul, 1951, Shf. 501 - 518.
- _____ "Türkçede -gu ekinin fonksiyonları," TM. C.X, İstanbul, 1953, Shf. 341 - 348.
- _____ "Türkçede -gay, -gey eki ve türemeleri," Jean Deny Armağanı, Ankara, 1958, Shf. 171-183.
- _____ "Das Karakhanidische," Philologiae Turcicae Fundamenta I, Wiesbaden, 1959, Shf. 87-112. (Türkçe tercümesi : M. Akalın, Tarihi Türk Şiveleri, Ankara, 1979, Shf. 141 - 182.)
- MİRZEYEV, H., Azərbaycan Dilinde Fe'l Bakü, 1986.
- NECİB, Asım, Hibetü'l-hakayık, İstanbul, 1334 (1918).

- NECİB, Asım, "Uygur yazısı ile Hibetü'l-hakayık'ın diğer bir nüshası", TM. I, İstanbul, 1925, Shf. 227 - 233.
- Oğuz Grubu Türk Dillerinin Mukayeseli Grammatikası, 2. Hisse, Morfologiya, Bakü, 1986, (Redaktörler : M.Ş. Şireliyev, K.M. Abdullayev).
- RADLOFF, Wilhelm, Phonetik der Nördlichen Türksprachen II, Leibzig, 1883.
- RASANEN, Marti, Materialien zur Morphologie der Türkischen Sprachen, Helsinki, 1957.
- REŞETOV, V.V, Uzbekskiy Yazık, Part I, Taşkent, 1959.
- SAMOYLOVIÇ, N.A, "T istorii literaturnogo sredneaziatsko-tureckogo yazıka" "Mir-Ali-Şir, Sbornik k pyatisotletiyu so dnya rozdeniya, Leningrad, 1928, Shf. 23.
- SCHİNKEWITSCH, J. "Rabghuzis Syntax", MSOS, 2. Abt., XXIX ve XXX, 1926 - 1927 ; (Türkçe tercümesi, S. Paylı, TDB, seri III, sayı: 9 - 9 ve 10 - 11, Ankara, 1946, ayrı basım, Ankara, 1947.
- ŞÇERBAK, M.A. "K. İstorii Uzbekskogo literaturnogo yazıka drevnego perioda," Akademiku Vladimiru Aleksandroviçu Gardlevskomu k ego semides yatipyatilatiyu, Sbornik Statey, Moskova 1953, Shf. 317 - 323.
- Grammaticeskiy oçerk yazıka tyurkskih tekstov X-XIII vv. iz vostochnogo Turkestana, Moskva - Leningrad, 1961.
- ŞÜKÜROV, Eliisa, Azerbaycan Dilinin Tarihi Grammatikası, Bakü, 1981.
- TEKİN, Şinasi, Uygurca Metinler II, Maytrisimit, Ankara, 1976.

- TEKİN, Talat, "Long vowels in 'Atabatu'l-Haqa'iq",
JSFOu 68 : 5, Shf. 1 - 20.
Ana Türkçede Asli Uzun Ünlüler, Ankara, 1976.
- "Karahanlı dönemi Türk şiiri", Türk Dili,
(Türk şiiri özel sayısı I), Sayı 409, Anka-
ra, 1986, Shf. 81 - 157.
- TİMURTAŞ, Faruk K., Eski Türkiye Türkçesi Grameri,
İstanbul, 1981.
- ZEYNELOV, F.R., Gedim Türk Yazılı Abideleri (Orta
Türk Dövrü) Bakü, 1980.
- "Türk Dillerinde birleşik eylem meselesi",
TDED, İstanbul, 1986, C. XXIV - XXV, Shf.
455 - 468.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

